

GENERAL KÂZİM DİRİK VE TRAKYA UMUM MÜFETTİŞLİĞİ

Hazırlayan: Yeliz BATI

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos, 2008

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

GENERAL KÂZİM DİRİK VE TRAKYA UMUM MÜFETTİŞLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yeliz BATI tarafından hazırlanan bu çalışma 22.08.2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından
Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY (Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Sabri Can SANNAV

Üye Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZER

T.C YÜKSEKÖĞRETİM KURULU TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	319782
Yazar Adı / Soyadı	Yeliz BATI
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 31546453012
Telefon / Cep Telefonu / e-Posta	0284 236 18 82 0505 631 07 54 yelizb_1979@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	General Kâzım Dirik ve Trakya Umum Müfettişliği
Tezin Tercümesi	General Kazım Dirik and Thrace Public Inspection
Konu Başlıkları	Tarih
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Genel Türk Tarihi Bilim DalıTarih Bölümü
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2008
Sayfa	- - - 162
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Menzil Müfettişi Kâzım Paşa = Range Inspector Kazım Pasha General Kâzım Dirik = General Kazım Dirik İzmir Valisi Kâzım Paşa = Kazım Pasha Governor of Izmir Umumi Müfettişlikler = Public Inspections Trakya Umum Müfettişliği = Thrace Public Inspections İkinci Umumi Müfettişlik = Second Public Inspection Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik = Kazım Dirik Thrace Public Inspector
Kısıtlama / Kısıt Süresi	Yok

Yukarıda başlığı yazılı olan tezimin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda tamamen veya kısmen çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

12.09.2008

İmza:.....

ÖNSÖZ

Millî Mücadelemizin önemli şahsiyetlerinden olan Kâzım Dirik, General rütbesini almaya hak kazanarak, Mustafa Kemal Paşa ile Millî Mücadeleyi Samsun’da başlatma şerefine nail olmuş, parlak askeri göreviyle dikkat çeken kişiler arasında yer alır. Özellikle cephede Menzil Müfettişliği vazifesinde, dönemin zor şartları altında yaptığı çalışmalar takdire şayandır.

Menzil Müfettişliği görevinde sağladığı başarıların mükafatını kısa sürede gören Kâzım Paşa, Cumhuriyet Dönemi’nde İzmir Valiliği ve Trakya Umum Müfettişliği gibi önemli idari görevlere getirildi. Ülkenin kalkınması, inkılâpların kalıcı olması için görev alanındaki her yere iz bırakacak çalışmalar yapan General Kâzım Dirik, Cumhuriyet tarihine adını yazdıran unutulmaz kahramanlardan birisidir.

“General Kâzım Dirik ve Trakya Umum Müfettişliği” ismini taşıyan çalışma konumuzu belirlerken yaptığımız incelemede, Kâzım Dirik ile ilgili fazla bir akademik çalışma yapılmamış olduğunu, bunun yanı sıra Trakya Umum Müfettişliği ile ilgili de çalışma yapılmadığını tespit ettik. Tezimizde General Kâzım Dirik Paşa’nın hayatına, Millî Mücadele dönemi öncesinden itibaren aldığı askerî ve idarî görevlere, bu görevler sırasında gelişen olaylara Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkilerine ve Trakya Umum Müfettişliğindeki faaliyetlerine çalışmamızda ayrıntısıyla yer verdik. Çalışmamızı tamamladığımızda ise (Nisan-Mayıs 2008) Kâzım Paşa ile ilgili iki tane kitabın yeni basıldığını öğrendik.

Sosyal hayatımızda hiç şüphesiz etkisini devam ettiren Atatürk İnkılâpları ve Cumhuriyet tarihimize ışık tutmak amacıyla hazırladığımız bu çalışmada geniş bir kaynak taraması yaptık. İlk iş olarak önemli belgeleri içerisinde barındıran arşivlerden yararlanmaya çalıştık. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Millî Savunma Bakanlığı Devlet Mezarlığı Arşivi ve İçişleri Bakanlığı Arşivleri faydalandığımız arşivler arasındadır. Atatürk Kitaplığı ve Beyazıt Kütüphanesi’nden dönemin dergi ve gazetelerini, Trakya Üniversitesi Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi, Edirne İl Halk Kütüphanesi’nden, süreli

yayın ve diğerk araştırma eserlerini taradık. General Kâzım Dirik'i Trakya Umum Müfettişliğı görevinde iken yakından tanıyan, Edirne'deki komşusu merhum Şinasi Dörtok'la ölmeden röportaj yapma fırsatını bulduk. Bu röportaj çalışmalarımızı daha şevkle gerçekleştirmemizde etkili oldu. Bütün bu araştırmalarımızı bir plan halinde sıralayarak çalışmamızı tamamladık.

Çalışmam süresince Sekreterinden Bölüm Başkanına kadar yakın ilgi ve âlakalarını esirgemeyen Tarih Bölümü elemanlarına, çalışmanın hazırlanması sırasında konu seçimimden, çalışmanın sona ermesine kadar teşvik ve yardımlarını esirgemeyen, eleştiri ve yorumlarıyla bana yol gösteren hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY'a, çalışmamın İstanbul ve Ankara ayağında bana destek olup yalnız bırakmayan annem Nevin TUNCA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yeliz BATI
EDİRNE-2008

ÖZET

TEZİN ADI: GENERAL KÂZIM DİRİK VE TRAKYA UMUM MÜFETTİŞLİĞİ

HAZIRLAYAN: Yeliz BATI

Bu çalışma, General Kâzım Dirik’i daha yakından tanımak, yaşamı ve faaliyetlerini öğrenmek, Millî Mücadele, Türk Devleti’nin kuruluşu ve Türk İnkılâbı dönemlerindeki kahramanlıklarını ve rolünü ortaya çıkarmak, merkezinde yer aldığı Trakya Umum Müfettişliği konusunu da incelemek amacını taşımaktadır.

Çalışma yapılırken General Kâzım Dirik Paşa’nın kendi görüş ve düşünceleriyle, O’nu takdir eden diğer olumlu görüşlerin yanında, bunlara karşıt olan görüş ve düşüncelere de yer verilmiştir.

“General Kâzım Dirik ve Trakya Umum Müfettişliği” çalışması ana hatlarıyla dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çocukluğu, ailesi, öğrenim hayatı ve yetiştiği çevrenin yaşamına etkileri incelendikten sonra birinci bölüme geçilmiş, burada askerlik hayatı Millî Mücadele öncesi ve Millî Mücadele Dönemi olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. İkinci bölümde General Kâzım Dirik Paşa’nın 1920-1935 yılları arasında bulunduğu kamu görevleri kronolojik olarak sıralanmış, özellikle önemli hizmetlerinin geçtiği İzmir Valiliğine ve İzmir’e yaptığı hizmetlere ayrıntısıyla yer verilmiştir. Üçüncü bölüm ise son görev yeri olan Trakya Umum Müfettişliği görevini kronolojik olarak bir bütünlük içinde ele almaktadır. Bu kronolojik sıralamada General Kâzım Dirik döneminde yapılan eşsiz ve unutulmaz hizmetler belgelere, kaynaklara ve görgü tanıklarına dayandırılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Son bölüm olan dördüncü bölümde, Kâzım Dirik Paşa’nın vefatı, kişiliği ve sonrasında müfettişlikte meydana gelen gelişmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menzil Müfettişi Kâzım Paşa, General Kâzım Dirik, İzmir Valisi Kâzım Paşa, Umumi Müfettişlikler, Trakya Umum Müfettişliği, İkinci Umumi Müfettişlik, Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik.

ABSTRACT

THE NAME OF THE THESIS: GENERAL KAZIM DİRİK AND THRACE PUBLIC INSPECTION

Submitted by: Yeliz BATI

The aim of this study is know Kazım Dirik better; to learn his life and activities; to divulge his important rote and heroism in the period of National Struggale, the foundation of Turkish Republic and Turkish Revolution; to search the subject “Thrace Public Inspection” that he was in the centre.

During the survey, you can find his own ideas and thoughts besides other positive ideas that other people appreciated. However, you can find opposite ideas and thoughts.

This study has mainly four parts. In introduction part, his childhood, his family, life of education and the effects of his surroundings on his life was examined. In the first part, the life in military service was examined. There are two sections in this part. Before National Struggle and National Struggle Period. In second part, public duties of General Kazım Dirik Pasha are arranged chronologically between 1920 and 1935, the gover norship of İzmir that he especially made important duties for and duties for İzmir were mentioned indetail. In third part, his last duty as Thrace Public Inspector was arranged chronologically as a whole. In this chronological sequence, unforgettable and matchless duties in the period of General Kazım Dirik were tried to be stated with documents, resources and eye-witnesses. In the last or fourth part, his death, character and then events in his inspection were told.

Key Words: Range Inspector Kazım Pasha, General Kazım Dirik, Kazım Pasha Governor of İzmir, Public Inspections, Thrace Public Inspections, Second Public Inspection, Kazım Dirik Thrace Public Inspector.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
GİRİŞ.....	1
GENERAL KÂZIM DİRİK'İN ÇOCUKLUĞU VE AİLE HAYATI	

I. BÖLÜM

GENERAL KÂZIM DİRİK PAŞA'NIN ASKERLİK HAYATI

A. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ÖNCESİ ASKERLİK HAYATI.....	5
1. İlk Askerlik ve Mülki Kaymakamlık Yılları.....	5
2. Balkan ve I. Dünya Savaşlarında Kâzım Dirik.....	7
B. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ ASKERLİK HAYATI.....	11
1. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Kâzım Dirik'in Kurmay Başkan Olması.....	11
2. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Gelişi.....	16
3. Albay Kâzım Bey'in Amasya Toplantısına katılması ve Amasya Genelgesi'nin Yayınlanması.....	17
4. Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı.....	19

II. BÖLÜM

GENERAL KÂZİM DİRİK PAŞA'NIN 1920-1935 YILLARI ARASINDA BULUNDUĞU KAMU GÖREVLERİ

A. GÜRCİSTAN-ERMENİSTAN ELÇİLİKLERİ VE BATUM KUMANDANLIĞI..	26
B. BATI ANADOLU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ.....	30
C. SİİRT TÜMEN KUMANDANLIĞI VE BİTLİS VALİ VEKİLLİĞİ.....	32
D. BİTLİS VALİ VEKİLLİĞİ VE ŞEYH SAİT AYAKLANMASI.....	33
E. İZMİR VALİLİĞİ.....	39
1. İzmir Valiliği'ne Atanması ve Göreve Başlaması.....	39
2. Sağlık Alanında Yaptığı Hizmetler.....	41
3. İzmir'de Köycülük Politikası ve Tarım Alanında Yaptığı Hizmetler.....	43
4. Bankacılık Hizmetleri ve İzmir Fuarı.....	46
5. Eğitim Hizmetleri.....	49
6. Kültür Hizmetleri.....	51
7. Bayındırlık Hizmetleri.....	54
8. Mustafa Kemal 'e Suikast Girişimi (İzmir).....	57
9. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Olayları.....	63
10. Dirik Soyadını Alması.....	67
11. Hakkında Açılan Soruşturmalar.....	67
12. İzmir Valiliği Görevinde İken Aldığı Takdirnameler ve Teşekkürler.....	69
13. İzmir Valiliği Görevinden ve İzmir'den Ayrılışı.....	70

III. BÖLÜM

TRAKYA UMUM MÜFETTİŞLİĞİ

A. UMUMÎ MÜFETTİŞLİKLERİN TARİHÇESİ.....	73
1. Umumî Müfettişliklerin Kuruluşu.....	73
2. Umumî Müfettişliklerin Hizmetleri.....	76
3. Umumî Müfettişliklerin Kaldırılması.....	77
B. TRAKYA UMUMÎ MÜFETTİŞLİĞİ (2. UMUMÎ MÜFETTİŞLİK).....	78
1. Trakya Umumî Müfettişliği'nin Kuruluşu ve Müfettişliğe İbrahim Tali Öngören'in Atanması.....	78
2. Trakya Umumî Müfettişliği'ne General Kâzım Dirik'in Atanması.....	82
3. General Kâzım Dirik'in Trakya İlindeki Çalışmaları.....	85
a. Kültürel Çalışmaları.....	85
(1). Okuma Odaları ve Kitap Evleri.....	86
(2). Köy Yatılıları.....	86
(3). Talebe Yurtları.....	86
(4). Azat Obaları.....	86
(5). Faaliyette Olan Kurslar.....	87
(6). Müzeler.....	87
(7). Höyükler ve Kazılar.....	88
(8). Gezici Filmler.....	88
(9). Trakya'da Spor.....	88
(10). Kız Sanat Enstitüsü.....	89
(11). Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu.....	89
(12). Edirne Turing ve Otomobil Kulübü.....	90
b. Halkevleri Çalışmaları.....	90
(1). Dil, Tarih, Edebiyat Kolu.....	91
(2). Sanat Kolu.....	91
(3). Gösteri Kolu.....	91
(4). Spor Kolu.....	92
(5). Sosyal Yardım Kolu.....	92
(6). Kurslar Kolu.....	92

(7). Kitapsaray Yayın Kolu.....	92
(8). Köycülük Kolu.....	92
(9). Müze ve Sergi Kolu.....	93
c. Köy Kalkınma Çalışmaları ve İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi.....	93
(1). Köy Bütçeleri.....	94
(2). Köylünün kitapları.....	95
(3). Muhtar ve Katip Kursları.....	95
(4). Kiremitleme İşleri.....	95
(5). Yangın Söndürme.....	95
(6). Örnek Köyler.....	96
(7). Köy Radyoları.....	96
d. Ekonomi Alanında Yaptığı Çalışmalar.....	97
(1). Tarım Alanında Yaptığı Çalışmalar.....	97
(2). Hayvancılık Alanında Yaptığı Çalışmalar.....	99
(3). Sanayi ve Ticaret Alanında Yaptığı Çalışmalar.....	102
e. Bayındırlık Alanında Yaptığı Çalışmalar.....	104
(1). Edirne İlinde Yaptığı Çalışmalar.....	104
(2). Tekirdağ İlinde Yaptığı Çalışmaları.....	106
(3). Kırklareli İlindeki Çalışmaları.....	106
(4). Çanakkale İlindeki Çalışmaları.....	107
4. Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik Hakkında Yapılan Şikayetler.....	
108	
a. Recep Peker'in Şikayeti ve Atatürk'ün Trakya'yı Teftişi.....	108
b. Edirne'de Serbest Meslekle Uğraşan H. Turgut, M. Numan'ın Şikayetleri..	109

IV. BÖLÜM**TRAKYA UMUMÎ MÜFETTİŞİ GENERAL KÂZİM DİRİK'İN ÖLÜMÜ,
ŞAHSİYETİ VE SONRASINDA GELİŞEN OLAYLAR**

A. GENERAL KÂZİM DİRİK PAŞA'NIN ÖLÜMÜ VE CENAZE TÖRENİ.....	110
B. KİŞİLİĞİ.....	113
C. TRAKYA UMUMÎ MÜFETTİŞLİĞİ GÖREVİNE ABİDİN ÖZMEN'İN ATANMASI.....	113

SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	118
EKLER.....	133
DİZİN.....	159

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ş	: Anonim Şirketi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BKKK	: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu
BMGMK	: Başbakanlık Muamelat Genel M¼d¼rl¼Đ¼ Kataloğu
BMM	: B¼y¼k Millet Meclisi
C.	: Cilt
ev	: Çeviren
MEB	: Mill¼ EĞitim Bakanlığı
MSB, DMA	: Mill¼ Savunma Bakanlığı Devlet Mezarlığı Arşivi
No	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi
TTK	: T¼rk Tarih Kurumu

GİRİŞ

GENERAL KÂZIM DIRİK'İN ÇOCUKLUĞU VE AİLE HAYATI

General Kâzım Dirik, 1881 yılında Manastır'da doğdu. Bazı kaynaklar Kâzım Dirik'in doğum yılını farklı yıllar olarak göstermektedirler. Örneğin Kâmil Erdeha, Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler adlı eserinde 1879¹, 1919'dan 1973'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisinde 1879², Türk Ansiklopedisinde 1880³, Dr. Fethi Tevetoğlu, Türk Kültürü Dergisinde yazdığı makalede 1880⁴ yıllarını doğum yılları olarak belirtmektedirler.

İsmail Gün ve Mahmut Ankara'nın yazdıkları Kâzım Dirik adlı eserde 1881⁵ Mehmet Aldan'ın İz Bırakan Mülkî İdare Amirleri adlı eserinde 1881⁶, İç İşleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosunca Yayınlanan, Meşhur Valiler adlı eserde Kâzım Dirik başlığının altında 1881⁷, Orhan Dirik'in yazdığı Babam General Kâzım Dirik ve Ben Orhan Dirik adlı eserde 1881⁸ yılını doğum yılları olarak ifade kaydetmektedirler.

Kâzım Dirik'in doğum yılında meydana gelen bu değişikliğin nedeni, hicri tarihi milâdi tarihe çevirirken meydana gelen bir hatadır. Hicri doğum yılı 1298 olan General Kâzım Dirik'in doğum yılının milâdi karşılığı 1881 yılına denk gelmektedir⁹.

Eczacı Reşit Soyer'in General Kâzım Dirik adlı eserinde Kâzım Dirik kendi ağzından doğum tarihi ile ilgili “*Makedonya Manastır (Bitolya) şehrinde 1881 tarihinde doğdum, halis Türk kanındanım*” şeklindeki sözleriyle beyanat vermektedir¹⁰.

¹ Kâmil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul 1975, s. 65-66.

² K. Ekrem Uykucu, **1919'dan 1973'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul 1973, s. 95.

³ **Türk Ansiklopedisi**, C. XIII, Ankara 1966, s. 334.

⁴ Fethi Tevetoğlu, “Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar V General Kâzım Dirik”, **Türk Kültürü Dergisi**, C. VIII, S. 86, Aralık 1969, s. 105.

⁵ İsmail Gün, Mahmut Ankara, **Kâzım Dirik**, İzmir 1971, s. 5.

⁶ Mehmet Aldan, **İz Bırakan Mülkî İdare Amirleri**, Ankara 1990, s. 367.

⁷ Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kâzım Atakul, **Meşhur Valiler**, S. 1, Ankara 1969, s. 539.

⁸ Orhan Dirik, **Babam General Kâzım Dirik ve Ben**, İstanbul 1998, s. 15.

⁹ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 5.

Kâzım Dirik'in düşünce yapısını ve yakın çevresini oluşturan en önemli yer, doğduğu şehir Manastır'dır. Rumeli Beylerbeyliği'nin de merkezliğini yapmış bu eski Türk şehri, Balkan Savaşı sonunda elimizden çıktı. Bu şehrimiz aynı zamanda ordumuza subay yetiştiren Manastır Askeri Rüştıyesi ve Manastır Askeri İdadisini de içerisinde barındırıyordu¹¹.

Kâzım Dirik'in yetişmesinde önemli bir yeri olan Bursalı Mehmet Tahir (1861-1926), Manastır şehrinde bulunan önemli iki askeri okulun müdürlüğünü ve tarih-coğrafya öğretmenliğini yapmıştır¹².

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan Kâzım Bey, cemiyet mensuplarıyla irtibat halindeydi. Tabii olarak yakın arkadaş çevresi de adı geçen cemiyetin üyelerinden oluşmaktaydı. Bu subaylar Cemal, Enver, Niyazi, Mustafa Kemal, Vehip, Hafız Hakkı, Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), İsmet (İnönü), Kâzım (Özalp), Mustafa Fevzi (Çakmak), Kâzım (Orbay), Hüsrev (Gerede), H. Hüsni (Kılıkış), Refet (Bele), Salih (Omurtak), Ali İhsan (Sabis), Beylerdir. Kâzım Paşa bu çevreyle kendisine bir hedef belirledikten sonra, geleceği için en doğru yol olan askerlik mesleğini tercih etmiştir¹³.

Bir asker oğlu olan Kâzım Bey'in babası, Plevne müdafaasına katılmış süvari yüzbaşı Hasan Tahsin Bey'dir. Babasının görevi nedeniyle Kâzım Bey, çocukluk ve gençlik yıllarının bir kısmını Arnavutluk ve Rumeli'de geçirdi¹⁴. Plevne'de savaşan, Lofça kuşatmasını yaran Hasan Tahsin Efendi'den büyük oğlu Kâzım Bey'e Plevne madalyası veraset yoluyla intikal etmiştir. Annesinin ismi Hüsniye Hanımdır. Hüsniye Hanım Mısır Valisi Kavala'lı Mehmet Ali Paşa'nın akrabasıdır. Kâzım Bey'in kardeşi Nurettin Bey, Çanakkale Savaşlarında Arıburnu mevkiinde İngiliz siperlerinin tel örgülerini geçmeye çalışırken şehit olmuştur¹⁵.

¹⁰ Reşit Soyer, **General Kâzım Dirik**, İzmir 1946, s. 7.

¹¹ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 7.

¹² F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 105; Galip Demirel, "General Kâzım Dirik", **Kemalist Atılım Dergisi**, S. 37, Ağustos 1986, s. 21.

¹³ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁴ Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara 1987, s. 123.

¹⁵ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 15

Çocuk yaşta önce annesini, sonra da babasını kaybeden Kâzım Bey'i¹⁶ “ NENE” diye hitap ettiği bir yakın akrabası büyütür. Çocukluğunda okul yıllarında öğle yemeklerinde zengin çocuklara üstü örtülü gümüş tepside yemek gelirken, Manastır Askeri İdadisinde Kâzım'a nenesi bir çıkın içinde iki dilim kara ekmek, kağıda sarılmış tuz ve karabiber getirirdi. Beslenme yetersizliğinden dolayı sınıf arkadaşları arasında küçük kalan Kâzım'a “Kâzımça” diyorlardı. Denilebilir ki, Kâzım Bey okul yıllarında yoğun olarak yediği tuz ve karabiberden dolayı bu nesnelere neredeyse bağımlı hale gelmişti. Nitekim imkânlarının elverişli olduğu dönemlerde de çocukluk hatıralarına bağlı olarak sofrasından tuz ve karabiberi hiç eksik etmedi¹⁷.

Manastır Askeri İdadisini bitirdikten sonra 1897 yılında İstanbul'da Harp okuluna giren Kâzım Bey, 1899 yılında başarıyla bitirdiği Harbiye'den Piyade Teğmeni olarak mezun oldu. Başarisından dolayı Kurmay sınıfa ayrıldı. Aynı yıllarda Harp okulunda yaşıtı olan Enver Paşa ile sınıf arkadaşlığı yaptığı bilinmektedir. Hizmet yıllarını memleketi olan Rumeli'de geçiren Kâzım Bey, 1909 yılında Harp Akademisi'ne girip öğrenimini sürdürdü ve üç yıl sonra 1912 yılında Kurmay Yüzbaşı oldu¹⁸.

Kâzım Bey 1907 yılında, İşkodra Kale Komutan ve Müdafii olan ağır topçu Miralay (Albay) Fahri Bey'in küçük kızı Maide Hanım ile evlenmiştir. Eşi de kendisi gibi Manastırlı'dır. Kayınpederi ise Osmanlı Rumeli Ordusu Topçu Kumandanı Ferik Abdullah Paşa'nın oğludur¹⁹.

¹⁶ Yetim kalmanın ezikliğini hayat boyu unutamayan Kâzım Dirik anılarında şunlardan bahseder: “Ben de öksüz büyüdüm. Öksüzlüğün ne olduğunu bilirim.Bu Rumeli Türkü yalnızlığın, yoksulluğun acısını duya duya büyümüşür. Okul ve öğrenim çağına gelince derslerime büyük bir hevesle devamla başladım. Biz Makedonya'da doğmuştuk. Çocukluğumuzun olduğu kadar gençliğimizin de en ateşli yılları o güzel topraklarda geçti. Kasabalarımızda, köylerimizde okul mu vardı? Köhne cami köşelerinde, yıkık ve tozlu tabutluklarda cahil softalar elinde; binlercemizden birkaçımız benim gibi fırsat bulup okumağa çalışırken, bizden olmayan anasıra ait köylerde ilk göze çarpan önemli yapı okul idi. Onların üniversiteleri bitirmiş aydın kişilerden çeteleri, kasaba kasaba, köy köy dolaşır; paralı olduğunu sezdikleri kişileri bularak şakaklarına tabanca namluları dayar, “okul için para” derlerdi. Vermek istemeyenler, işi savsaklayanlar olursa kurşunlanırdı. İşte onlar bu hamleleriyle topraklarımızın üzerinde milletlerine İstiklâl kazandırdılar. Ve biz, o güzel topraklardan kısa bir süre sonra çekilmek zorunda kaldık.”, R. Soyer, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁷ İ. Gün, M. Ankara , **a.g.e.**, s. 9.

¹⁸ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri** , Ankara 1972, s. 114.

¹⁹ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 15

Kâzım Bey kendi beyanatında evliliklerini şöyle açıklar; “*İşkodra (Skiitari d’Albanie) kale kumandanı Kolonel Fahri’nin kızı Bayan Maide ile evlendim*²⁰.”

Evliliklerinden üç tane çocukları dünyaya gelmiştir. Çocuklarının isimleri; Turan, Orhan, Şükran’dır. Turan Dirik Belçika’da yüksek dokuma mühendisliğini tamamlamış, küçük oğlu Orhan Dirik Almanya’da üniversitede arkitekt tahsili görmüştür²¹. Kızı Şükran Dirik’sse 1930 yılının Temmuz ayında İzmir’de Muammer Ruşen adlı bir sahne sanatçısına kaçır. Bu olaydan sonra Kâzım Bey Mustafa Kemal Paşa’ya istifa dilekçesi sunar fakat istifası kabul edilmez²². Kızını ancak beş yıl sonra affeden Kâzım Bey, şart olarak damadının tiyatrodan ayrılmasını ileri sürer. Damadını Turhal’da şeker fabrikasının idare amiri olarak görevlendirilmesini sağlamış, kısa bir süre sonrada karısının ve kızının ısrarlarına dayanamayarak Muammer Ruşen’in sahnelere dönmesine izin vermiştir²³.

Kâzım Dirik Paşa evliliğinde ve aile hayatında iyi bir eş ve ilgili bir aile babası olmuştur. Oğlu Turan işinde sert ve ciddi olan babasının evde şen şakrak olduğunu, hiçbir zaman ağır bir kelimesine rastlamadıklarını, fenalıklar karşısında öğütler verdiğini, kötülüğe iyilikle yaklaştığını ve disiplinli bir baba olduğunu anlatmaktadır. Ömrünün son yıllarında aile hayatında vakit geçirmekten zevk aldığı en önemli kişi ise ilk erkek torunu olan Ersan Dirik’tir²⁴.

²⁰ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 7.

²¹ **A.g.e.**, s. 7.

²² O. Dirik, **a.g.e.**, s. 61.

²³ **A.g.e.**, s. 79.

²⁴ Abdülkadir Karahan, “General Kâzım Dirik Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri”, **Fikirler Dergisi**, No: 77, 80, 82, 83, 97, S. 272/276, İzmir 1947, s. 10-11.

I. BÖLÜM

GENERAL KÂZIM DİRİK PAŞA'NIN ASKERLİK HAYATI

A. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ÖNCESİ ASKERLİK HAYATI

1. İlk Askerlik ve Mülkî Kaymakamlık Yılları

Manastır Askeri İdadisi'nden sonra İstanbul'a gelip Harbiye Mektebine giren Kâzım Bey, 1899 yılında okulunu başarıyla bitirdi ve Harbiye'den Piyade Teğmeni olarak Kurmay sınıfa ayrıldı²⁵. Askerlik görevine 1900'de Teğmen olarak başlayan Kâzım Bey başarılarıyla, 1904'te Üsteğmen, 1906'da Yüzbaşı, 1913'te Binbaşı (Kurmay), 1915'te Yarbay, 1916'da Albay, 1924'te Mirliva (Tümgeneral), 1928'de Ferik (Korgeneral) kademesine kadar ilerledi²⁶.

1900 yılında mezun olduktan sonra ilk askeri görevi, Teğmen rütbesiyle Nizamiye ve Redif kıtaları mühimme katipliği idi. Bu görevlerini 3. Ordu 5. Nişancı Taburunda, 20. Piyade Alayı ve 5. Tümen Karargahında yaptı, Üsküp 5. Fırka Kumandanı ve Selanik Bölge Komutanlığı Karargahında, Selanik Mıntıka Kumandanlığı Yaveri ve Mühümme Katibi olarak vazifesine devam etti²⁷. Daha sonra İşkodra Vali ve Komutanı Filibeli Salih Zeki Paşa'nın Yaver ve Mühime Katipliği görevine atanan Kâzım Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İşkodra'da kurulmasına yardım etmiştir²⁸. Kendisi bu durumu şöyle ifade eder:

“1322'de (1906) Ohrili Eyüp Sabri Bey'in ve Selanik'te İsmail Canbulat Bey'in rehberliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli

²⁵ Mustafa Kafalı, “Millî Mücadele Kahramanlarından General Kâzım Dirik”, **Kemalist Atılım Dergisi**, S. 37, Ağustos 1986, s. 21; F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 105; H. Orhun, C. Kasaroğlu, M. Belek, K. Atakul, **a.g.e.**, s. 539; M. Aldan, **a.g.e.**, s. 367.

²⁶ **Türk İstiklâl Harbine Katılan ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 114.

²⁷ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 15; **Türk İstiklâl Harbine Katılan ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 115.

²⁸ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 367.

komitesine intisap ettim. 1908 yılında bu cemiyetin ilk kongresinde İsmet, Fethi ve Zeyrekli Kâzım Beylerle (Karabekir) birlikte iştirak ettim, İşkodra Teşkilâtı için vazife aldım. Sapancalı Hakkı ve Bekir Lütfi Beylerle (Tokat Mebusu) ve yerlilerle de orada teşkilât yaparak, o muhit adam akıllı sarıldı. Sarayın bütün tüfekçileri (Tüfengiyan) benden çok huylandılar. İttihat ve Terakki Paris postasının bir kolu İşkodra'da İtalyan Profesör Skanyati vasıtasıyla ve “ post restan olarak gelir, oradan Elbasan, Ohri üzerinden Manastır ve Selanik'e ulaştırıldı²⁹.”

Kâzım Bey cemiyetin İşkodra'da kurulmasına yardım etmekle yetinmedi, cemiyetteki toplantılara da iştirak etti. Kendi kaleminden bu iştiraklerini şöyle anlatır:

“1324'te (1908) İttihat ve Terakki'nin Mustafa Kemal, İsmet, Fethi ve Zeyrekli Kâzım Beylerin (Karabekir) buldukları ilk kongresine iştirak ettim ve kongre katipliklerinin birinde ve Cavit Bey'le Servet Yesari'nin buldukları nizamname encümeninde görev aldım³⁰.”

İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra ilk defa idareciliği deneyecek olan Kâzım Bey, İşkodra Vilâyeti'ne bağlı Karadağ sınırında bulunan Tuz ilçesi Kaymakam Vekilliği görevine atandı. Sınır boyunda olan bu ilçe Karadağ çetelerinin faaliyet gösterdiği bir alandı. Bu nedenle buraya atanan kaymakamlar değerli askeri şahıstan seçilir ve askerlik işleri de devam ettirilirdi. Kâzım Bey bir yıl kadar bulunduğu bu görevi esnasında bayındırlık alanındaki ilk hizmetlerinin temelini atarak, bir okul ve bir camiye Tuz Kazası'na kazandırdı³¹.

²⁹ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 15.

³⁰ **A.g.e.**, s. 17.

³¹ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 139; **A.g.e.**, s. 11.

2. Balkan ve I. Dünya Savaşlarında Kâzım Dirik

1909 yılında Meşrutiyet'in ilânından sonra Yıldız'da açılan Harp Akademisi imtihanını kazanan Kâzım Bey, üç yıl sonra 1912'de okuldan mezun olup Kurmay Yüzbaşı olarak tekrar orduya dahil edildi³². Kendisi bu durumu şöyle anlatır:

“1325'te (1909) 31 Mart Vakası üzerine Karadağ karşısında Tuz kazası kaymakamlığına tayin oldum, Dahiliye Nazırı Tâlât Bey ve Vali Bedri Paşa zamanında. Oradan Alman usulünce alınan Erkânı Harbiye Mektebinde (Harp Akademisi) Selanik'te imtihan verdim, 1328'de (1912) Erkânı Harbiye Yüzbaşısı oldum³³.”

Mezuniyet sonrasında Makedonya ayaklanmalarını bastırmakla görevli ekip arasında yer alan Kâzım Bey, İzmir Batı Ordusu Başyaverliği'ne atandı. Balkan Savaşı'nın başladığı yıllarda Başkumandanlık Erkânı Harbiyesi'nde vazifeye başlayan Kâzım Bey, cephe güvenliği için Soranca Bölgesi Tekâlif-i Harbiye Kumandanlığı'na, oradan da Mahmut Muhtar Paşa'nın kumandasındaki İkinci Ordunun Menzil Müfettişliği'ne getirildi. Balkan Savaşı'nın sonunda Çatalca hattında toplanıp yeniden düzenlenen Üçüncü Kolordu'nun Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın Başkumandanlık İrtibat Subaylığını yaptı³⁴.

Savaş sırasında kumandanı ile birlikte yaralanan Kâzım Bey, Maide Hanım'ın ifadesine göre Alman Hastanesi'nde bir süre tedavi gördü. Cemal Paşa'nın İstanbul Muhafızlığı döneminde Binbaşılığa terfi ettikten sonra, İstanbul Muhafızlığı Erkânı Harbiye Reisi Saniliğine tayin edildi³⁵. Savaşın sonlarına doğru ise Beyoğlu bölgesi komutanlığında ordu menzil işlerini yürüttü³⁶. Asıl görevini yerine getirirken aynı zamanda bir eser de kaleme alan Kâzım Bey, çalışmasından:

“I. Kolordu Erkânı Harbiyesizde Harekat Şubesi Müdürü iken ve Türkiye I. Cihan Harbi'ne girmek üzereyken, düzenli bir kolordunun

³² A.g.e., s. 139.

³³ O. Dirik, a.g.e., s. 17.

³⁴ İ. Gün, M. Ankara, a.g.e., s. 11.

³⁵ O. Dirik, a.g.e., s. 18.

³⁶ K E. Uykucu, a.g.e., s. 95.

seferberliği namıyla bir eser yazdım ve Kolordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa tarafından Erkânı Harbiye Dairesine takdim edildi. Matbuu yoktur³⁷.” sözleriyle bahseder.

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'ndan sonra I. Dünya Savaşı'na girmek durumunda kalınca Kâzım Bey'e ilk önce Çanakkale cephesinde görev verildi. Daha sonra Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Suriye Valiliğinde merkezi Şam'da bulunan Dördüncü Ordu Komutanlığı'na tayin edilip görevine giderken, Menzil Müfettişi olarak Kâzım Bey'i de yanında götürdü³⁸.

İlk görevinden itibaren mühimme ve menzil işleriyle görevlendirilmesi ve Cemal Paşa'nın bu görev için Kâzım Bey'i tercih etmesi bizlere O'nun, geniş bir teşkilâtlanma yeteneğinin olduğunu ve tesadüf eseri seçilmediğini ortaya koymaktadır³⁹.

Kâzım Bey'in bulunduğu Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği'nin sınırları bir hayli geniştir. Menzil sınırları Adana'nın yukarısından Toroslardan başlar, Kanal ve Kızıldeniz sahillerinde son bularak bütün Suriye, Filistin ve Sina Çölü'nü içine alır⁴⁰.

I.- ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ :

- Merkezi : Şam
 Kumandanı : Binbaşı Kâzım Bey.
 Teşkilât : a) Menzil nokta kumandanlıkları.
 b) Menzil ambarları.
 c) Menzil hastaneleri.
 d) Erler ve Hayvanat için su tesisleri.

II. KUDÜS MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ :

- Merkezi : Kudüs
 Kumandanı :Yarbay Ruşen Bey.
 Teşkilât : Aynen

³⁷ O.Dirik, **a.g.e.**, s. 19.

³⁸ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 12.

³⁹ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁰ Ali Fuat Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, Ankara 1949, s. 49.

III. ÇÖL MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ :

Merkezi : Birüssebi
 Kumandanı : Albay Behçet Bey.
 Teşkilât : Aynen

Kâzım Bey'e şöhret kazandırmaya başlayan ve ismini duyuran görevi Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği'dir. O'nun yaptığı bu görev pek çok insanın üstesinden gelebileceği bir iş değildir. Öyle ki ordunun her çeşit ihtiyacını hiç üşenmeden ülkenin her yerinde arar, bulur ve getirirdi. Pek çok yere kendisi gittiği gibi ülkenin çeşitli yerlerine gönderdiği memurlarını da takip eder ve bu memurlar da Kâzım Bey'in verdiği görevleri eksiksiz yerine getirirlerdi⁴¹.

Ordunun eksiklerini ülkenin çeşitli yerlerinde arayıp bulmakla yetinmeyen Kâzım Bey, ihtiyaçları karşılamak için bir çok imâlâthane kurdurdu ve depo açtırdı. Bunlar; Sebze konserve, portakal ve limon suyu imâlâthanesi, hidrofil pamuk, nal ve mih yapımevi ve Şam'da açılan ilâç ve tıbbi malzeme bulunan tıbbiye deposudur.

Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa yaptığı bu başarılı hizmetlerinden dolayı Kâzım Bey'i; "*Kanal Seferi'nin yapılması mümkün olmuş ise bunu sizin kurduğunuz ve mükemmel şekilde işlettiğiniz menzil teşkilâtına borçluyuz*" sözleriyle onore etti⁴². 1917 yılı başlarında cepheyi teftişe gelen Enver Paşa kısa zamanda muntazam mevzi noktaları kurulduğunu görünce latifeye "*Şimdi de bu menzil noktaları lüzumundan fazla mükemmel olmuş diyeceğim.*" demekten kendini alamamıştır⁴³.

Bu iltifatın boşuna olmadığı Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği'nde bulunan Aşki Naili adında bir yedek subayın Menzil Müfettişi Kâzım Bey ile ilgili bir hatırasında O'nunla ilgili aşağıdaki hadise de ortaya koymaktadır:

"1914 savaşının başlangıcında İstanbul'da kurulan "İhtiyat zabıt namzetleri" mektebinden ilk mezun olarak çıkanları bedenlerinin gücüne

⁴¹ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 11.

⁴² F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 107

⁴³ Behçet Cemal, **Cemal Paşa, Hatıralar**, İstanbul 1959, s. 322

göre ikiye ayırmışlardı. Gürbüz olanlar Erzurum, zayıf olanlar ise Mısır cephesine gönderildiler. Ben de ikinci parti ile yüz yirmi kişi olarak Şam'a sevk edilmişim.

Şam'da müracaat ettiğimiz merkez komutanlığı bizi "Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği'ne" gönderdi. Burası da bizi muhtelif kıtaata taksim etti. Benim kısımetime "Maan" çıkmıştı. Şam'dan Medine'ye Hicaz Demiryolu ile güneye doğru yollandık. Mevsim kış olmasına rağmen hava çok sıcaktı. Maana varmadan iki istasyon önce Aneze'de trenimiz durdu. Arıza olmadan trenin durmasının nedeni önümüzdeki bir köprüünün çökmesi olduğunu görünce telaşlandık. Çölün ortasında kalakalmıştık, yiyeceğimiz kalmamıştı. Köprüünün diğer tarafında kalan trenden bize doğru kafile geliyordu. Beş kişilik bu kafilenin önünde altın sarı saçlı, parlak mavi gözlü, uçları yukarıya doğru kıvrılmış pala bıyıklı bir binbaşı bizim tarafta kalan istasyon binasına girdi. İstasyon telgraf makinesinin başında bir şeyler anlatıyordu. Bizim trenin yolcularından bir yüzbaşı:

-Bu binbaşığı görüyor musun? Adına Manastırlı Kâzım Bey derler, elinden hiçbir şey kurtulmaz. Göreceksiniz, şimdi ne yapar yapar bu duruma bir çare bulur, O'nu gördükten sonra içimiz rahat edebilir demişti.

Gerçektende iki saat sonra Maan istikametinden iki drezin görüldü, bunlarda mühendis, amele ve çuvallarla ekmekle zeytin geldi. Tamirciler bütüün gece çalıştırıldılar ve ertesi gün karşılıklı olarak iki tren yollarına devam ettiler⁴⁴."

Menzil Müfettişliği görevinde iken Yarbay rütbesini alan Kâzım Bey, başarılı çalışmalarından dolayı arkadaşlarından daha önce 1916 yılında Albay (Miralay) rütbesine yükseltildi⁴⁵. 18 Mayıs 1917'de 43. Tümen Komutanı olarak Aliye'de, 30 Haziran 1917'de 7. Tümen komutanı olarak Gazze'de görev yaptı. 1 Şubat 1918'de 56. Tümen komutanı olan Miralay Kâzım Bey, 5 Mart 1918'de 49. Tümen Komutanı olarak

⁴⁴ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 13-14.

⁴⁵ F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 107 ; **Türk İstiklâl Harbine Katılan ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 114.

görevine atandı⁴⁶. I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Gazze Muharebesine katılarak çekilen askerin sonlarında bulundu. Geçirdiği bir attan düşme kazasından sonra İstanbul'a döndü⁴⁷.

8 Haziran 1918'de Batum (Şark Orduları Grubu) Başmenzil Müfettişliği'ne görevlendirildi. 1918 Brest-Litovsk Antlaşması sonrasında Türkiye'ye ait olduğu belirlenen Batum ve Tiflis valiliklerinde görev yaptı⁴⁸. Aynı yıl Ekim ayında Müfettişlik lağvedilince İstanbul'a döndü. Gelibolu ve Çanakkale'deki toprakların ve mühimmatın mütareke gereğince Anadolu'ya nakli için görev verildi⁴⁹.

B. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ ASKERLİK HAYATI

1. M. Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Kâzım Dirik'in

Kurmay Başkan Olması

Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi İtilâf Devletleri'ne Türkiye'yi işgal etme hakkı veriyordu. Nitekim mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra Türk topraklarının işgal edilmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Millî Mücadele başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele süreci 30 Nisan 1919 tarihinde Padişah Vahdettin tarafından IX. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine tayin edilmesiyle hız kazandı⁵⁰. Tayin emrinde Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın da olumlu bir payı vardı⁵¹. Mustafa Kemal Paşa bu göreve çok geniş yetkilerle atandı. Görev ve yetkilerini belli eden yazı Paşa'nın direktifleriyle Genel Kurmay İkinci Başkanı Albay Kâzım (İnanç) tarafından hazırlandı⁵².

⁴⁶ A.g.e., s. 115. ; R. Soyer, a.g.e., s. 7. ; İ. Gün, M. Ankara, a.g.e., s. 16.

⁴⁷ R. Soyer, a.g.e., s. 140.

⁴⁸ M. Kafalı, a.g.m., s. 21.

⁴⁹ **Türk İstiklâl Harbine Katılan ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 115.

⁵⁰ Tuncer Baykara, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, İzmir 1994, s. 63. ; Fethi Tevetoğlu,

"Atatürk'le Samsun'a Çıkanlardan Hüsrev Gerede", **Türk Kültürü Dergisi**, S. 82, Ağustos 1969, s. 692

⁵¹ Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, **Bilinmeyen Taraflarıyla Atatürk**, İstanbul 1959, s. 24.

⁵² Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul 1968, s. 212 ; Gotthard Jaschke, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", (Çev. Gülayşe Koçak), **Atatürk Yolu**, C. III, S. 9, Ankara 1992, s. 58. ; Falih Rifki Atay, **Atatürk'ün Hatıraları**, Ankara 1965, s. 111.

IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa artık karargahını kurma yolundaydı⁵³. Bu nedenle kendisiyle işbirliği yapacak kişilerle görüşmeye başladı⁵⁴. Görüşme yaptığı kişiler arasında Albay Kâzım Bey de vardı.

Mustafa Kemal Paşa 1 Mayıs 1919 sabahı önceden telefon ederek Kâzım Bey'in Pangaltı'daki evine geldi. O'na IX. Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya çıkacağını, kendisinin de Erkân-ı Harbiye Reisi olarak yanında yer almasını istedi. Kâzım Bey bu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul etti. Ertesi gün Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye'de buluşup tayin işlemlerini başlattılar⁵⁵.

Kâzım Bey sonrasında birkaç gün haber alamayınca meraklanıp, Mustafa Kemal Paşa'yı 9 Mayıs günü evinde ziyaret etti. Paşa O'na Samsun'a gideceklerini ve kendisinin de Erkân-ı Harbiye Reisi (Kurmay Başkan) olduğu haberini müjdeledi. Kâzım Bey ise Şark Orduları Grup Menzil Müfettişi iken bu güzel şehri gördüğünü Mustafa Kemal Paşa'ya anlattı. Müfettişlik kadrosunu Harbiye Nezareti'nin oluşturmak istemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, ancak Cemal Paşa vasıtasıyla Kâzım Bey'i Kurmay Başkanlığa görevlendirebilmişti⁵⁶.

30 Nisan 1919 tarihinde merkezi Erzurum olan IX. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa, Müfettişlik teşkilâtıyla ilgili bütün hazırlıklarını kısa sürede bitirdi. 15 Mayıs 1919 tarihinde kararnamesi Vükela Heyetince tanzim ve Padişah Mehmet Vahdettin tarafından tasdik olundu.

On beş gün gibi kısa bir sürede bütün resmi yazışmaları bitiren Mustafa Kemal Paşa , bir an evvel İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya varmak için sabırsızlanıyordu⁵⁷. Yolculuğa çıkmadan evvelki geceyi Şişlideki evinde Zübeyde Hanım ve kız kardeşiyle birlikte geçirdi. Evde yol hazırlıklarını tamamladı. Akşam yemeğini annesi ve kız kardeşiyle beraber yedi. Yemek sırasında annesi ve kız kardeşi O'na moral vermek için

⁵³ İsmet Görgülü, **Atatürk'ün Anıları**, İstanbul 1998, s. 208.

⁵⁴ Falih Rifki Atay, **19 Mayıs**, Ankara 1944, s. 22.

⁵⁵ Kemal Arıburnu, **Atatürk'ten Anılar**, Ankara 1969, s. 58. ; Kemal Arıburnu, **Atatürk ve Çevresindekiler**, Ankara 1995, s. 44.

⁵⁶ Sadi Borak , **Ata ve İstanbul**, İstanbul 1983, s. 136. ;Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, İstanbul 2004, s. 186.

⁵⁷ M. Şakir Ülkütaşır, "Atatürk Samsun ve Havza'da", **Türk Kültürü Dergisi**, C. VIII, S. 49, Kasım 1966, s. 30.

neşeli bir tavır sergilediler. Evinde geçirdiği son gecesinde oldukça geç bir saatte yattı. 16 Mayıs sabahında da erkenden kalkarak Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahdettin ile konuşmaya gitti. Konuşması bittikten sonra tekrara Şişlideki evine gelip ailesiyle vedalaşan Mustafa Kemal Paşa otomobille limana doğru koyuldu⁵⁸.

Diğer bir yolculuk hazırlığı yapan kişi de Albay Kâzım Bey'di. O da ailesine durumu anlattıktan sonra süratle yolculuğa hazırlandı. Ailesi Onunla birlikte gelmek istediyse de O kabul etmedi, yokken ailesi geçim sıkıntısı çekmesi diye aile yadigarı mücevherleri rehin ettirdi ve eski bir askeri elbiseyle valizi dahi olmadan yola çıktı⁵⁹.

Mustafa Kemal Paşa'ya o sırada vapurun batırılacağı ile ilgili söylentiler gelmekteydi. Kurmay Subay da bu söylentileri doğrulamaktaydı. Paşa bu durum karşısında düşünüp kararını verdi. Bu kararı da her ne olursa olsun bir an evvel yola çıkmaktı⁶⁰.

Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa yolculuk için Bandırma adında küçük bir vapuru Galata rıhtımı açıklarında emre hazır bir şekilde bulundurdu. Bandırma vapuru Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı adımı üzerine 16 Mayıs 1919 Cuma günü İstanbul'dan hareket etti⁶¹, Paşa'yı Galata Rıhtımında Rauf Bey (Orbay) ve Fethi Beyler (Okyar) uğurladılar⁶².

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında on sekiz kişilik IX. Ordu Müfettişliği karargahı Kız Kulesi önünde İngiliz Genel Karargahı tarafından arandı. İlk bakışta kalabalık oluşuyla dikkat çeken Bandırma Vapuru çok geçmeden çıkış vizesini almayı başardı. Saat 17:00 sularında Kaptan İsmail Hakkı (Durusu) tarafından İstanbul Boğazını geçerek Karadeniz sularına yöneldi⁶³.

16 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'yla yola çıkan müfettişlik kadrosuyla ilgili bazı kaynaklarda farklı bilgilere rastlamaktayız. Kadroyla ilgili farklı bilgiler

⁵⁸ İsmail Sivri, *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı*, İstanbul 1981, s. 15.

⁵⁹ S. Borak, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁰ İ. Sivri, *a.g.e.*, s. 16.

⁶¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara 1982, s. 247.

⁶² M. Ş. Ülkütaşır, *a.g.m.*, s. 30.

⁶³ İ. Sivri, *a.g.e.*, s. 17.

olmakla beraber IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Bandırma Vapuruyla yola çıkan 18 kişilik liste aşağıdaki gibidir:

1. Kurmay Albay Kâzım Bey, Müfettişlik Kurmay Başkanı (General Kâzım Dirik 1881-1941)
2. Kurmay Yarbay Mehmet Arif Bey, Kurmay Başkan Yardımcısı (Ayıcı Arif 1882-1926, İzmir Suikastı nedeniyle idam edildi)
3. Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey, Birinci Şube Müdürü (Büyük Elçilerimizden Hüsrev Gerede 1886-1962)
4. Binbaşı Kemal Bey, Müfettişlik Topçu Kumandanı (Korgeneral Kemal Doğan 1879-1951)
5. Dr. Albay İbrahim Tali Bey, Ordu Sıhhiye Reisi (Milletvekili ve Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören 1878-1952)
6. Dr. Binbaşı Refik Bey, Ordu Sıhhiye Reisi Yardımcısı (Sağlık Bakanı ve Başbakan Refik Saydam 1881-1942)
7. Yüzbaşı Cevat Abbas, Müfettişlik Başyaveri (Bolu Milletvekili ve THK İlk Başkanı Cevat Abbas Gürer 1887-1943)
8. Üsteğmen Muzaffer, Müfettişlik İkinci Yaveri (Giresun Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı Yaveri Muzaffer Kılıç 1897-1959)
9. Yüzbaşı Ali Şevket, Müfettişlik Emir Subayı (Gümüşhane Milletvekili Ali Şevket Öndersev 1884-1940)
10. Üsteğmen Hayati, Müfettişlik Kurmay Başkanı Emir Subayı (Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Özel Kalem Müdürü 1892-1926)
11. Yüzbaşı Mümtaz, Müfettişlik Kurmay Mülhaka (Alay Komutanlığından Emekli Mümtaz Tünay 1886-1946)
12. Yüzbaşı İsmail Hakkı, Müfettişlik Kurmay Mülhaka (İsmail Hakkı Ede 1886-1943)
13. Yüzbaşı Mustafa Vasfi Bey, Müfettişlik Karargah Kumandanı (Tokat Milletvekili Mustafa Vasfi Süsoy)
14. Üsteğmen Abdullah, Müfettişlik İaşe Subayı
15. Şifre Katibi Faik Bey, Birinci Sınıf Katip (İskan Genel Müdürlüğü Mutemedi Faik Aybars 1880-1945)

16. Şifre Katibi Yardımcısı Memduh Bey (Cumhurbaşkanlığı memurlarından Memduh Atasev 1895-1930)

17. Kurmay Albay Refet Bey, Merkezi Sivas'ta bulunan III. Kolordu Kumandanı olarak (Emekli General ve Milletvekili Refet Bele)

18. Üsteğmen Arif Hikmet Bey, Kurmay Mülhaki, sonra III. Kolordu Yaveri (Emekli Hakim Tümgeneral Hikmet Gerçekçi 1894- 1970)⁶⁴.

Kontrolü biten Bandırma Vapuru Karadeniz'e açılarak Kefken İstikametinde yol almaya başladı. Karadeniz'in sert dalgaları, vapurun pusulasının bozuk olması ve kaptan İsmail Hakkı'nın ilk kez Karadeniz seferine çıkması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa kıyıda gidilmesi talimatını verdi⁶⁵.

Böylece Bandırma Vapuru 16 Mayıs gecesi kıyıları izleyerek yol aldı. 17 Mayıs 1919 Cumartesi sabahı İnebolu'ya varıldı. Mustafa Kemal burada kasabaya çıkmadı. 17 Mayıs gecesi İnebolu ve Sinop arasında fırtına başladığı için yolculuk daha tehlikeli bir hal aldı. 18 Mayıs 1919 Pazar günü öğle vakti Sinop limanına ulaşıldı. Mustafa Kemal burada karaya çıkarak Pontus Cemiyeti'nin faaliyetleri ile ilgili bilgiler aldı. Sinop Samsun arasını karadan geçmek isteyen Mustafa Kemal Paşa ne yol ne de araç bulabildi. Bu nedenle yola vapurla devam etme kararı aldı⁶⁶.

Sinop limanından akşam saat 20:00'da hareket eden Bandırma Vapuru Gerze ve Bafra sahillerince Samsun'a doğru ilerlemeye başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın yolculuk esnasında gözüne hiç uyku girmemiş ve pek az şey yemişti.

19 Mayıs 1919 Pazartesi sabahı Bandırma Vapuru nihayet Samsun limanına demir attı. Karşılama için vapura sandalla Kurmay Binbaşı Mahmut Ekrem Bey geldi. Mahmut Ekrem Bey Mustafa Kemal'i Samsun'da ilk karşılayan kişi oldu. Saat 7-8 sularında da Mustafa Kemal Paşa ile beraber on dokuz kişi gümrük iskelesine çıkarak

⁶⁴ Avni Altınar, **Her Yönüyle Atatürk**, İstanbul 1961, s. 38; F. Tevetoğlu, **a.g.e.**, S. 82, s. 693; Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Ankara 1972, s. 356 ; Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı**, İstanbul 1969, s. 16; İ. G., Mahmut Ankara, **a.g.e.**, s. 22-23.

⁶⁵ M. Ş. Ülkütaşır, **a.g.m.**, s. 30

⁶⁶ İ. Sivri, **a.g.e.**, s. 18

Samsun'a ayak bastılar. İskelede kendisini mutasarrıf Ethem Bey, Samsun'un ileri gelen askeri ve mülkî memurları ve halk coşkuyla karşıladılar⁶⁷.

Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları için Mıntıka Palas Oteli uygun görülmüş ve bina döşenip hazırlanmıştı. Bina sabahtan bayraklarla süslenmiş ve askeri bando için yer ayrılmıştı⁶⁸.

Sokaklarında Rum çetelerin boy gösterdiği Samsun'da heyet yaya olarak Mıntıka Palas oteline gitti. Mustafa Kemal Paşa burada biraz dinlendikten sonra Sancak Beyi'ni, Belediye Başkanını ve Tümen Komutanını ziyaret etti. Polis ve Jandarma birliklerinin durumunu inceledi⁶⁹.

Kurmay Başkan Kâzım Dirik'in ifadesine göre, Mustafa Kemal Paşa Samsun'da Mutasarrıf Ethem Bey'i görevden alıp yerine güvendiği Hamit Bey'i getirmiştir. Hamit Bey İstanbul'dan gelinceye kadar bu göreve Refet Bey vekalet edecekti. Pontusçu çetelere karşı ise tedbirler alınması için Vali, Kumandan ve Mutasarrıflara talimat vermişti. Bunun karşısında Samsun'daki Pontusçu Rum Metropoliti ile İngiliz ve Fransızlar, Mustafa Kemal Paşa'nın her hareketini takip ediyorlar ve bu durumu amirlerine ve Babıali'ye bildirmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kaldığı altı gün içinde sadece Pontus meselesiyle ilgilenmedi, Anadolu'daki Kolordu Kumandanları'yla muhabereye başladı, Millî davanın bir elden toplanması girişimi için görüşmeler yaptı⁷⁰.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya Gelişi

Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs 1919 Pazar günü saat 9:25'te on dokuz kişiden oluşan heyetiyle Samsun'dan Havza'ya geçti. Onları Havzalılarından oluşan bir heyet ile askeri kıta karşıladı. Mustafa Kemal Paşa faaliyetlerine hemen başladı. İlk olarak ordu ve vilâyetlerle olan temaslarını genişletti bilgi topladı, Millî davaya hazırlıklı olmalarını bildirdi. Pontusçu Rumların faaliyetleri hakkında bilgi topladı. Halkın mücadele ruhunu

⁶⁷ M. Ş. Ülkütaşır, **a.g.m.**, s. 31

⁶⁸ Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara 2000, s. 22.

⁶⁹ C. Erikan, **a.g.e.**, s. 357.

⁷⁰ Feridun Kandemir, **Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşındakiler**, Ankara 1964, s. 36.

uyandırmak için orada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmasını sağladı. 28 Mayıs 1919 günü cemiyet bir toplantı yaptı, 12 Haziran Perşembe günü ise büyük bir miting yapılarak İzmir'in işgali ile Pontuşçu zulümleri protesto edildi⁷¹.

Bu gelişmeler karşısında İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderdiği için pişman oldu. 8 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut vasıtasıyla İstanbul'a çok acele dönmesi için tebliğ gönderildi. İstanbul'a geri dönmek üzere yola çıkan Paşa, rotasını Havza'dan Amasya'ya yöneltti⁷².

3. Albay Kâzım Bey'in Amasya Toplantısına Katılması ve Amasya Genelgesi'nin Yayınlanması

Havza'da kaldığı yirmi güne yakın sürede Millî Mücadele'nin ilk hazırlıklarını oluşturan Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919 günü Havza'dan Amasya'ya hareket etti⁷³. Amasya'dan gelen bir heyet kendisini kente davet etti. Davet teklifini kabul eden Mustafa Kemal Paşa kente gelerek belediye binası balkonundan halka seslendi. Vatanın savunulmasının gerekliliği konusunda halkı konuşmasıyla bilinçlendirdi⁷⁴.

Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunan bazı komutanlar Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmelerini sıklaştırdılar. İstanbul ile ilişkilerin sertleştiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa bu komutanları Amasya'ya çağırdı. Rauf Bey'in Ankara'ya gelişi bu kararın alınmasını hızlandırdı. Rauf Bey'in Ankara'da olduğu haberi Paşa'ya ulaşınca, Mustafa Kemal Paşa 10 Haziran'da bir telgraf çekerek Rauf Bey'i yanına davet etti. Toplantıya III. Kolordu Komutanı Refet Bey (Bele), Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve Kâzım Paşa (Karabekir) da davet edildi. Erzurum'da bulunan Kâzım Paşa (Karabekir) gelemeyeceğini bildirdi, Refet Bey 21 Haziranda tesadüf eseri gelebildiği Amasya'da taslağı okuyabildi, Hamit Bey ise acil işlerinden dolayı toplantıya katılamadı.

⁷¹ M. Ş. Ülkütaşır, **a.g.m.**, s. 33

⁷² M. Arif, **a.g.e.**, s. 17

⁷³ M. Ş. Ülkütaşır, **a.g.m.**, s. 34

⁷⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1991, s. 176.

Davet üzerine heyet Ankara'dan 12 Haziran'da yola çıktı, 18 Haziran'da Havza'ya ulaştı. O sırada Fransızların Havza'da bulunması ve yolda iken Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya gittiği haberinin alınması nedeniyle heyet Havza'ya girmedi. Mustafa Kemal Paşa'nın heyeti Amasya'ya davet etmesi haberinin alınmasıyla heyet, Amasya'ya doğru yoluna devam etti. 19 Haziran 1919'da Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve beraberindekiler Amasya'ya ulaştılar⁷⁵.

Amasya'da büyük bir coşkuyla karşılanan heyet karargaha giderek biraz dinlendikten sonra akşam yemeğinde bir araya geldi. Yapılan ilk görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuat Bey, Miralay Kâzım Bey ve Hüsrev Bey bulunuyordu. Görüşme ve tartışmalar Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuat Bey arasında yapılıyor, tutanak işlerini Kurmay Başkan Miralay Kâzım Bey yürütüyordu. Hüsrev Bey ise verilen emirleri yerine getiriyordu. Bu ilk görüşmede "Milletin İstiklâlini yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır. Bunun için işleri yürütmek maksadıyla bir Millî heyet oluşturulacak ve Sivas'ta bir kongre toplanacaktır" esaslarında mutabakat kalındı. 21 Haziran 1919 akşamı son biçimini alan metin aynı akşam imzalandı⁷⁶. Erzurum'da bulunan Kâzım Paşa (Karabekir) ve Konya'da bulunan Mersinli Cemal Paşalar toplantıda olmadıkları halde kararlara katılacaklarını bildirdiler⁷⁷.

Genelge yayınlanmadan önce Mustafa Kemal Paşa mahiyetinde görevli olan Miralay Kâzım, Kaymakam Arif ve Binbaşı Hüsrev Beyleri yanına davet etti. Kararlarla ilgili fikirlerini sorduğu arkadaşlarının olumlu görüş bildirmeleri O'nu biraz rahatlatı⁷⁸.

22 Haziran 1919 günü yayımlanan Amasya Genelgesi Türk Kurtuluş tarihine mal olan önemli belgelerden birisidir. Üçü resmi görevli dört komutanın imzasını taşıyan bu belge milletin bağımsızlığına ve kurtuluşuna yönelik bir kararlar topluluğudur⁷⁹.

⁷⁵ E. Aydoğan, **a.g.e.**, s. 99

⁷⁶ Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 177. ; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000, s. 95.

⁷⁷ M. Arif, **a.g.e.**, s. 17.

⁷⁸ E. Aydoğan, **a.g.e.**, s. 102.

⁷⁹ T. Baykara, **a.g.e.**, s. 64.

4. Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı

Amasya toplantısını tamamlayıp, Amasya Genelgesini ilân eden Mustafa Kemal Paşa, içlerinde Kâzım Bey'in de bulunduğu heyetle 26 Haziran 1919 günü Amasya'dan yola çıktı. Tokat yolu üzerinden 27 Haziran günü Sivas'a gelen heyet burada bir gece kaldıktan sonra 28 Haziran gecesi yollarına devam etti. Erzincan üzerinden otomobille süren yolculukları 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'da sona erdi⁸⁰. Erzurum'a on beş kilometre mesafede Ilıca mevkiinde Kâzım Paşa (Karabekir) ve şehrin ileri gelenleri heyeti tertiplenen büyük bir tören ve coşkuyla karşıladı⁸¹. Erzurum'a geldiklerinde Kâzım Paşa (Karabekir) Mustafa Kemal Paşa'ya Refet Bey'den gelen telgrafı verdi. Bu telgrafta İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki kararları bulunuyordu. Refet Bey'e göre bu durumda Mustafa Kemal Paşa askerlikten çekilmeli, Sivas'a gelmemeli ve Erzurum'da kalmalıydı⁸².

Rauf Bey ve Kâzım Paşa'ya (Karabekir) göre de İstanbul Hükümeti'nin izleyeceği tutum belli olmuştu. Onlara göre İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı her an görevinden alabilirdi. Bu durumun halk üzerindeki etkisi göz önüne alındığında ilk hamlenin Mustafa Kemal Paşa'dan gelmesi O'nun itibarını arttıracaktı⁸³.

Artık askeri vazifesinden ayrılmayı göze alan Mustafa Kemal Paşa, 5 Temmuzda Erzurum Kale Muhafızlığına ait bir binada, gizli bir toplantı tertip edip durumu burada açıkladı. Bu toplantıda 15. Kolordu kumandanı Kâzım Paşa (Karabekir), Hüseyin Rauf Bey, Erzurum Valisi Münir Bey, İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, Ordu Müfettişi Erkân-ı Harp Reisi Kâzım Bey, Erkân-ı Harp Binbaşı Hüsrev Bey, Dr. Binbaşı Refik Bey ve Bitlis valiliğinden azledilmiş Mazhar Müfit Bey bulunuyordu⁸⁴. Toplantıda bütün gece yapılan fikir teatisi sonucunda, Vali Münir Bey hariç hepsi Mustafa Kemal Paşa ile her konuda beraber olacaklarına ve O'nu lider olarak tanıyacaklarına söz verdiler, oy birliğiyle Mustafa Kemal Paşa'yı lider seçtiler⁸⁵.

⁸⁰ Tahsin Ünal, " Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü Dergisi**, C. VII, S. 73, Kasım 1968, s. 43.

⁸¹ Hulusi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, İstanbul 2005, s. 45.

⁸² Falih Rifki Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980, s. 182.

⁸³ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Ayhan Tezel), İstanbul 1978, s. 279.

⁸⁴ Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Kongresi**, Sivas 1945, s. 69.

⁸⁵ E. Aydoğan, **a.g.e.**, s. 141.

Toplantıda alınan karar ve İstanbul Hükümetiyle yapılan telgraf başı haberleşmenin gerektirdiği durum nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, 8-9 Temmuz gecesi saat 10:50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 11'de padişaha memurluk göreviyle birlikte askerlik mesleğinden istifa ettiğini belirten telgrafı çekti. Bu tarihten itibaren resmi sıfat ve yetkisi olmayan Mustafa Kemal Paşa, yalnız milletin şefkat ve mertliğine güvenerek ve onun bitmez güç kaynağından esinlenerek, vicdanî görevine sivil olarak devam etti⁸⁶.

Mustafa Kemal Paşayla beraber Onunla her konuda beraber olacağına söz veren Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Binbaşı Hüsrev (Gerede), Müfettişlik Kalem Amiri Hayati, Yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Beyler de kendiliğinden istifa ettiler⁸⁷. Diğer subaylar arasında da çekilenler vardı.Yalnız Müfettişlik Erkân-ı Harp Reisi Miralay Kâzım Bey istifa etmedi⁸⁸. Hiç beklemediği bir durumla karşılaşan Mustafa Kemal Paşa'yı şaşkınlığa uğratan olay Rauf Orbay'ın deyimiyle şu şekilde gerçekleşmişti:

10 Temmuz 1919 günü Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf (Orbay) ve Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik)'in olduğu bir odada Kâzım Bey şu sözleri sarf etmiştir:

“Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifede devam imkânım kalmadı. Müsaadenizle kolordu kumandanı Kâzım Paşa'dan (Karabekir) askeri bir vazife isteyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi emrediyorsunuz.”

Bu sözler karşısında Mustafa Kemal Paşa Kâzım Bey'i tepeden turnağa süzerek “ Ya öyle mi efendim? Peki efendim...Evrakı Hüsrev Bey'e devrediniz efendim.” sözlerini sarf etti⁸⁹.

⁸⁶ M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul 2006, s. 77; Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, Ankara 1985, s. 40; Ziya Oranlı, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Ankara 1967, s. 22 ; Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, Ankara 1946, s. 97; Zekeriya Türkmen , **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001, s. 150.

⁸⁷ Fethi Tevetoğlu, ” Atatürk'le Beraber Samsun'a Çıkanlardan Cevat Abbas Güner ve Muzaffer Kılıç ”, **Türk Kültürü Dergisi**, C. VII, S. 83, Eylül 1969, s. 822.

⁸⁸ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara 1986, s. 40; İsmail Hakkı Uluğ, **Atatürk'ün Çizdiği Portreler**, İstanbul 1968, s. 239; Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 186.

⁸⁹ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 372.

Bir süre sonra odaya giren Kâzım Paşa (Karabekir) Mustafa Kemal Paşa'nın istifası üzerine tavrını şöyle belirtti:

“Kumandamda bulunan zabitlerle, askerinin saygı ve tazimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız...Hepimiz emrinizdeyiz Paşam⁹⁰.”

Kâzım Bey'in askerlik görevine devam etme kararı bazı yorumlara yol açtı. Kâzım Bey'in verdiği bu karar farklı kişiler tarafından değerlendirilip, değişik açılara bakılarak yorumlandı. Özellikle ölümünden sonra 4 Temmuzda, Ulus gazetesinde hakkında yazılan haber yorumları daha da arttırdı. Gazetede ki haber aşağıdaki şekilde yayınlanmıştır:

“General Kâzım Dirik, bir faniye nasip olacak en büyük talihe, Atatürk'ün emrinde ve O'nun Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatıyla Anadolu'ya geçmekle mazhar olmuştu. Ebedi Şef, resmi sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve cihan mertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak mücadeleye başladığı anda O'nun emirlerini tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi ifa edenler arasında kendi Erkân- Harbiye Reisi Kâzım Dirik de vardı⁹¹.”

Rauf Orbay bu yazı üzerine Kâzım Karabekir Paşa'ya Kâzım Dirik'in askeri bir vazife istemesi ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'yla aralarında geçen konuşmaları anlatan uzun bir mektup göndermişti. Mektupta Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Dirik'in bu davranışı karşısında çok üzüldüğünü ve Rauf Orbay'ın da O'nu teselli ettiğini anlatan sözler vardı. Onlardan bir pasajı şu şekildedir:

“Miralay Kâzım Bey'in, ahbine vefasızlık ederek ayrılması çirkindir. Fakat sizin istifanız yüzünden bir kat daha artan mevki ve

⁹⁰ E. Aydoğan, **a.g.e.**, s. 145

⁹¹ “Kâzım Dirik 'in Vefatı”, **Ulus**, 4 Temmuz 1941, s. 2.

nüfuzunuza nakise vermez. Bu gibi zaif unsurların işin başında bertaraf olması, daha çetin zamanlarda ayrılmalarından daha hayırlıdır⁹².”

Rauf Orbay'ın mektubunda geçen bu sözlere karşılık, oğlu Orhan Dirik yazdığı kitabında şu değerlendirmelere yer vermektedir:

“Babamın temiz ahlakını ve Ata'ya derin bağlılığını çok yakından bilmeme rağmen, ilk anda büyük bir şoka uğradığımı itiraf edeyim.

Kendisinden telefonla izin rica ederek babamın en yakın ve samimi silâh arkadaşı olan. zamanın 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay'ın Emirgan'daki köşkünde soluğu aldım. Babacan tavrıyla:”Evladım bırak bu adamların saçmalıklarını, yazılanların hiçbir aslı esası yok. Hem bir an için olsun düşünmedin mi ki, bunların tümü babanın rahmete kavuşmasından sonra neşredilmeye başlamış. Bundan gerekli manayı çıkarmadın mı, hayattayken bunlar neden yazılmadı? ”diyerek beni rahatlatı⁹³.”

Şevket Süreyya Aydemir'in Tek Adam adlı eserinde bu konudaki değerlendirmesi şöyledir:

“Mustafa Kemal'in maiyetinde ve Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı olarak Anadolu'ya geçen Kâzım Bey, Paşa'nın ordudan ayrılması sırasında ve şekle uyarak, vazifesini devretmek istemiştir. Bu sahne, Rauf Bey'den naklen anlatılmıştır. Fakat Karabekir, Mustafa Kemal'in emrine girince O, Kolordu Kumandanının emriyle gene vazifesine devam etmiştir. Büyük Nutuk'taki belgeler bunun delilidir. Daha sonraki hayatında ise Kâzım Bey'e (General Kâzım Dirik) olarak valilik, genel müfettişlik gibi çok önemli vazifeler verilmiş, Dirik Cumhuriyet devrinin aktif şahsiyetlerinden biri olmuştur⁹⁴.”

⁹² M. Aldan, **a.g.e.**, s. 372

⁹³ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 26

⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C.II, İstanbul 1967, s. 109-110.

Olayların içinde yaşamış olan Mahzar Müfit Kansu bu konuda şu yorumu yapmıştır:

“Erzurum Kongresi’nin kararlarını millet bütünlüğü halinde karalar ifadesine sokmak, Sivas Kongresi’nin tarihi talihine ve neticesine bağlıydı. Bunun içindir ki, binlerce Erzurumlunun yollara dökülerek Mustafa Kemal Paşa’ya teşyi etmesinde ve Sivas Kongresi’nin ilk akislerine bütün ümitlerini bağlamasında içli, haklı ve meraklı bir mefkure ve ruh alakası vardı.

İçimizden ve aramızdan yalnız bir arkadaş eksikti: Kâzım Bey (General Kâzım Dirik). O da , Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile birlikte istifa etmemiş olduğu için Erzurum Kalesi Kumandanlığına tayin edilmişti. Belki de günün lüzum ve şartları içinde Paşa, Kâzım Bey’in orduda kalmasını tasvip etmişti⁹⁵.”

XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa “İstiklâl Harbimiz” adlı eserinde şunları yazmıştır:

“Bütün yol boyunca emniyet tesis ettirdikten maada Mustafa Kemal Paşa’nın Müfettişlik karargahına dokunmamıştım. Onlarda birlikte gideceklerdi. Yalnız Müfettişlik Erkân-ı Harbiye Reisi Manastırlı Kâzım Bey ile Tabip Miralay İbrahim Tali Bey Erzurum’da kalacaklardı. Kâzım Bey müfettişliğinin lağvı dolayısıyla Erzurum Mevki-i Müstahkem Komutanlığına, İbrahim Tali Bey kolordunun başhekimliğine tayin olunacaklardı⁹⁶.”

İsmail Gün ve Mahmut Ankara’nın kaleme aldıkları Kâzım Dirik adlı eserde Rauf Orbay’ın vefasızlık yorumuna karşı çıkmışlardır. Onlara göre Mustafa Kemal Paşa bu olayı ihanet veya vefasızlık olarak yorumlasaydı, bir daha Kâzım Dirik’i yanına yaklaştırmaz ve ona asla görev vermezdi. Oysa birkaç gün sonra Erzurum Kongresi’nin

⁹⁵ M. M. Kansu, a.g.e., s. 194

⁹⁶ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1990, s. 135.

açılışı için kongre binasına gelirken kapı önünde duran üç otomobilden çıkanlar arasında Miralay Kâzım Bey’de vardı.Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa, çok sevdiği iki kişiyi geri hizmette, ilerideki işler için görevde bırakıyordu⁹⁷.

Falih Rıfki Atay Çankaya adlı eserinde Rauf Bey’in ileri sürdüğü bu olaya farklı bakış açısıyla yaklaşmıştır. O’nun düşünceleri şu şekildedir:

“Kâzım Dirik Kuva-yı Millîye günlerinde de güç duruma düştüğü vakit Mustafa Kemal tarafından tutulduğuna göre, yukarıdaki ayrılış ikisi arasında, Rauf Bey’den habersiz hazırlanmışa benzer. Çünkü Mustafa Kemal Kâzım Karabekir’e karşı ihtiyatlı davranmalı idi⁹⁸.”

15 Eylül 1919’da Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığına atanan Miralay Kâzım Bey, Erzurum Vali Vekilliği ve XV. Kolordu Komutan Vekilliği hizmetlerini de yerine getirdi⁹⁹. Kâzım Bey’i görevinden dolayı çekemeyenler de oldu. Bunlardan birisi Celalettin Arif Bey’dir. Birinci Büyük Millet Meclisinin ikinci reisliğini yapan Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey, meclisten seçim çevresini görme bahanesiyle Erzurum’a geldi. Yanında Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey’i de getirdi. Erzurum’dan Mustafa Kemal Paşa’ya telgraflar yollayarak; Vali Vekili ve Kolordu Komutanı Kâzım Bey’in derhal görevden atılmasını, tüfek, cephane kaybı ve süt dağıtımı ile ilgili haksızlıklar nedeniyle halkın galeyana geleceğinin haberini ilettiler¹⁰⁰. Bir müddet sonra da Kâzım Paşa’ya (Karabekir), Hüseyin Avni Bey’i Erzurum Valisi, kendisini de Şark Vilâyetleri Umumî Valisi , olarak teklif etti.

Bu olay üzerine 22 Eylül 1920 tarihinde Kâzım Paşa (Karabekir), Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafında olayları ortaya çıkarmaktadır. Kâzım Paşa’ya

⁹⁷ İ. Gün, M. Ankara, a.g.e. s. 33; Sadi Irmak, T.C 50. Yılı Dolayısıyla Atatürk ve Çevresi, İstanbul 1974, s. 148.

⁹⁸ Falih Rıfki Atay, Çankaya, İstanbul 1980, s. 183.

⁹⁹ Türk İstiklâl Harbine Katılan ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s. 115; Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. VII, (1920), İstanbul 2006, s. 225; Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. V, (1919), İstanbul 2006, s. 151.

¹⁰⁰ K. Erdeha, a.g.e., s. 65-66. ; Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1964, s. 353.

(Karabekir) göre bu kişiler planlarını Ankara'da yapmışlar, istedikleri görevleri de belirlemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı telgrafın ayrıntıları şöyledir:

“Celalettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü Halit Bey'i bendenize teklif etmeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı, başka mana ifade etmiyor. Halit Bey'in Miralay Kâzım Bey ile arası pek iyi olmadığından, Kâzım Bey aleyhine kendisine bir karar verdirebilir. Hüseyin Avni Bey de vali namı altında güzel bir oyuncak olabilir. Hüseyin Avni Bey'in vali vekaletine inhasını işitenler meyus oluyorlar ve öğreniyorlar
101 .”

¹⁰¹ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.** s. 34.

II. BÖLÜM

GENERAL KÂZİM DİRİK PAŞA'NIN 1920-1935 YILLARI ARASINDA BULUNDUĞU KAMU GÖREVLERİ

A. GÜRCİSTAN - ERMENİSTAN ELÇİLİKLERİ VE BATUM KUMANDANLIĞI

Bolşevik ihtilâlinden sonra Kafkasya'da ortaya çıkan yeni durum, Ankara ile yeni Sovyet idaresi arasındaki işbirliğini kaçınılmaz hale getiriyordu. Sovyet idaresi iç savaşı kazanmak ve dış müdahaleleri önlemek amacıyla Türk Millî Mücadelesini, mili bir politika olarak destekliyordu. Aynı zamanda güvenliği için barış antlaşmaları yapmaya özen gösteriyordu. Ankara hükümeti ise bu dostluk sayesinde İtilâf devletleri ve Yunanlılara karşı gerekli desteği Sovyetlerden sağlayacak, doğu sınırını güvenlik altına alarak batıda ki mücadelesinde serbest kalacaktı¹⁰².

Bu sebeplerden dolayı Türk ve SSCB heyetleri değişik düzeylerde farklı zamanlarda bir araya geldiler. TBMM Hükümeti tarafından ilk heyet Hariciye Nazır Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya Temmuz 1920'de gönderildi. Bu sayede ilk Türk-Sovyet resmi görüşmesi gerçekleşti. Heyet önemli bir iş görememekle birlikte Sovyetlerin niyetlerinin bilinmesinde yararlı oldu¹⁰³.

Mustafa Kemal Paşa, Moskova'da istenen başarıyı sağlayamayan Bekir Sami Bey heyetinin memlekete döneceğini, İcra Vekilleri Heyetince, Millî İnkılâbın tanınmış şahsiyetlerinden birinin büyükelçi sıfatıyla gönderileceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu sifata en uygun kişi Ali Fuat Paşa olduğu için Moskova Büyük

¹⁰² T. Baykara, **a.g.e.**, s. 64. ; Ayfer Özçelik, **Ali Fuat Cebesoy**, İstanbul 1993, s. 187 ; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C. I, Ankara 1959, s. 64.

¹⁰³ Aptülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi (Birinci Kısım) 1919'dan Lozan Antlaşmasına Kadar**, İstanbul 1964, s. 61; Abdurrahman Dilipak, **Dr.Rıza Nur Hayat ve Hatıratım III Rıza Nur-Atatürk Kavgası**, İstanbul 1992, s. 129 ; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)**, Ankara 1981, s. 59.

Elçiliği'ne 21 Kasım 1920'de Millî lider kadrosu içerisinde yer alan adı geçen şahıs görevlendirildi¹⁰⁴.

Türk- Sovyet ilişkilerinin tam anlamıyla açıklığa kavuşmamasından istifade etmek isteyen Ermeniler, Sevr Antlaşması'ndan cesaret alarak harekete geçtiler. Kâzım (Karabekir) Paşa 29 Eylülde Sarıkamış'ı alarak bu tehlikeyi kısmen ortadan kaldırdı.¹⁰⁵.

Türk hükümeti üzerlerine tepki çekmemek için diplomasiye doğru bir geçiş yaptı. Moskova'ya Ermenilerle iyi ilişkiler kurulmasına önem verecek aklı başında bir Ermeni Hükümetinin başa geçirilmesi talebinde bulundu¹⁰⁶. 9 Ekimde Gürcistan'a başvurarak iki ülke arasında kalan sorunların dostça çözümlenmesi önerisini teklif etti. Ermenistan'a saldırılarının nedenlerini anlatmaya çalıştı. Gürcistan hükümeti de kendisine saldırmayacağı, Ardahan, Artvin ve Batum illerini kapsamak üzere iki ülke arasındaki sınırın yeniden çizileceği konularında güvence istedi. Bu natoya hemen ertesi gün cevap veren Türk Hükümeti Gürcistan Hükümetini tanıdığını, ve Gürcü notasında bildirilen sınırı aşmayacağını bildirdi¹⁰⁷. 30 Ekim 1920 tarihinde de Kâzım (Dirik) Bey Ankara Hükümeti'nin Tiflis elçiliğine atandı. Böylece Gürcistan'ın tarafsızlığı sağlanmış oldu¹⁰⁸.

13 Kasım 1920'de Tiflis'e varan Kâzım Bey aynı gün Gürcistan basımına demeç verdi. Demecinde BMM Hükümetinin bağımsız bir devlet olarak tanıdığı Gürcistan'a karşı olan dostça duygularını belirtmek istediğini, her iki ülkenin ortak çıkarları olduğunu, aralarında fazlasıyla ayrılık yaratmaya çalışıldığını ama anlaşmazlıkların yapılacak görüşmelerle çözülebileceğine dikkat çekti¹⁰⁹.

¹⁰⁴ A. Özçelik, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁰⁵ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, Ankara 1953, s. 559; **Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi**, C. III, Ankara 1965, s. 303; T. Baykara, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁰⁶ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II. (Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan'a Kadar)**, Ankara 1986, s. 27-28.

¹⁰⁷ Nilgün (Akgül) Erdaş, **Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleriyle İlişkiler(1917-1921)**, Ankara 1994, s. 118.

¹⁰⁸ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara 1983, s. 210; F. Çiloğlu, **a.g.e.**, s. 186.; S.İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları**, (Hasan Ali Ediz), Ankara 1985, s. 35.

¹⁰⁹ S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 61; U. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 213.

Gürcistan ile ilişkiler iyi bir noktaya taşınırken, Ermenistan ile bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Türk kuvvetleri 28 Ekimde taarruza geçerek 30 Ekimde Kars'ı ele geçirdi. Ermeniler 6 Kasımda barış teklifinde bulunsa da şartların Ermenilerce reddedilmesi üzerine Türkler tekrar harekete geçti. Ermeniler 17 Kasım'da tekrar barış istediler. Gümrü'de yapılan barış görüşmelerinde TBMM Hükümeti'ni Kâzım Paşa (Karabekir) ile Erzurum Valisi Hamit Bey, Erzurum Milletvekili Necati Beyler temsil ettiler. Görüşmeler sonucunda 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalandı. TBMM Hükümeti'nin imzaladığı ilk antlaşma olan Gümrü Antlaşması ile Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp, Iğdır Türk topraklarına katılıyordu. Türkiye ise işgal ettiği Gümrü'yü Ermenistan'a veriyordu. Gümrü Antlaşmasıyla Türkler Ermenilerin bağımsızlığını tanıyor, Ermeniler de Türkiye'ye karşı yaptıkları antlaşmaları kaldırıyor, Sevr Antlaşması'nı tanımayacaklarının taahhüdünü veriyorlardı¹¹⁰.

Ermenilerle sorununu çözen Türk Hükümeti Moskova'yla olan dostluk girişimini hızlandırdı. 21 Kasım 1920'de TBMM Hükümeti'nin ilk büyük elçisi olan Ali Fuat Bey Moskova Büyükelçiliğine atandı. Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerden oluşan heyetle birlikte Ali Fuat Bey Moskova'da müzakerelere başladı. Moskova'da bulunan Afgan temsilcileriyle TBMM Hükümeti 1 Mart 1921'de bir dostluk Antlaşması imzaladılar¹¹¹.

Sovyet Rusya, Gürcüler'in Ankara Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmasından rahatsız olup 12 Şubat 1921'de Gürcistan'a karşı ani saldırıya geçti. 22 Şubat günü de Gürcülerin karşı saldırıya geçmesinden yararlanan Ankara Hükümeti Gürcistan'a bir ultiatom gönderdi. Bu ultiatomda Türkler Ardahan ve Artvin'in ivedilikle boşaltılmasını talep ediyor, aksi halde işgal edeceklerini açıklıyordu. İki ülke ile savaşacak durumu olmayan Gürcü yönetimi bu iki yeri Türklere vermek zorunda kaldı¹¹². 23 Şubat günü Ardahan yakınlarındaki bir Türk bölüğü şehre girmiş, Türk temsilcisi emekli yüzbaşı Hilmi Bey Türk Bayrağını çekirmiş ve yönetimi eline almıştı¹¹³.

¹¹⁰ T. Baykara, **a.g.e.**, s. 94; N. (Akgül) Erdaş, **a.g.e.**, s. 118-119, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. X (1920-1921), İstanbul 2006, s. 130-131.

¹¹¹ T. Baykara, **a.g.e.**, s. 81.

¹¹² S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 65

¹¹³ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyet'e Doğru (1921-1922)**, Ankara 1971, s. 124.

8 Mart günü Gürcü yönetimi, Rus istilâsını önlemek için Ankara Hükümeti'ni Gürcü yönetiminin sürdürülmesi koşuluyla geçici bir süre için işgale çağırdı. İki gün sonra BMM diplomatik temsilcisi Kâzım Bey Türk ordusunun Batum'a gireceğini bildirdi. Türk ordusu 11 Mart 1921'de Batum'a geldi. Bolşevik ihtilâl komitesi ve Albay Kâzım Bey Batum'u devir aldıklarını bildirdiler¹¹⁴. Albay Kâzım Bey 17'yi 18 Marta bağlayan gecede kendi kendini mutasarrıf ilân ederek bazı resmi binaları Türk kuvvetlerine işgal ettirdi. Gürcülerin beklemediği bu gelişmeler nedeniyle Türk askerleriyle Gürcüler arasında bazı çarpışmalar da yaşandı¹¹⁵.

20 Mart günü dengeler değişti ve Ruslar kardeş Türk birliğine hücum edip Batum'a girdiler, limanı işgal ettiler. Oysa ki iki gün önce Kâzım Bey şehirde Türk yönetimini kurmuştu. Beklenilmeyen bu saldırı karşısında önemli kayıplara uğrayan Türkler çevredeki sırtlara çekildiler.

Batum'daki son durumdan haber alan Kâzım Paşa (Karabekir) çıkabilecek bir Türk-Rus savaşı için gerekli tedbirleri almaya başladı. Fakat 20 Martta Moskova'daki Türk delegelerinden gelen telgrafla Batum'un Gürcülere dolayısıyla Ruslara bırakıldığı bildiriliyordu. Böylece Kâzım Paşa (Karabekir) ilk kez Batum'un yitirildiğini öğreniyordu¹¹⁶. Oysa ki Batum 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşmasıyla Sovyetlere, Kars ve Ardahan da Türklere bırakılmıştı. Bu olaylardan sonra 28 Martta Türkler şehirden ayrılmış, Albay Kâzım Bey Batum'u terk ettikten sonra Trabzon'a oradan vapurla İstanbul'a geçmiştir¹¹⁷.

Bu gelişmelerden sonra Kafkasya'daki idarelerin Sovyetleşmesi ile Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Antlaşmayla Türkiye'nin doğu sınırlarının güvenliği tam olarak sağlandı. Böylece buradaki birliklerin ve görevli kişilerin bir kısmı batı cephesine kaydırıldı. Batı cephesinde görevlendirilecek kişilerden birisi de Albay Kâzım Bey oldu¹¹⁸.

¹¹⁴ S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 65

¹¹⁵ Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s. 440; F. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

¹¹⁶ M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 125.

¹¹⁷ T. Baykara, **a.g.e.**, s. 94; O. Dirik, **a.g.e.**, s. 33.

¹¹⁸ T. Baykara, **a.g.e.**, s. 94

B. BATI ANADOLU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ

Batum'un kaybedilmesinden sonra buradaki görevi sona eren Kâzım Bey Trabzon üzerinden İstanbul'a geri döndü. Kendisinin görev talep etmesi üzerine merkezi Konya olan Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine 4 Mayıs 1921 tarihinde atandı. İnönü Muharebesinden sonra görevine başlayan Kâzım Bey 3.500 kuruş maaş alıyordu¹¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın eliyle hazırladığı Tekâlif-i Millîye Komisyonu'nun başına geçirilen Kâzım Bey¹²⁰, Sakarya Savaşı sırasında orduyu güneyde besleyen teşkilâtın başında bulunuyordu. Çok kısıtlı imkânlar içerisinde ordumuza kaşar peynirine varıncaya kadar her şeyi tedarik edebiliyordu. Yemekler muntazamdı. Yunan askerlerinin dahi bir lokma ekmek dediği bu dönemde bunları temin etmek kolay değildi. Kâzım Bey gibi ikmal işlerini büyük maharetle yapan kişilere bu dönemde az rastlanırdı. Konya'daki ambarlar, fabrikalar, malzeme ve eşya yapım evleri Batı Cephesi Komutanlığı'nın takdirini kazanmıştı¹²¹.

Atatürk'ün Konya'ya ikinci gelişi olan 1 Nisan 1922'de Kâzım Bey Konya'da Menzil Müfettişiydi. Mustafa Kemal Paşa Kâzım Bey'in kurduğu Nalbant Mektebini 2 Nisan 1922 günü ziyaret etti. Kâzım Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya mektebin kısa tarihçesi ile ilgili bilgi verdi. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Nalbant ustalarını tebrik ederek kısa bir nutukla onlara hitap etti¹²².

Kâzım Bey'i Konya Lisesi'nde öğretmenken tanıma fırsatı bulan Hilmi Erdim kendine has bir yönetim tarzıyla meselelere çözüm yolu bulan Kazım Bey'e dikkat çekerek, Afyon cephesinin bütün ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmektedir¹²³. Kâzım Bey sadece askeri değil eğitim alanında da çaba sarf etmekteydi. Fırsat buldukça okulların ihtiyaçlarına da cevap verdiğini bir örnekle şöyle anlatmaktadır:

¹¹⁹ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643, s.3. ; F. Tevetoğlu, a.g.e., s. 140.

¹²⁰ H. Turgut, a.g.e., s. 149.

¹²¹ R. Soyer, a.g.e., s. 142; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul 1970, s. 317.

¹²² Afif Evren, **Atatürk'ün Konya'ya gelişleri**, Konya 1940, s. 11.

¹²³ R. Soyer, a.g.e., s. 100-101.

“Öğretmeni olduğum Konya lisesinin elli kadar parasız yatılı talebesi vardı. Bu çocuklara, okul bütçesinden çok cüzi bir parayla bir kat elbise yaptırılacaktı. Elbise kumaşları bu parayla temin edildi. Fakat terzi ücreti bulunamıyordu. Kâzım Dirik’in okullara karşı yakın alakasını gören talim heyeti durumdan kendisini haberdar etmeğe ve yardım talebinde bulunmağa karar verdi. O zamanda Kâzım Dirik tarafından kurulan askeri elbise imâlâthanesi vardı. Paşanın yardım ve müsaadesiyle çocukların elbiseleri burada dikilebilirdi. Arkadaşlarım bu hususun temini için beni memur ettiler. Kâzım Dirik’in Jandarma okulundaki karargahına gittim. Paşa gülen çehresiyle beni kabul etti. Kendimi takdim ettim ve ziyaret maksadımı anlatım. Bu sırada bir iki mebus daha paşayı ziyaret için gelmişlerdi...Paşa bu son gelen misafirlerinin de yüzünde okumuş olacak ki derhal karşısında duran Anadolu haritasının başına geçti ve askeri hareket hakkında bilgi verdi...Sarsılamayan bir imanın verdiği kudretle yerine oturan Paşa benim müracaatımı da dikkatle dinledi ve:

İnsanlar kafalarıyla ölçülür; Kıyafetleriyle kabul edilir. Binaenaleyh bu çocukların elbiselerini diktirmek, onlara düzgün bir kıyafet vermek bizim borcumuzdur. İstedığınızın yapılması için şimdi emir veriyorum. Bunlar küçük şeyler ehemmiyeti yok.; ne zaman sıkıntınız olursa yine gelin, elbirliği ile başarmağa çalışırız.

Hakikatten 15 gün sonra bizim 50 çocuğumuzun elbiseleri askeri imâlâthane de hem de özenilerek yapılmıştı¹²⁴.”

Sakarya Savaşı sırasında cephenin her türlü ihtiyaçlarını karşılayan ve cepheyi besleyen Kâzım Bey, sivil halka da elinden gelen her türlü yardımı yapıyordu. Sakarya Savaşı bittikten sonra Büyük Taarruza hazırlık evresinde çalışmalarını daha da hızlandırdı. Bütün bu çalışmalarıyla zaferin kazanılmasında büyük katkısı olduğu sonucuna varılarak, Millî Savunma Bakanlığı Sevkıyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü görevine atandı¹²⁵. 3500 lira maaşla 27 kasım 1922 tarihinde atandığı bu görevde 1

¹²⁴ A.g.e., s. 102.

¹²⁵ İ. Gün, M. Ankara, a.g.e. s. 39.

Eylül 1923 tarihinde terfi almış ve maaşı da 4500 liraya yükseltilmiştir. 26 Eylül 1923 yılına kadar da bu görevine devam etmiştir¹²⁶.

C. SİİRT TÜMEN KUMANDANLIĞI VE BİTLİS VALİ VEKİLLİĞİ

1922 yılında Generalliğe yükselen Kâzım Bey, Siirt'teki II. Fırka Kumandanlığı'na atandı¹²⁷ ve 26 Eylül 1923'te görevine başladı. Siirt'teki görevine 4500 lira maaşla başlayan Kâzım Bey, 30 Temmuz 1924 tarihinde askeri görevine ek olarak Bitlis Vali Vekilliği görevini de alınca maaşı 6000 liraya yükseldi¹²⁸.

Kâzım Bey, Siirt'te kaldığı süre zarfında mühim işlere imza attı. Bunlardan bazıları şunlardır:

55 kilometrelik büyük bir yolu tamir ettirdi. Batman, Garzan, Başur, Gerze gibi yerlere bağlı olan yolu yaptırarak Diyarbakır'a olan ulaşımı kısalttı. Ford otomobil ve yük ve yolcu arabaları istendi. Yedi adet membaı tamir ettirerek susuzluk problemini çözdü. Dağ yolları açılarak havuzlar ve çeşmeleri yeniden yaptırdı. Taburlar ve kışlalar yeniden düzenlenerek imkânları iyileştirildi. Siirt lisesinde izci ve futbol takımı oluşturdu¹²⁹.

Vazifesi esnasındaki başarılarından dolayı Tuğgenerallik rütbesine yükselen Kâzım Bey¹³⁰ artık Kâzım Paşa oldu¹³¹. Çalışmaları sırasında desteğini ve terfileri esnasında takdirlerini gördüğü Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkürlerini bildirdi.

¹²⁶ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643, s. 3-4.

¹²⁷ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 374.

¹²⁸ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643, s. 4 ; F. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 141.

¹²⁹ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹³⁰ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 374.

¹³¹ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 142.

D. BİTLİS VALİ VEKİLLİĞİ VE ŞEYH SAİT AYAKLANMASI

Kâzım Paşa Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Tümen komutanlığına ek olarak, 31 Temmuz 1924 tarihinde, Bitlis Vali Vekilliği görevine getirildi¹³². 20 Eylül 1925 tarihinde asaleten Bitlis Valiliği'ne atanarak mülkî idare kadrosuna geçti¹³³. Böylece askerlik mesleğinden ayrılan Kâzım Paşa, hayatının sonuna kadar idari hizmet kadrosunda görev yaptı¹³⁴.

Kâzım Paşa Bitlis'te yönetimi altında olan mahalli aşiret beylerinin hükümlerini yok ederek, bunları kanunlara uyan bir vatandaş haline getirdi. Devlet işlerini düzene sokarak Bitlis'i asayiş bakımından Türkiye'nin sayılı şehirlerinin seviyesine ulaştırdı. Ayrıca şehirdeki yolları, ibadethaneleri, maden sularını, köprüleri tamir ve yeniden inşa ettirdi. Gökmezydandaki Molla Hasan Banoki Camisi'ne yaptırdığı süslü minarenin oymaları ve mimarisi dikkati çekecek niteliktedir. Yaptırdığı Kâzım Paşa İlkokulu, Bitlis'in eğitilmiş insan yetiştirme bakımından önemli bir unsuru oldu. Kalıcı eserler ortaya konulmasını gerçekleştiren Kâzım Paşa'nın adını taşıyan çeşme, okul, caddeler ebediyen anılmasına vesile olmaktadır¹³⁵.

Kâzım Paşa'nın Bitlis Valiliği yıllarında güzel gelişmeler olduğu gibi sıkıntılı olaylar da yaşandı. Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik önemli saldırılardan olan Şeyh Sait Ayaklanmasının başladığı dönemde Kâzım Paşa Bitlis Valisi idi.

Şeyh Sait İsyanı Cumhuriyet'in gereksinim duyulan kurumları oluşturulurken bu yeni yapılanmaya karşı örgütlü, dış destekli, silâhlı ve devlet kurumlarına karşı bir baş kaldırııştır. İsyanın adı yörede nüfuz sahibi olmuş, medrese ve tarikat kültürü ile yetişmiş, bağınaz bir kişi olan Şeyh Sait adlı bir asinin ismi ile anılır¹³⁶.

¹³² BCA, **BKKK**, 31/7/1924, No: 10.36.13, Sayı: 736; Mehmet Aldan'ın yazdığı İz Bırakan Mülkî İdare Amirleri adlı eserde, Kâzım Paşa'nın Bitlis Vali Vekilliği görevine atanma tarihi 30 Temmuz 1924 olarak geçmektedir. Bkz: M. Aldan, **a.g.e.**, s. 374.

¹³³ **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643; s. 3.

¹³⁴ F. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 141.

¹³⁵ Celal Kayaoğlu, **Bitlis'i Tanıyalım**, Ankara 1967, s. 170.

¹³⁶ Halil Şimşek, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, Ankara 2001, s. 89.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefet ortamından yararlanmak isteyen kötü niyetli kişiler, yeni kurulmuş olan genç Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak için harekete geçtiler. Musul sorununun görüldüğü bir sırada İngiltere'den de destek alarak halkın dini düşüncelerini sömürüp kışkırttılar. İşte Cumhuriyet düşmanlarının, dışta İngiltere'nin kendi amaçları için yaptıkları ortak çalışmalar sonucunda plan kısa sürede cevap verdi¹³⁷.

İlk hareket 12 Eylül 1924 tarihinde Nasturi ayaklanması olarak başladı. Bu ayaklanma Şeyh Sait ayaklanması öncesinde yapılan bir deneme niteliğindedir. Ayaklanma III. Ordu ve VII. Kolordu tarafından 24 Eylülde bastırıldı. Van ve Bitlis'te yeni bir isyan belirtisine dair haber alınması üzerine ; II. Tümen Komutanı ve Bitlis Vali Vekili Kâzım Paşa'nın emrine, V. Süvari Alayı'nın makineli tüfek bölüğü ve tümen dağ bataryasından iki top takviye edilerek Bitlis'e gönderildi. Fakat bu tedbirler ayaklanma geniş çaplı olacağı için yetersiz kaldı¹³⁸.

Olaylar karşısında Mustafa Kemal Paşa Kâzım Paşa'ya 9 Ekim 1924 tarihinde şu mektubu yollamıştır:

“Azizim Kâzım Paşa, mektubunuzu aldım, arzularınızı öğrendim. Her şey mümkündür. Fakat ilerisi için memleketimizin doğu ve güneydoğu kısımları her yerden mühimdir. Bilhassa Bitlis ve Bitlis'e civar güney muntıkaları henüz Cumhuriyet'in hayatı ile alakadardır. Bu havalide gerek mülkî gerek askeri yapacağınız olumlu ve maddi vazifeler geleceğiniz için çok kuvvetli teminat olacaktır. Gönderdiğiniz heyet, bana güzel hissiyat ilham etti. Zatallilerinden çok memnuniyetle bahsettiler. Hacı Musa vaziyetini güzel incelemek ve kendisini Cumhuriyet'in adaleti karşısında benzerlerine ibret olacak vaziyete sokmak çare ve tedbirlerini az zamanda bulmanızı beklerim. Bütün arkadaşlarla gözlerinizden öperim, efendim¹³⁹. ”

Kâzım Paşa görevde bulunduğu sırada çıkan Şeyh Sait ayaklanması ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

¹³⁷ Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 1955, s. 7.

¹³⁸ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara 1972, s. 73.

¹³⁹ **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1924-1925)**, C. XVII, İstanbul 2006, s. 79.

“1340(1924)-1341(1925) Şeyh Sait hareketinde kumanda ettiğim cephe, Muş, Bitlis- Siirt vilâyetleri idi. İlk başlangıçları ve ipucu Bitlis ve Muş ovasında ve Erzurum manzumesinde Nasturilere karşı hareket yapan İkinci Fırka cephesinde 300 askeri tahrik ile cepheden Alay Yaveri Bitlisli Ali Rıza ve biraderi Büyük Millet Meclisi azası Yusuf Ziya ve enişterleri Faik, Muşlu Hacı Mustafa ve Erzurum’da Miralay Cibranlı Halil Takibat ile kamilen tutulmuş ve Miralay Ferit Bey idaresinde örfi idare ilân olunarak mahkum olmuşlar. Şeyh Sait Harekatı sonlarında Büyük Millet Meclisinin bir kararıyla makamına müstakil kumandanlık verilerek mahkumlar Bitlis’te asılmış veya kurşuna dizilmişlerdir. (Dahiliye Vekili Recep Beyefendi zamanında)¹⁴⁰”

Uzun bir hazırlık dönemi geçiren ayaklanma 13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait’in kardeşinin evinin olduğu Piran’da patlak verdi. Yanındaki adamların firari mahkum olduğunun anlaşılması üzerine Jandarma firarileri istedi. Şeyh Sait bu isteği reddetti ve ateşle karşılık verince isyan resmen başlamış oldu¹⁴¹.

İsyancılar ilerleyerek 16 Şubat’ta Genç ilini ele geçirerek geçici başkent ilân ettiler. İsyan bu tarihten itibaren süratle genişleyerek kuzeyde; Erzurum, Erzincan, batıda; Tunceli, Elazığ, Malatya, güneyde; Diyarbakır, doğuda; Bitlis, Muş, Van bölgesine kadar ilerledi. Ayaklanma 30.000 kilometrelik bir alanda cereyan etmekteydi¹⁴².

İsyancıların ilk ele başlarından Cibranlı Halit Bey ve Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bitlis’te Divan-ı Harp’te yargılandılar. Hacı Musa’nın kardeşi Nuh Bey’in adalete sığınma isteği gerekçe gösterilerek kefaletle serbest bırakıldı. Bitlis Vali Vekili ve II. Tümen Komutanı Kâzım Paşa’nın bu konudaki İçişleri Bakanlığına sunduğu rapora göre, Hacı Musa’nın Genç vilâyet merkezini ele geçirdiği günlerde serbest bırakılmasının asilere cesaret verdiği ve bunun yanlış bir uygulama olduğu belirtilmiştir.

¹⁴⁰ O. Dirik, a.g.e., s. 47.

¹⁴¹ Şadillili Vedat, **Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar I**, Ankara 1980, s. 77.

¹⁴² H. Şimşek, a.g.e., s. 89.

15 Şubat 1925 tarihinde gönderilen rapor şöyledir:

“1. Vatana ihanet suçundan aranan ve halen firarda olan şahısların buldukları ve dolaştıkları yerler tespit edilerek aşağıda sunulmuştur.

2. Hasnanlı Halid, oğlu ve Kerim ile kendilerine katılan Kuştiyanda etrafları sarılmış bir halde yukarıda belirtilen şekilde firar eden Malazgirt hadisesi suçlularından Süleyman Ahmet, Hasnanlı ve Zirkan mıntıkası köylerinde sabit bir şekilde olmayıp bir iki grup halinde bulunuyorlar. Hacı Musa oğlu İzzet ile..... bakanlığın emrine bağlı olarak eşkıya ilân edilen.....Bekir'den.....ve Urfa, Muş ovasının kuzeyindeki mıntikasının köy ve mezralarında 14 kişiden oluşan gizlenmiş bir grup hiçbir faaliyet göstermiyorlar. Hozanlı Selahattin Van ilinin Çatak ve Reşadiye kazası sınırlarındaki yakın akrabalarının bulunduğu Bayda ve Kulata civarı köylerde ve Siirt'in Şirvan kazasının Estorgan aşiretinde küçük bir atlı grupla adeta mekik dokurcasına gidip geliyor ve hısımları olan Hızanlı Telli Beyle Ahmed..... düşmanlığından çok korkuyor. Selahattin barınma imkânı olmadığından güya baharın gelmesiyle beraber İran'a kaçacağını ima etmeğe çalışsa da bu doğru değildir. Yakın günlere kadar Huyut nahiyesinin Mahbuban yönündeki köylerle dayıları tarafından saklanan Hacı Musa Bey, kardeşi Nuh Bey Muş merkezinde sıkıyönetim harp divanına bizzat kendileri gelerek hükümetin adaletinden faydalanmak istediklerini açıkça beyan etmişlerdir. Nuh Bey, kendisinin diğer isyancılar gibi olduğunu kabul etse de cesaretinin kırılmasından kaynaklanan sebepler vesilesiyle firar edip gizlendiğini beyan ediyor. Malazgirt katillerinden Abdulbaki'den gelen mektup ve haberler bu yönde olup, bunun aksini iddia eden bir bilgi mevcut değildir. Gizlenerek sıkıyönetim harp divanına çağrılan Cebranlı Miralay Halit Bey'in katibi ve sırdaşı Hasnanlı Hacısıkıyönetim harp divanınca ikametgah verilerek kefaletle serbest bırakılmış ve kendisine herhangi bir suç isnat edilmemekle beraber kendisine güvenilmeyen ve daima gözetim altında tutulması gereken bir kişi

olarak kabul edilmiştir ve son günlerde isyanı çıkaran Şeyh Said'in de yakınlarındandır.

3. Bu köylerin birbirleriyle bağlantılı olması nedeniyle tedbiri ona göre almak tabii bir gerçektir. Kış mevsiminin, bu sene yarım asırdan beri görülmemiş derecede sert geçmesinden dolayı devamlı takibat ve araştırma yapmak imkânsız gibi görünse de iyi bir istihbarat ekibi ile bir takım fedakarlıklarda bulunarak, onların akıllarına gelmeyecek ani baskınlar yapılarak kendilerini teslim olmaya zorlayan ortamı hazırlamak gereği doğmuştur.

4. İçişleri Bakanlığı.....Makamına (7K) Erzurum, Siirt, Muş, Van, vilâyetlerine yazılmıştır.40. Numaralıdır.

Bitlis Vali Vekili İkinci Fırka K.

Kâzım (Dirik)¹⁴³”

Hacı Musa Kâzım Paşa'nın raporuna rağmen serbest bırakılmış fakat yeniden tutuklanarak mahkeme tarafından 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır¹⁴⁴.

İsyan sınırları daha da genişleyince 21 Şubat 1925 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Başbakan Fethi Bey ve Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) Paşalar bir araya gelerek zirve toplantısı yaptılar. Toplantıda Muş, Dersim, Ergani, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari illeri için sıkıyönetim kararı alınarak meclise gönderildi. Meclis, 23 Şubat 1925 tarihinde sıkıyönetim ilânına karar verip Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda ”Dinin politikaya alet edilemeyeceği ve bu suçun da vatan ihaneti sayılacağı” na ilişkin değişiklik yaptı.

Diğer taraftan Fethi Bey hükümetinde bazı bakanlar hükümetin isyanla ilgili yeterince tedbir almadığını öne sürerek istifa ettiler. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Mecliste de Fethi Bey hükümetine eleştiriler başladı. 2 Mart 1925 günü Meclise verilen

¹⁴³ H. Şimşek, a.g.e., s. 123.

¹⁴⁴ Uğur Mumcu, **Kürt- İslam Ayaklanmaları 1919-1925**, İstanbul 1991, s. 178.

“Cumhuriyet’in en uzak tehlikelerden dahi korunmasını ve halkın sükun ve tam bir rahata kavuşmasını hükümetin kendine düşen görevi yapmada çok daha azimli ve ileri görüşlü olmasını isteyen” önerenin kabul edilmesi üzerine Fethi Bey hükümeti 3 Mart 1925 tarihinde istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Başbakanlığa yeniden İsmet Paşa getirildi. İsmet Paşa hükümeti meclisten güven oyu aldıktan sonra hemen tedbir almaya başladı. İlk olarak 4 Mart 1925 günü 22 muhalif oya karşılık 122 oyla Takrîr-i Sükûn Kanunu kabul edildi. Sıkıyönetim ilân edilen yerlerdeki suçlar için İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Sıkıyönetim dışında kalan memlekette işlenen asayiş suçlarına bakmak için ikinci bir İstiklâl Mahkemesi Ankara’da kuruldu. Ayaklanma bölgesindeki idam kararları hemen, Ankara İstiklâl Mahkemesindeki kararlar ise Meclis’in onayından sonra yerine getirildi¹⁴⁵.

Hükümet tedbirler alırken Şeyh Sait kuvvetleri de 7 Mart 1925 günü Diyarbakır’a doğru harekete geçti. 8 Mart 1925’te Diyarbakır’da Mürsel Paşa komutasındaki ordu birlikleri Şeyh Sait kuvvetlerini dağıtarak Diyarbakır’dan çıkardı. Diyarbakır yenilgisinden sonra Şeyh Sait kuvvetleri güç kaybetmeye başladı. İsyan bölgesine yönelik büyük bir tenkil hareketi karşısında isyancı kuvvetler tepelenip ele geçirilmeye başlandı. İsyanın lideri Şeyh Sait Varto’nun güneyinde Fırat nehrini Çarpuh köprüsünden geçerken 15 Nisan 1925 günü yakalandı ve güvenlik güçlerine teslim oldu. Başsız kalan asilerde teslim olamaya başlayınca isyan tamamen bastırıldı¹⁴⁶.

Şeyh Sait ve arkadaşları 6 Mayıs 1925 tarihinde yargılanmak üzere III. Ordu Müfettişliğinin 10 Mayıs 1924 tarihli yazısıyla gerekli dosyalarla beraber İstiklâl Mahkemesi’ne gönderildi. Diyarbakır Hükümet Konağına getirilen kafile III. Ordu Müfettişi Kâzım Paşa, Kolordu Komutanı General Mürsel, Diyarbakır Valisi Mithat, İstiklâl Mahkemesi Başkanı ve üyeleri tarafından karşılandı. İstiklâl Mahkemesi’nin Başkanı, Mahzar Müfit Bey (Kansu), Savcısı, Süreyya Bey (Örge Evren)’di¹⁴⁷.

İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi yargılamalara hemen başladı. 26 Mayıs-28 Haziran tarihleri arasında süren yargılamaların sonucunda 46 kişi idam edildi, diğerleri

¹⁴⁵ Selahattin Çenter, **Sorunlarıyla Doğu ve Güney Doğu Anadolu Gerçeği**, Ankara 2003, s. 197-198.

¹⁴⁶ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi**, Ankara 1958, s. 281.

¹⁴⁷ Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, İzmir 1995, s. 310.

ise hapis ve kürek cezalarına çarptırıldılar. Şeyh Sait ve arkadaşları 28 Haziranı 29'a bağlayan gece sabaha karşı idam edildiler¹⁴⁸.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti'ni daha kuruluş döneminde sarsan, pek çok insanın canını ve malını alan, rejimi ve inkılâpları tehdit eden, hilâfetin ve saltanatın yeniden kurulmasını isteyen tehlike önlenmiş oldu.

E. İZMİR VALİLİĞİ

1. İzmir Valiliği'ne Atanması ve Göreve Başlaması

16 Mart 1926 tarihinde İzmir Valiliği'ne atanan Kâzım Paşa kısa bir süre ailesinin yanında kaldıktan sonra 27 Mart 1926 tarihinde görevine başladı¹⁴⁹. Aziz Bey (Akyürek) ve İhsan Paşa'dan sonra Cumhuriyet döneminin üçüncü İzmir Valisi olarak tarihe geçti¹⁵⁰. İzmir Valiliğine 10000 lira maaşla başlayan Kâzım Paşa'nın maaşı iki gün içerisinde 12000 liraya çıkarıldı¹⁵¹.

Vazifeye başladığı gün Kâzım Paşa, İzmir'in kazalarıyla nahiyelerine ve personeline şu yazıyı gönderdi:

“Bugün geldim. Vazifeye başladım. Halkın refah ve emniyetini, irfanını ve memleketin imarını ve her vecihle mahzar-ı terakki olmasını deruhte eden mukaddes Cumhuriyet, hepimiz için düstur-u harekettir. Müşterek gayretin bütün asarını toplamak ve memleketin bütün ruhlarından cereyan geçirerek vilâyetimizde adeta feyizli bir müsabaka açmak hepimiz için vecibedir. Şimdiden bu emeller etrafında arkadaşlarımın gayretlerinden ve yeni bir ruh ile çalışacağından eminim. Kazalara, nahiyelere...¹⁵²”

¹⁴⁸ A.g.e., s. 323-324.

¹⁴⁹ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643; s. 3. ; O. Dirik, a.g.e., s. 47.

¹⁵⁰ İzmir İl Yıllığı 1967, İzmir 1969, s. 60; Yurt Ansiklopedisi (1982-1983): C. VI, s. 4297.

¹⁵¹ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643; s. 3.

¹⁵² MSB, DMA, Envanter No: 368.

Kâzım Paşa İzmir'e ilk kez oğlu Turhan'la beraber gitti. Eşi ve diğer çocukları okul durumları nedeniyle bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra vapurla İzmir'e hareket ettiler. Kendileri için tahsis edilen Vali Konağında ikamet ettiler. Kâzım Paşa'nın oğlu Orhan Dirik kitabında konağı şöyle tasvir etmektedir:

“Vali ikametgahına tahsis edilen görkemli bina iki eş bölümden oluşuyordu. Vaktiyle iki Rum tüccara aitmiş. Sokakla hemseviye olan alt katta bir polis ve bir jandarma devamlı beklerdi. Ayrıca erkek müstahdemler için odalar mevcuttu. Bunun üzerindeki katta geniş bir giriş holü, salonla, odalar ve mutfak bulunuyordu, ofiste ahşap, cilâlı kocaman bir buzdolabı vardı... Bir üst katta yatak odaları ve banyolar vardı. Nispeten alçak tavanlı bir çok odaları içeren bir çatı katı vardı ve cadde üzerinde olmak üzere binanın iki köşesinde birer cihannüma kuleleri bulunuyordu. Almanya'dan tatil için döndüğüm ilk yıl iki bölüm arasındaki bölme duvarları kaldırılarak tek bir bina meydana gelmişti. İrili ufaklı yirmi sekiz oda saymıştım, merakı üzerine... Beyaz mermer basamaklarla inilen geniş bahçe, yine beyaz çakıl taşlarıyla kaplıydı ve birkaç çam ağacı, ön cephedeysse çok uzun iki selvi ağacı vardı...”¹⁵³”

İzmir, Kâzım Paşa'nın idarecilik gücünü kanıtladığı hizmetleri ve eserleriyle adını ölümsüzleştirdiği bir yer oldu. Dokuz yıla yakın hizmet verdiği bu ilde, Türk Millî Mücadelesi'nin yanmış ve yıkılmış izlerini silerek köyden kente her yeri yeni baştan oluşturdu. Müreffeh İzmir için durup dinlenmeden çalıştı ve başarıya ulaştı¹⁵⁴.

Vali Kâzım Paşa çalışmalarının esaslarını belirli bir sisteme oturtarak, yanında çalışanlarını da bu sisteme uydurdu. O'nun çalışma sistemini şöyle sıralayabiliriz¹⁵⁵:

Zaman kaydı düşünmeden çalışmak. Maddi imkân beklemeden işe girişmek. Israrla takip. Çalışanları takdir etmek. Koordineli çalışmak. Savsaklayanları ne olursa olsun hoş görmemek. Türk Devrimine ve ilkelerine kesin inanç. Bütün yapılanları halka

¹⁵³ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 47-48.

¹⁵⁴ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 376.

¹⁵⁵ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.** s. 42.

mal etmek, her çalışmaya halkın bizzat katılmasını sağlamak, daima halk için ve halk arasında bulunmak.

2. Sağlık Alanında Yaptığı Hizmetler

İstiklâl Savaşından harap ve bitap çıkan İzmir şehrinin sağlık alanında büyük eksikleri vardı¹⁵⁶. Bundan dolayı Vali Kâzım Paşa, sağlık tesislerinin, hastane ve dispanserlerin yapımına, şehrin ve köylerin sağlıklı içme sularına kavuşmasına önem verdi¹⁵⁷.

Vali Paşa fakirlere ve hastalara karşı son derece merhametli davranırdı. Veremlilere tedavi için bir yer açmak O'nda sabit bir fikir haline gelmişti. Bu nedenle günlerce atla Yamanlar Dağı'na çıkarak buranın tahlilini yaptı ve veremli , zayıf hastalar için uygun bir yer olabileceği kanaatine vardı. Kampın inşası bitinceye kadar hemen her gün işçileri kontrole gitti ve membalardaki suların tahliliyle bizzat ilgilendi¹⁵⁸. Sonucunda da zayıf ve veremli hastaların tedavi görmesi için 1930 yılının Temmuz ayında Yamanlar Sanatoryumunu açtı. Halkın büyük kısmının dikkatini çeken sanatoryum yüz elli kişiye kadar hizmet verecek kapasitedeydi. İlk zamanlarda kalanların büyük kısmı yabancıydı. Bir hasta yetmiş lira gibi küçük bir meblağaya kür tedavisini tamamlayabiliyordu. Buranın gerekli aletleri İstanbul ve Fransa'ya sipariş verilmişti. Temiz havası, iyi gıdaları ve şifalı suyuyla hastalar, kısa sürede kilo alıp sağlığına kavuşuyorlardı¹⁵⁹.

İnsanların sağlıklı hayat sürebilmeleri için , temiz su kaynaklarını köylere ve şehirlere ulaştırdı. Bundan dolayı sularını getirttiği çeşmelerden büyük bir kısmı bugün Kâzım Paşa adını taşımaktadır¹⁶⁰. İzmir ili içinde Kâzım Dirik adını taşıyan çeşmeler şunlardır:

1. Bayındır Ovacık Yayla yolu Kâzım Paşa Çeşmesi
2. Karaburun Yolu üzerinde Kâzım Paşa Çeşmesi

¹⁵⁶ Engin Berber, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak İzmir**, İstanbul 1919, s. 121.

¹⁵⁷ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 378; Necip Alpan, İsmail Gün, **Halk Eğitimi**, İzmir 1961, s. 77.

¹⁵⁸ “ General Kâzım Dirik Hakkında Hatıralar”, **Akşam**, 5 Temmuz 1941, s. 4.

¹⁵⁹ “ Sıhhat İşleri, İzmir’de Yeni Bir Sanatoryum” **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1930, s. 2.

¹⁶⁰ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 378

3. Foça -İlpinar yolu üzerinde Kâzım Paşa Çeşmesi
4. Tire Gülmedağı eteklerinde Paşa Çeşmesi
5. Bergama-Kozak yolu üzerinde Kâzım Paşa Çeşmesi¹⁶¹

İzmir merkezine ulaştırdığı en önemli su kaynağı Şaşal suyudur. Şaşal suyunu ilk olarak Kâzım Paşa'nın keşfettiği konusunda ihtilâf varsa da bu suyun ekonomik önemini ve şifasını ilk fark eden O olmuştur. İstanbul'un Taşdeleni'ne karşı İzmir'in Şaşal suyunu koyarak reklamını yapmıştır¹⁶². İzmir'den otomobille bir saat uzaklıkta olan Cumaovası civarında bulunan bir membaadır. Sertliği 2,7 olan suyun Ph derecesi insan sağlığına uygundur¹⁶³. Suyun önemini fark eden Kâzım Paşa Behçet Uz'un Belediye Başkanlığı sırasında İzmir Belediyesi'ni harekete geçirerek ve burada bir tesis yaptırdı. Yıllar sonra bütün ülkeye pet şişelerle sevk edilen bu suyun adının Kâzım Dirik Suyu olarak değiştirilmesini dahi önerenler oldu¹⁶⁴.

Her sözüne Şaşal kelimesi karıştıran Kâzım Paşa elini kuvvetli sıkanlara “*Hayır ola Şaşal içiyorsun galiba*” diyerek espiri yapardı¹⁶⁵. Kâzım Paşa'nın Şaşal suyuna verdiği önemi Esnaf ve Ahali Bankası Müdürü Kemal Talat Karaca şöyle anlatmaktadır:

“İzmir –Kemalpaşa yolu üzerinde Bayındıra doğru bir yeni yol açılıyordu. İzmir valisi Kâzım Paşa her yol gibi bu yola da çok büyük bir ehemmiyet atfediyordu. Cuma günü yolun açılma töreni yapılacaktı...Hareket ettik. Kemalpaşa yolu üzerindeyiz. Kafile büyük davetliler kalabalık... Yeni yol üzerinden ilerledik ve Tire'ye vardık, akşam olmuştu. Tire belediyesi belediye bahçesinde misafirlere bir ziyafet hazırlamıştı... Kafile arasında akşamcı olanlar da vardı. Rakı yok mu? Diye soruyorlardı. Fakat Vali Paşa rakıyı sevmez ona adeta düşmandı. Ağzına alkol namına hiçbir şey koymaz. Akşamcılar rakı sayıklarken Vali Paşa da acıktık diye söyleniyor... Ne yapmalıydı ki rakı içebilsin... Vali Paşa'ya söylersek asla razı olmayacak. Çare düşünen düşünene...Nihayet çare buldum ve bulduğum çareyi kafilenin ileri gelen akşamcılarına şöyle

¹⁶¹ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.** s. 48.

¹⁶² “ Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”, **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5

¹⁶³ **İzmir Panaroması** , No:15, İzmir 1934, s. 43.

¹⁶⁴ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁶⁵ “Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”, **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5

anlattım. Vali Paşa Şaşal suyunu çok sever. Tireli gençlere söyleyelim: Vali Paşa'dan Şaşal suyu işinin ne merkezde olduğunu sorsunlar. Bizde fırsattan istifade ederek rakı içeriz... Sami Gülcüoğlu bir sırasını bularak Paşam Şaşal suyu işi ne halde? Bu su İzmir'e gelirse akıtılırsa İzmir ihya olacaktır. Vali Paşa gülümsedi hoşlandı ve Şaşal işini tatlı tatlı anlatmaya başladı. Açlığını unutmuştu. Şaşal suyunu nasıl bulduğunu, İzmir'e nasıl getireceğini durmadan anlatıyordu. Adeta kendisinden geçmişti... Yemeğe oturduk. Muzipler dururlar mı? Meseleyi Vali Paşa'ya anlattular. Değerli adam, çalışkan vali kahkahayı bastı: Aferin sana Kemal Talat... Bulduğun tedbir sayesinde ben de tatlı tatlı Şaşaldan bahsettim. İzmir Şaşal'a kavuşacaktır. Şaşalı içerken benim bu işle bu kadar içten meşgul oluşuma hak vereceksiniz ve beni anacaksınız, siz rakı içerken keyiflendiniz, ben de Şaşalı konuşa konuşa ferahladım¹⁶⁶ .”

Şaşal suyu projesini gerçekleştiren Vali Paşa temiz olan Yamanlar suyunun da Karşıyaka'ya getirilmesini sağlayarak sağlık konusunda bir hizmet daha gerçekleştirdi¹⁶⁷.

3. İzmir'de Köycülük Politikası ve Tarım Alanında Yaptığı Hizmetler

Kurtuluş Savaşı sonrasında yanmış, yıkılmış İzmir'in köyleri perişan durumdaydı. Yol, su, elektrik yoktu. Ekonomik düzen bozuk, sosyal bir dengesizlik mevcuttu. Çevredeki bataklıklar Sıtma adı verilen hastalığın davetçisiydi. Irmaklar bakımsızdı. Tarım yapıp ürünler yetiştirilse dahi dış pazarlama imkânı olmadığı için çiftçinin elinde çürüyor, satılamıyordu. Fiyatlar düşük kaldığından dolayı çiftçi masrafını alamıyor, her yıl zarar ediyordu¹⁶⁸.

Kâzım Paşa köylünün bu sorunlarıyla yakından ilgilenerek çözmek için yoğun çaba sarfetti. 1926 yılında çıkarılan Köy Kanunu uygulamaya geçirdi. Her kazada ve nahiyede sayıları birden üçe kadar olmak şartıyla örnek köyler kurdurdu. (İzmir

¹⁶⁶ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 105-106-107.

¹⁶⁷ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 379; “Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”, **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5.

¹⁶⁸ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 47.

Karşıyaka'nın Dedebaşı köyü)¹⁶⁹ Köycülük sahasında çok önemli işler yaptı. Köycülük politikasının gereği olarak kendisi ve köycüler şubesinin idare heyetiyle (Öğretmen, doktor, ziraatçı, veteriner) mesai programlarını belirledi¹⁷⁰. Belirledikleri tarihlerde köylere giderek onların dertlerini dinledi, ihtiyaçlarıyla yakından alakadar oldu. Problemleri not defterine yazarak çözüm yolları aradı. Kaymakam, Bayındırlık, Sağlık, Millî Eğitim ilgililerini devamlı yanında bulundurdu¹⁷¹.

Köy teftişlerinden birinde yanında bulunan Vatan gazetesi muhabiri Arslan Tufan, Kâzım Paşa'nın köylülerle olan sıcak iletişimini şöyle anlatır:

“Türkiye’de köycülüğün esaslarını kuran daha doğrusu fiilen tatbik eden General Dirikle bir gün beraberce bir köy teftişine çıkmıştık. Paşa köye girer girmez bütün çocuklar oyunlarını bıraktılar, valin etrafında halka oldular. General Dirik mini mini köy kızlarını kucağına alarak okşamaya başlamıştı. Köyün içinde neşeli bir hava dalgalandı. Paşa’yu tanımayan yoktu, daha doğrusu Paşanın tanımadığı köylü yok hepsine ismiyle hitap ediyor, fidanlığı, Gülsün bacının hasta ineğini, Ali dayının mektebe yeni başlayan çocuklarını soruyordu¹⁷².”

Köylerde tarım, hayvancılık ve sağlık konularında konferans verdirerek, insan ve hayvan hastalıkları ve ilaç temini ile ilgili elinden gelen hizmetleri yaptı. Köylüleri eğitmek için köy muallimlerinden yararlanma yoluna gitti. Kırk köy mualliminin yol masrafını karşılayarak Bornova Ziraat mektebinde misafir etti, ve onlara ziraat, sağlık ve ilmi konularda kurs verdirdi¹⁷³. Köylerde okuma odaları, çocuk spor meydanları, parklar, misafirhaneler ve tarım kredi kooperatifleri kurdurdu¹⁷⁴.

Köylülerin en çok şikayetçi olduğu konu olan ürünlerin fiyatı ve pazarlaması sorununa da kredi kooperatifleri kurarak çözüm buldu. Kâzım Paşa Türk

¹⁶⁹“Kâzım Paşa'nın Beyanatu, Cellat Gölü Değil Sağlık Ovası”, **Vakit**, 5 Temmuz 1934, s. 11 ; “Örnek Köy Mektebi”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1934, s. 4.

¹⁷⁰ **İzmir Halkevleri Açıldığı Günden Beri İzmir**, İzmir 1932, s. 17.

¹⁷¹ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁷² “Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”, **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5

¹⁷³ **İzmir Halkevleri Açıldığı Günden Beri İzmir**, s. 17.

¹⁷⁴ “Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”, **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5.

Kooperatifçiliği'ne büyük hizmet etmiş bir validir. Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin üyeliğe seçtiği ilk idare adamıdır¹⁷⁵. Kredi Kooperatifleri ilk kez Kâzım Paşa'nın deyişiyle İzmir'de kuruldu. Kredi Kooperatiflerinin kurulmasıyla köylü yüksek faiz ve ürünün fiyatını düşüren vurgunculara kurtarıldı. Kâzım Paşa döneminde ortalama seksen tane kooperatif kuruldu ve köylüler ekonomik olarak rahatlatıldı¹⁷⁶.

Köylerde bataklıkların yol açtığı sıtma hastalığının önlenmesi için, hastalığı oluşturan Cellat Gölü ve Küçük Menderes bataklıkları Mustafa Kemal Paşa'nın da bizzat ilgilenmesiyle kurutuldu. Yıllardan beri sıtma hastalığına kurban veren bataklığın kurutulmasıyla hastalığın önüne geçildi. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Cellat Gölü adını, Sağlık Ovası olarak değiştirdi¹⁷⁷.

Ülkemizde yeni bir iş olan ve fikrini Maarif Müfettişi Selim Sırrı Bey'den aldığı Kinderhaym (Çocuk Yurtları) denilen, köylerdeki zayıf, yoksul, küçük çocukların kuvvetlenmesi için obacıklar açtı¹⁷⁸. Yirmi beş ilâ elli arasında çocuk bulunan Kinderhaym'lar Almanya ve Amerika'dan daha iyi seviyedeydi. Hepsinin öğretmenleri bakıcıları, çatal, kaşık, bıçakları, kravatları, yatakları, diş fırçaları temin ediliyordu. Kaymakamlar her akşam buraları arayıp rapor almak zorundaydılar. Beş yüz kişiye yakın yavru kurtaran ve ortalama yedi tane olan Kinderhaymlar şunlardır: Bergama-Kozak, Ödemiş- Bozdağ ve Mermeroluk Ormanı, Tire-Kaplansuyu Ormanı, Bağaziçi-Büyükkale Köyü, Menemen-Aliğa, Kemalpaşa-Parsa Köyü'dür¹⁷⁹.

Vali Paşa “*Memleketimiz ziraat memleketidir. Sanat sonra gelir*” sözüyle tarıma verdiği önemi vurgular. Bu nedenle Vali Paşa tarım ve hayvancılık alanında şu gelişmeleri hedeflemiş, uygulamaya başlamıştır:

1. Tavukçuluk, sütçülük, tereyağcılık, peynircilik, balıkçılık, vb. alanlarda kitaplar basılarak halka dağıtılacak.

¹⁷⁵ Sait Aydoslu, “İzmir Beynelmillel Dördüncü 9 Eylül Panayırı”, **Karınca Dergisi**, S. 3, Ağustos 1934, s. 19.

¹⁷⁶ Kâzım Paşa (Dirik), “Köy Ziraatı, Ziraat Kursları”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, S. 10, Ankara 1933, s. 325.

¹⁷⁷ “Kâzım Paşa'nın Beyanatu, Cellat Gölü Değil Sağlık Ovası”, **Vakit**, 5 Temmuz 1934, s. 11.

¹⁷⁸ İlk Tedrisat Müfettişi Emin, “Toplu Tedris ve İş Esasları Bakımından Mekteplerimizin Bugünkü Görünüşü”, **Fikirler Dergisi**, C. V, S. 115, Ekim 1934, s. 5.

¹⁷⁹ “Kâzım Paşa'nın Beyanatu, Cellat Gölü Değil Sağlık Ovası”, **Vakit**, 5 Temmuz 1934, s. 11.

2. Alman ve Macar köylülerinin zirai hayatı ve büyük çiftlikleri örnek alınacak.
3. Ziraat Enstitüleri kurulacak ve Ziraat Bankası çiftçiye ucuz kredi verecek.
4. Tütün kalitesi koruma altına alınacak ve iyi kalite alınacak yerlere ekilecek.
5. Fenni balıkçılık ve açık deniz balıkçılığı özendirilecek.
6. Öküz yerine inek ve at yetiştirilmeli, bunların etinden de faydalanılmalı.
7. Yeni usul, kovan, tohum ekme makinesi, çapa makinesi, sütçülük, tereyağcılık, tavukçuluk yaygınlaştırılmalı.
8. Köylüye bol patates ektirilmeli. Paris gibi büyük şehirlere kavun, karpuz, incir gibi yaş meyveler satabilmeliyiz. Meyvelerin verimli çeşitlerini arttırmalı, Türkiye'yi Avrupa'nın olgun bir meyve bahçesi haline getirmeliyiz¹⁸⁰.
9. Büyük baş hayvanlar iyi beslenmeli, bakılmalı. Damızlık hayvan dahi olsa iyi beslenirse iyi verim alınmaz, hayvanlar telef olur.
10. Türk köylüsünün ucuz ve kolay et yemesinin çaresi olan güvercin ve tavşan yetiştiriciliği özendirilmeli ve halka alıştırmalı¹⁸¹.
11. Üzüm yetiştiricilerine kooperatifler kurularak fiyat düşüklüğüne karşı korunacak ve desteklenecek. Bağcılar kooperatifçiliğe özendirilecek¹⁸².

Kâzım Paşa tarım alanındaki bu mücadelesi ödülle taçlandırılarak, kendisine üzümçülük ve tütüncülüğü bilimsel olarak geliştirdiği için 27.7.1926 tarihinde Ticaret Bakanlığı bir takdirname verdi¹⁸³. Ziraat Bakanlığı ise 13 Mayıs 1935 günü kükürt işleriyle çok yakından alakadar olup bağcılığı kurtardığı için kendisine bir teşekkür yazısı yolladı¹⁸⁴.

4. Bankacılık Hizmetleri ve İzmir Fuarı

Bankacılık sektörü Osmanlı Devleti zamanında yabancıların elindeydi. Siyasi olarak düşman istilâsından kurtulan yeni Türkiye Cumhuriyeti ekonomik olarak da dış güçlerin elinden kurtulmalı ve yerli sermaye arttırılmalıydı. Bu nedenle Atatürk

¹⁸⁰ K. Paşa (Dirik), **a.g.m.**, S. 10, s. 324.

¹⁸¹ Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. IV, İstanbul 1968, s. 1928-1929-1930.

¹⁸² Ali Süreyya, "Üzüm İhracatının Teşkilâtlandırılması", **Karınca Dergisi**, S. 1, Haziran 1934, s. 13-14-15.

¹⁸³ **MSB, DMA**, Envanter No: 343.

¹⁸⁴ **MSB, DMA**, Envanter No: 345.

bankacılık sektörünün gelişmesine ayrıca önem vermiş yerli bankaların kurulmasını sağlamıştır.

İlk yerli banka olan İş Bankası'nın kurulduğu günlerde, İzmir Valisi olan Kâzım Paşa İzmir ve civarı için o devrin aydın ve zenginleriyle beraber bir banka kurmaya girişti. O'nun bu çabalarının sonucunda İzmir Esnaf ve Ahali Bankası kuruldu.¹⁸⁵

Kâzım Paşa bankaya ilişkin olarak yayınladığı bildirgesinde:

“İzmir Vilâyeti'nin aziz evlatları! Bugün çarçabuk ilerlemeye, rahat yaşamaya hak kazanmış olan sizlere öğüt vermekten, uyarıda bulunmaktan büyük mutluluk duyuyorum. Sizleri sıkıntıdan korumak, çalışırken para gereksiniminizi gidermek, aralamak, muradınıza erdirmek için bir bereket kaynağı vücuda getiriyoruz. Bu kaynağın adı: İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'dır. Topunuz bilirsiniz ki ilerlemeğe, kazanmağa, rahat yaşamaya hak kazananlar, ilerlemek, kazanmak, rahat yaşamak, emeklerinin karşılığını almak için bu çeşit bereket kaynaklarına muhtaçtırlar. Bu bereket kaynakları olmayan ülkelerde rençperi, esnafı, çiftçiyi, taciri, işçiyi sanatkarı insafsız faizciler kemirirler. Esnaf, tüccar, işçi, rençper, sanatkar bir adım ileri gidemezler. İnsafsız faizcilerin ırgadı bedeli gibi boğaz tokluğuna alın teri dökerek ezilerek, borç ve sıkıntı içinde ömürlerini tüketirler. Bu banka İzmir vilâyeti halkının öz malıdır. Uzun yıllardan beri ticaret yolunda didinen fakat arkalanmadıklarından dolayı bir adım ileri gidemeyen esnafımız bu bankanın sayesinde işlerini ileri götürmeye muvaffak olacaktır. Bu bankanın kurucuları, temel atanları arasında bulunmağa çalışınız. Buna gücünüz yoksa hisseler alınız. Ve elinize para geçtikçe bu bankaya yatırınız, bankanın bir hisse senedi 10 liradır. Vakti müsait olanlar bir, iki, üç, beş ne kadar isterlerse bu senetlerden alabilirler. Esnaf ve Ahali Bankası mübarek bir feyiz kaynağı ve iktisadın, halkımızı koruyan çelik bir kalesi olacaktır¹⁸⁶.” demiştir.

¹⁸⁵ İ. Gün, M. Ankara, a.g.e., s. 46; “Örnek Köy Mektebi”, Cumhuriyet, 8 Eylül 1934, s. 4.

¹⁸⁶ Sabri Yetkin, Erkân Serçe, İzmir Esnaf ve Ahali Bankasından Egebank'a., İstanbul 2000, s. 38-39-40.

5 Nisan 1928 tarihinde kurulan bankanın, 1 Temmuz 1928’de Ödemiş’te, 11 Kasım 1928’de Salihli’de, 9 Şubat 1929’da Turgutlu’da, 19 Nisan 1930’da Alaşehir’de şubeleri açıldı¹⁸⁷. Açılışlara katılmaya büyük özen gösteren Kâzım Paşa Alaşehir’de ki açılışta sevincini gizleyemeyerek “Hayda” naraları attı¹⁸⁸. Bankacılıkla ilgili bütün bu çalışmalarından dolayı İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya 25.6.1934 tarihinde çekmiş olduğu telgrafla Kâzım Paşa’yı tebrik etti¹⁸⁹.

Kâzım Paşa İzmir’in kurtuluş tarihinden yola çıkarak, 9 Eylül ergisi adını verip milletlerarası İzmir Fuarı’nın ilk temelini attı. Fuar Türkiye’de ilk beynelmilel olma özelliğini taşır. 4 Eylül 1927 tarihinde Karantine’de açılan sergi 25 Eylülde kapanmıştır. İzmir sergisindeki başarılarından dolayı İsmet Paşa Kâzım Paşa’yı tebrik etti¹⁹⁰, sergiye yardımlarından dolayı Kâzım Paşa da İsmet Paşa’ya teşekkür telgrafı yolladı¹⁹¹.

Sergi yerli mallarından oluştuğu için millî bir nitelik taşır. Zaten Kâzım Paşa yerli malına önem veren bir idarecidir. İkinci 9 Eylül sergisi 4 Eylül 1928 tarihinde açılmış, 27 Eylül’de kapanmıştır. Üçüncü sergi Panayır adını alarak 9 Eylül panayırı adıyla 9 Eylül 1933 tarihinde açılmış, 30 Eylül 1933 tarihinde kapanmıştır. Dördüncü İzmir Uluslar arası 9 Eylül Panayırı 26 Ağustos 1934 tarihinde açılmış, 15 Eylül 1934 tarihinde kapanmıştır. Panayırın fahri reisi Vali Kâzım Paşa’dır. Dördüncü İzmir 9 Eylül Panayırının diğerlerinden farkı sadece yerli mallar değil yabancı ülkelerin getirdiği malların da sergilendiği bir panayır olmasıdır. 210 firmanın 22 tanesi yabancı ülkelerin firmalarından oluşur. Ruslar, İngilizler, İtalyanlar bu ülkelerin başlıcalarındandır¹⁹². Kâzım Paşa’nın Panayırı uluslar arası bir şekilde yürütmesinin nedeni, yerli mallarının yabancılar tarafından tanınmasını sağlamak, böylece yeni müşteriler kazanarak dış ticareti arttırmaktır¹⁹³. Bu konudaki başarılarından dolayı Ekonomi Bakanı Celal Bey 13 Eylül 1934 tarihli yazıyla kendisini kutlamıştır¹⁹⁴.

¹⁸⁷ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁸⁸ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁸⁹ **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643.

¹⁹⁰ BCA, 19/9/1927, No: 12.72.51, Dosya: 11122.

¹⁹¹ BCA, 20/9/1927, No: 12.72.55, Dosya: 11127.

¹⁹² Sait Aydoslu, “Beynelmilel İzmir Panayırı”, **Karınca Dergisi**, S. 4, Eylül 1934, s. 23-24.

¹⁹³ S. Aydoslu, **a.g.m.**, S. 3, s. 19.

¹⁹⁴ **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643.

5. Eğitim Hizmetleri

Kâzım Paşa'nın üzerinde durduğu önemli konuların başında eğitim davası da vardı. O'na göre halkı büyük ve bilinçli toplum haline getirmenin ilk yolu okullar açmaktır. Çünkü okul uygarlık yolunun ışığıdır¹⁹⁵.

Vatan gazetesi muhabiri Arslan Tufan İzmir Vali'si Kâzım Paşa'nın okullara verdiği önemle ilgili hatırasını şöyle anlatır:

“1928 senesiydi... İzmir’de mahalle aralarındaki mezarlıkları kaldırıp, yerlerine mektepler inşasına başlamıştı. Ben o zaman bir orta mektep talebesi idim. İzmir gazetelerinde bir amatör gibi çalışmak üzere hazırlanıyordum. Topaltında Kâzım Dirik’in bir mektebe temel atacağını öğrendim. Erkenden oraya gittim başka hiç gazeteci gelmemişti. General temele indi ve orada bir nutuk söyledi. Bilhassa şu cümleyi nazara celp etmek istiyorum. Demişti ki:

-Cumhuriyet rejimi demek memat üzerine hayat kurmak demektir. Mezarlık memattır, mektep hayattır. Biz memat üzerine hayat kuruyoruz.

Bu cümle benim gazeteci olarak gazeteye yazdığım ilk cümledir

196 „

İzmir Valiliğine başladığı yıl 190 köhne ilkokul teslim alan Kâzım Paşa, bu okulların sayısını görevi sırasında 466'ya çıkarmıştır¹⁹⁷. Bu o dönem için o kadar büyük bir rakamdır ki, 1960'lı yıllarda yapılan eğitim seferberliğinde dahi hiç kimse Kâzım Paşa'nın okul açma gücüne ulaşamamıştır¹⁹⁸. Başarısı karşısında dönemin Millî Eğitim Bakanı Kâzım Paşa'yı tebrik etmiş, açılan okullar için öğretmen atayacağı sözünü vermiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁵ N. Alpan ve İ. Gün, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁹⁶ “Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”, **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5.

¹⁹⁷; M. Aldan, **a.g.e.**, s. 377. “Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”; **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5

¹⁹⁸ N. Alpan ve İ. Gün, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁹⁹ **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643.

Göreve başladığı dönemde 190 olan okul sayısı her yıl arttı. En büyük artış Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü dolayısıyla 1933-1934 yılları arasında yaşandı. Sadece bu yıllar içine iki yüze yakın ilkokul binası eğitim öğretime açıldı²⁰⁰. Okulların pek çoğunun açılışını Kâzım Paşa yaptı ve açtığı okullara da kendi adı verildi. İzmir Merkez İlkokulu “ Vali Kâzım Paşa” adını; Karşıyaka, Bayındır merkez, Kemalpaşa Bağyurdu ve Torbalı merkez ilkokulları “ Kâzım Dirik “ adını aldı²⁰¹.

19 Şubat 1932'de Halkevleri'nin açılmasıyla Muallimler Birlikleri Halkevlerine katıldı. Sadece İzmir'de ki Muallimler Birliği varlığını sürdürüyordu. Bunda kuşkusuz Kâzım Paşa'nın öğretmenlerle olan yakın ilgisi etkiliydi²⁰². Kâzım Paşa okulları açmakla yetinmeyip, öğretmenlerle de sık sık bir arada bulunmaya özen gösterirdi. Ders yılının sonunda okul sergilerinin çoğunu gezer, görüşlerini söylerdi. Emeklerinden dolayı öğretmenleri onurlandırır. Öğretmenlerle görülmeğe değer yerlere geziler düzenler, O da katılırdı. Bir şenlik havasında yenilir, içilir, eğlenilirdi. Gezi kafilesi gidilen yerlerde heyecanla karşılanır, konuşmalar yapılır, gerçekleştirilen eserler açılırdı. İzmir öğretmenlerinin o tarihlerde yaptıkları Bergama, Ödemiş, Tire, Bayındır gezileri valiliğinde katıldığı önemli geziler arasındadır²⁰³.

Vali Paşa eğitim ve öğretimin iyileştirilmesi için yabancı eğitimcilerden de yararlanma yoluna gitti. Tanınmış eğitimcilerden Prof. Adolf Ferrier'i ve Prof. Bovet'i davet ederek konferanslar verdirdi ve incelemeler yaptırttı. İncelemenin Bölge Müfettişleri'nce de gerçekleştirilmesi için dördünü Cenevre'ye gönderdi²⁰⁴.

Kâzım Paşa eğitim alanında, İzmir'e kütüphane kazandırarak da katkıda bulundu. O'nun valilik yıllarında Bahri Baba Parkında bir kütüphane açılarak hizmet vermeye başlandı²⁰⁵.

Eğitim ve okulluluk Vali Paşa zamanında İzmir'de öylesine güncel bir konu haline gelmişti ki, Fikirler dergisinin sayfaları eğitim konularından oluşmaktaydı.

²⁰⁰ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 44

²⁰¹ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 377.

²⁰² Rauf İnan, **Bir Ömrün Öyküsü**, Ankara 1986, s. 156; M. Aldan, **a.g.e.**, s. 162.

²⁰³ R. İnan, **a.g.e.**, s. 156.

²⁰⁴ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 377.

²⁰⁵ **İzmir Millî Kütüphane Açılma Şenliği**, İzmir 1933, s.5-6.

Halkevlerinin tüm etkinliğini sağlayan öğretmenlerdi. Orası öğretmenlerin bir çeşit lokali gibiydi. Geçen yılın deneyimlerini burada paylaşırlar, yeni öğretim yılına bu sayede daha iyi hazırlanırlardı. Öğretmenlerin bu halk evciliğini Vali Kâzım Paşa her seferinde vurgulamıştır²⁰⁶.

Kâzım Paşa eğitime verdiği değeri şu sözlerle belirtmiştir:

“Vatandaşı okutacağız. Türk Devriminin ilkelerini bu suretle yayacağız. Vatandaşa, köylüye varlığını ona çok yaraşan efendiliğini anlatacağız. Menemen olayı gibi elim hadiselere imkân veren cehaleti kökünden kazıyacağız. Artık vatandaşın cehalet yüzünden dar ağacına gitmesini görmeğe tahammülümüz yoktur. Bu Türk Devriminin ve cumhuriyet idaresinin yüksek amaçlarındandır²⁰⁷ .”

6. Kültür Hizmetleri

Kâzım Paşa antikanın her türüne karşı meraklı ve bilgi sahibiydi. Antika’dan o kadar iyi anlardı ki beğendiği bir eserin fiyatını sormadan kendisi fiyat teklif ederdi. Bazen satıcı elindeki eşyanın değerini bilemezken O satıcının düşündüğü fiyattan daha fazla fiyat teklif ederdi²⁰⁸.

On yıla yakın görev yaptığı İzmir Valiliğinde iken İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Cemiyeti’ni kurdu ve başkanlığını yaptı. Bu Asar-ı Atika kurumu , Avrupa’da takdir ve şöhret kazanmış Türkçe, İngilizce ve Fransızca 21 eser yayımlandı²⁰⁹.

Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti’nin yayınlarından on birincisinde cemiyet başkanı Kâzım Paşa, cemiyeti kurmasının ve cemiyetin dergi yayınlamasının nedenlerini şöyle açıklar:

²⁰⁶ R. İnan, **a.g.e.**, s. 161.

²⁰⁷ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 44

²⁰⁸ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 64.

²⁰⁹ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 9.

“Geçmiş tarihi layığıyla toplanmayan güzel İzmir’i, Türk ve ecnebi alemine tanıtmak, Cumhuriyet’in kuvvetli hareketlerini tebarüz ettirmek, ve sinesinde taşıdığı tarihi abideleri iyice anlatmak için milâttan önce ve sonra bu güne kadar olan devirle ait birçok eserler okunarak, hulasası yapılmıştır. Dünyanın nazarlarını çeken eski medeniyetleri ve yeni hareketlerimizi ecnebi ve seyyah dostlarımıza, resimlerle ve izahatı ile tanıtmak için bu rehberin Fransızcası da, bunun arkasından hemen bastırılacaktır²¹⁰. ”

Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti İzmirli bir alim olan Bonavantür F. Slaars’ın ve Grek bir alimin eserlerini Türkçe’ye çevirtti ve yayınlattı. Avusturya’nın sabık Atina konsolosu Mösyö Otta Walter ve refiki Otta Berg’in İzmir Tiyatrosu hakkındaki risalesi, plan ve resimleri esere eklenince eser bir o kadar daha kıymet kazandı.

İlk kez Cumhuriyet devrinde Kâzım Paşa’nın Valiliği zamanında İzmir’in topografyası çıkarılarak kazılara başlandı. Efes, Bergama, Klaros, Milet, Didim, Prien’de araştırma ve incelemeler yapıldı²¹¹. Kazılarda pek çok yabancı arkeolog ve bilim adamı çalıştı. Örneğin Avusturya Antikiyat alimleri tarafından yapılan kazıda İzmir’in Akrapolu, sur enkazı, yirmi, otuz kadar mezar gün yüzüne çıkarıldı²¹².

Arkeoloji ve tarih ilimlerine karşı son derece ilgi duyan Kâzım Paşa, Berlin ve Viyana Arkeoloji Müzeleri’nin daimi üyeliğine, Ankara’da da Türk Tarih Kurumu’nun fahri üyeliğine getirildi²¹³. Selahaddin Demirkan Kâzım Paşa’nın kazılara ve arkeolojiye olan bu merakını şöyle anlatmaktadır:

“Merhumla ilk tanışmamız Truva harabesi hafriyatında oldu. 1933 senesinde İzmir Valisi iken ben de Maarif Vekaletinde çalışıyordum. Amerika’nın Cincinati Üniversitesi namına Truva’da hafriyat yapan heyetin yanında komiser sıfatıyla bulunuyordum. İri, sağlam ve şen adam bir sıcak Temmuz günü buraya gelmişti. Fransızca’yı oldukça düzgün konuşuyordu. Tarihe, arkeolojiye pek meraklı idi. Söz arasında benim Truva Harabesi adlı

²¹⁰ **İzmir Rehberi**, S. 11, İstanbul 1934, s. 3.

²¹¹ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 49.

²¹² Bonavantür, F. İkonoması, **İzmir Hakkında Tetkikat**, (Çev: Arapzade Cevdet), S. 6, İzmir 1932, s. 1-2.

²¹³ **MSB, DMA**, Envanter No: 375; R. Soyer, **a.g.e.**, s. 9.

bir kitabım olduğunu söyledim. Kitabı zaten evvelce bir avukat arkadaş okumuş ve beğenmişti. Bunu Generale de söylemiş. General derhal kitabı kendisine vermeme söyledi. İzmir Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları arasına koydu ve bastırtdı²¹⁴ .”

Tarihe ve sanata olan ilgisini kitap yazarak da gösteren Kâzım Paşa, yıllardan beri halıcılık tarihiyle, eski ve yeni Türk halıcılığının tetkikiyle ilgilenmiş, 170 büyük sayfalık, 100 resimli bir eser meydana getirmiştir. Ekonomi Bakanlığı'nın takdirini kazana bu kitap, “Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panaroması” adıyla Ekonomi Bakanlığınca bastırıldı ve okuyucuya sunuldu²¹⁵.

Kâzım Paşa kitabının giriş bölümünde eserini kaleme alma nedenini şu şekilde ifade eder:

“Doktor Riefstahl’in konferanslarından ve eserinden aldığım heyecan beni de harekete getirdi ve Türk halıcılığı üzerinde bir kitap hazırlamağa sevk etti. Eski Türk sanat eserleri arasında halılar ve onların üslupları, renkleri, neçisleri benim için öteden beri bir tetkik mevzuu idi. Tarihimizin zengin sayfalarını dolduran büyük sanat hareketleri içinde halıcılık da mühim bir yer almıştır. Türk dehası bu sanat şubesini büyük akınlar içinde dünyaya yaymış ve bir çok yeni sanat merkezlerinin kurulmasına hizmet etmiştir...²¹⁶”

Eğitim Bakanı Esat Bey 6 Haziran 1932 tarihinde tarihe ve sanata verdiği önem dolayısıyla kendisini telgrafla kutlamıştır²¹⁷.

Kâzım Paşa, Arkeolojiye ve Tarih ilmine meraklı bir valiydi. Bu nedenle her sene yapılan kazılar sonucunda çıkarılan eserlerin korunması ve sergilenmesi için müze açma kararı aldı. Müzeler Müfettişi Aziz Oğan'ın da katkılarıyla, İzmir'de 1927 yılında Basmahane Gaziler Caddesi Hürriyet Sokağında İzmir Arkeoloji Müzesi açıldı²¹⁸.

²¹⁴ Selahaddin Demirkan, “General Kâzım Dirik”, **Köye Doğru Dergisi**, S. 26., İstanbul 1938, s. 5.

²¹⁵ General Kâzım Dirik, “Halıcılık”, **Yedigün Dergisi**, C. IX, No: 233, Sene: 5, Ağustos 1937, s. 7.

²¹⁶ General Kâzım Dirik, **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panaroması**, İstanbul 1938, s. 3-4.

²¹⁷ **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643.

²¹⁸ Gültekin Hakkı, **İzmir Tarihi**, İzmir 1952, s. 53.

Bir çok medeniyetin beşiği olan İzmir'in kıymetli eserlerini içinde barındırması bakımında İzmir Müzesi büyük önem taşır. Bilhassa, Romen, Bizans dönemine ait heykel ve mimari parçalar; Lidyalılara ait kitabe ve meskûkât; İyonlara ait sanat eserleri özel eserlerden bazılarıdır. Bu eserler M.Ö. altıncı asırdan başlayarak Grek, Romen, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devirlerine kadar gelir²¹⁹. Kâzım Paşa İzmir Arkeoloji Müzesi'nin yanında Bergama, Selçuk ve Edirne'de ki müzeleri de kurdurup, düzenletti²²⁰.

İzmir ilinin Çeşme ilçesinde günümüzde önemli bir turizm beldesi olan Çeşme Plajını yaptırttı. Açılışını kendisinin yaptığı bu plaj halk tarafından büyük ilgi gördü²²¹.

Spor, Kâzım Paşa'nın hayatında önemli bir uğraşdır. Göztepe Spor Kulübüne kayıtlı olan Kâzım Paşa, on yıl İzmir spor mıntıkası şefliğini yapar²²². Alsancak Spor Sahası'nın tribünlerini ve Şirinyer Hipodromu'nu yaptıran da O'dur²²³. İzmir'de spor müsabakalarının düzenlenmesine destek verip, müsabakalarda da bulunurdu. İzmir'le Torbalı arasında 72 kilometrelik bisiklet yarışının başkanlığını yaparak, hakemlerle birlikte üç otomobille yarış takip edecek kadar yakın ilgi ve âlâka gösterirdi²²⁴.

Çok yönlü bir vali olan Kâzım Paşa kültürel alan da bütün bu yaptığı çalışmalarla İzmir'i ve halkını hızlı bir modernleşme sürecine sokmak için çaba sarfetmiştir.

7. Bayındırlık Hizmetleri

Kâzım Paşa valiliği yıllarında İzmir'in örnek bir şehir olması için durmadan bıkmadan çalıştı. Şehirde elektrikli tramvay, otomatik telefon, koşu sahası, stadyum fenni mezbaha, bulvarlar, parklar, çocuk bahçeleri, kuvvetli bir yol şebekesi meydana getirdi. Yaptıklarından dolayı O, İzmir'de maarifçi ve nafiacı olarak anılırdı.

²¹⁹ **İzmir Panaroması**, No:15, İzmir 1934, s. 32-33.

²²⁰ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 378.

²²¹ **Anadolu**, 28 Temmuz 1929.

²²² R. Soyer, **a.g.e.**, s. 9.

²²³ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 378.

²²⁴ "İzmir Bisiklet Yarışları", **Akşam**, 28 Temmuz 1935, s. 9; "İzmir'de Bisiklet Yarışları", **Ulus**, 16 Temmuz 1935, s. 5.

Prensiplerine bağılı olan Kâzım Paşa'nın bu denli eserler vücuda getirmesinin temel nedeni, başlattığı işlerin arkasında durması ve işleri yerinde teftiş etmesidir²²⁵.

Orhan Dirik kitabında babasının yanında teftişe çıktığı zaman şahit olduğu bir olayı şöyle anlatır:

“Beni de beraberinde götürdüğü bir teftiş gezisinde babamın çok fazla sinirlendiğine tanık oldum! Yol kenarına çektiği silindirin gölgesinde uyuyan makinisti görünce adeta kendini kaybetti öfkeden! Ve adamı fena halde azarladı! Babamı hiç bu kadar sinirli görmemiştim. Çok da haklıydı. Sınırlı imkânlarla sürdürmeye çaba gösterdiği yol inşaatları için koca vilâyette topu topu iki silindir bulunuyordu çünkü... Yaklaşık dokuz yıl sonra Salihli Marmara Gölü toprak barajı inşaatına taşeron sıfatıyla devam ederken, Torbalı Mehmet adıyla tanınan ve herkesin çekindiği , korkunç suratlı baş makinist bir gün yanıma gelerek, kendini tanıttığında , ben nerdeyse şoka uğrayacaktım! Siz beni tanımadınız, ben babanızın iş saati esnasında uykuda yakaladığı silindir operatörüyüm. O hadisede babanız tamamen haklıydı dediğinde ise ferahlayacaktım^{226!}”

Kâzım Paşa'nın İzmir ilinde pek çok çalışma yapması, O'nun isminin yapılara ve semtlere verilmesine neden olmuştur. İzmir ilinde Kâzım Dirik adını taşıyan eserler ve semtler şunlardır²²⁷ :

1. İzmir Merkez Vali Kâzım Paşa İlkokulu
2. Karşıyaka Kâzım Dirik İlkokulu
3. Bayındır Merkez Kâzım Dirik İlkokulu
4. Kemalpaşa Bağyurdu Kâzım Dirik İlkokulu
5. Torbalı Merkez Kâzım Dirik İlkokulu
6. Bornova Kâzım Dirik Mahallesi
7. Bornova Pınarbaşı Kâzım Dirik Mahallesi
8. Bayındır Ovacık Yayla yolu Kâzım Paşa Çeşmesi

²²⁵ “Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz”, **Vatan**, 7 Temmuz 1941, s. 3-5.

²²⁶ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 73.

²²⁷ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 48.

9. Karaburun Yolu üzerinde Kâzım Paşa Çeşmesi
10. Foça-Ilıpınar yolu üzerinde Kâzım Paşa Çeşmesi
11. Tire Gümedağı eteklerinde Paşa Çeşmesi
12. Bergama-Kozak yolu üzerinde Kâzım Paşa Çeşmesi
13. Vali Kâzım Paşa Caddesi ²²⁸

İzmir İlinde yaptırttığı yollar ve köprüler şöyle sıralanabilir ²²⁹:

1. Bergama-Kozak-Altınova yolu
2. Bergama-Kınık-Soma yolu
3. Bergama-Göçbeyli-Bölcek yolu
4. Bergama-Dikili yolu
5. Dikili-Bademler yolu
6. Tire-Gökçen-Ovakent(Adagide)
7. Tire-Büyükkale-Belevi-Selçuk yolu
8. Tire-Aydın yolu (Güme üzerinden)
9. Tire-Bayındır yolu
10. Ödemiş-Gölcük-Bozdağ-Salihli yolu
11. Kemalpaşa-Karabel yolu
12. Bayındır-Çaybaşı yolu
13. Selçuk-Kuşadası-Söke yolu
14. Sayılan anayollara bağlanan köy yolları
15. Menemen Gediz Köprüsü, Güzelhisar Çayı Köprüsü, Bakırçay Köprüsü

Bunların dışında hizmetleri arasında saydığımız diğer eser ve çalışmaları şunlardır ²³⁰ :

1. Gölcük'te otel yaptırılması
2. Urla Yıldız Parkı'nın yaptırılması
3. Urla Zeytinalan Köyü'nün yaptırılması
4. İzmir Atatürk Heykeli'nin yaptırılması

²²⁸MSB, DMA, Envanter No: 337.

²²⁹M. Aldan, **a.g.e.**, s. 378.

²³⁰İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 49.

5. İzmir Turizm Derneği'nin kurulması
6. İzmir Memurları İstihlak Kooperatifinin kurulması
7. Bazı bucak ve köylerde kurtuluş savaşını dile getiren anıtlar, Gökçen'de Gökçen Efe Anıtı
8. Karşıyaka'da Atatürk büstünün yaptırılması

8. Mustafa Kemal 'e Suikast Girişimi (İzmir)

1925 yılı içinde ve 1926 yılı başlarında inkılâpların büyük kısmı ilân edilip, yayılma ve benimsetme safhasına geçilmişti. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, yurt gezilerine çıkma kararı almıştı.

7 Mayıs 1926 tarihinde Ankara'dan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 8 Mayıs 1926'da Konya'ya , 9 Mayıs'ta Tarsus'a, gelip burada beş gün kaldı. 16 Mayıs'ta Adana'ya, 18 Mayıs'ta tekrar Konya'ya, 20 Mayıs'ta Bursa'ya gelip burada uzun temaslarda bulunup konakladı. Bir ara Mudanya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa incelemeler yaparak şerefine verilen partiye katıldı. 14 Haziran 1926 tarihinde de Bursa'dan Balıkesir'e hareket etti²³¹. 16 Haziran 1926 tarihinde İzmir'e gelmeyi planlayan Mustafa Kemal Paşa, bir rastlantı sonucu İzmir'e bir gün geç gelme kararını alınca olayların iç yüzü ortaya çıktı²³².

İaşeci unvanıyla Kara Kemal, eski Maarif Nazırı, İkinci Büyük Millet Meclisinde de İzmit Mebusu Şükrü Bey, İttihat ve Terakki'nin ihyasını çalışanlarla, Rize Milletvekili Ziya Hurşit Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapmayı planlamaktaydılar. Onlar bunun için kiralık katillerini dahi hazırlamışlardı. Bunlar; emekli Jandarma Yüzbaşı Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi idi²³³.

Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek isteyen Cumhuriyet karşıtları, Suikastı İlk olarak Ankara'da düşündüler. Gazi Çankaya'dan köşke giderken, ya da gece Anadolu kulübünden ayrılırken ve Meclis binasındaki Cumhurbaşkanı locasında harekete

²³¹ U. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 457; Yücel Özkaya, "İzmir Suikastı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** C. VIII, S. 22, Ankara 1991, s. 67.

²³² Mükerrerem K.Su, Ahmet Mumcu, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1981, s. 188.

²³³ Cemal Kutay, "İzmir Suikastı", **Türk İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. XX, S. 26-27, Ocak 1962, s. 11575 ; Cemil Tokpınar, **İzmir Suikastı'nın İç Yüzü**, İstanbul 1994, s. 15.

geçmeyi planlamışlardı. Bu planlar gerçekleşmeyince Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerinden faydalanmak istediler. Laz İsmail kuşku uyandırmamak için kız arkadaşı ile beraber suikast imkânını araştırmak için Bursa'ya gönderildi. Bursa'da yapılamayacağı ortaya çıkınca İzmir'de yapmaya karar verdiler. Planı yapan Ziya Hurşit ile yardımcıları, Sarı Efe lakaplı eski bir jandarma subayı ve İttihat ve Terakki fedaisi olan Edip ile bağlantı kurdular. Edip onları Giritli Şevki ile tanıştırdı. Şevki onlara yatacak yer sağladı²³⁴.

Yaptıkları plana göre bu kişiler, Mustafa Kemal Paşa'ya, İzmir'e geldiğinde Kemeraltı çarşısının ana caddesine bakan bir otelin camından ateş açacaklardı. Bu sırada doğacak kargaşa ortamından da yararlanıp Yemiş Çarşısında bekleyen bir arabayla olay yerinden uzaklaşacaklar, yandaşları Giritli Şevki'nin motoruna binecekler ve Sakız Adasına kaçacaklardı²³⁵.

Gazi'nin son dakika verdiği bir kararla hareketini bir gün sonraya tehir etmesi ve Giritli Şevki'nin bunu Karşıyaka istasyon memuru teyzesinden öğrenmesi, bir de Abidin ve Edip'in bir gün önce vapurla İstanbul'a gittiklerini haber almasıyla Giritli Şevki kuşkulandı. Bu yüzden suikastı kendisi ihbar edip bu işten sıyrılmak istedi. Giritli kaçakçı Şevki korkup ihbar etmese idi bu suikast teşebbüsü gerçekleşecekti²³⁶.

Bu olaylarla bunalım içine giren Giritli Şevki bu ruh haliyle Atatürk'e hitaben bir mektup yazarak İzmir Valisi Kâzım Paşa'nın yanına çıkarak mektubu verdi. Vali Kâzım Paşa saçma sapan şeyler söyleyen bu adamı ilk etapta dikkate almadıysa da dakikalar geçtikten sonra korkunç komplo su yüzüne çıkmıştı²³⁷.

Giritli Şevki'nin Vali Kâzım Paşa'ya verdiği mektupta şunlar yazıyordu:

“Edip, Çopur Hilmi ve Ziya Hurşit Beylerin ondan suikast yapmak ve hükümeti devirmek için hazırladıkları tertibe yardımını istediklerini ve bu

²³⁴ Y. Özkaya, **a.g.m.**, s. 68-69.

²³⁵ M. K.Su, A. Mumcu, **a.g.m.**, s. 188 ; Feridun Kandemir, **İzmir Suikastı'nın iç Yüzü**, İstanbul 1955, s. 16.

²³⁶ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar I**, İstanbul 1973 s. 368.

²³⁷ Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, İstanbul 1971, s. 14-15.

şerirlerin bütün planlarını öğrenmek düşüncesiyle yardımda bulunduğunu
“ yazıyor ve yapılan planı haber veriyordu”²³⁸.

İzmir Valisi Kâzım Paşa olayı idrak ettiği gibi derhal Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek olay hakkında bilgi verdi. Hükümet yetkilileri durumdan haberdar olur olmaz olayı yerinde tetkik etmek için İzmir'e doğru yola çıktılar²³⁹.

Aynı anda Kâzım Paşa, suçluları yakalatmak için emri altındaki polisleri harekete geçirdi. Polis tarafından alınan sıkı tertibatla ilk yakalanan Ziya Hurşit oldu. Kaldığı otelde yatağının altından silâh ve bombalar çıkarıldı. Ayrıca yanında üç bin lira kadar para da vardı²⁴⁰. Daha sonra Ragıp Paşa otelinde bulunan Laz İsmail ve Gürcü Yusuf silâhlarıyla ele geçirildi. Çapur Hilmi ise Karşıyaka'da yakalandı. Bir gün önce Mahmut Şevket Paşa vapuru ile İstanbul'a gitmiş olan Sarı Efe Edip ile Abidin Bey de İstanbul'da tutuklandı²⁴¹.

15 Haziran 1926'da akşam saat 19:00'da Balıkesir'den İzmir'e hareket eden heyeti, suçluların yakalanma haberini alır almaz telefon başında takip eden Kâzım Paşa ilk tren istasyonuna vararak trenin durması için gereken önlemi aldı. 16 Haziran 1926 günü tren İzmir'e vardı. Kâzım Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya, birkaç kişinin yakalandığını fakat halen dışarıda suçluların olabileceğini bu nedenle tehlike altında olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa da her ne olursa olsun İzmir'e gideceğini programda hiçbir değişiklik yapmayacağını söyledi. Vali Kâzım Paşa'ya sadece kendisini değil, memleketi de büyük bir felaketten kurtardığı için teşekkür etti. Tren yoluna devam etti. İzmir'e varılınca da pusu kurulan sokak dahil belirlenen bütün güzergahtan geçildi²⁴².

İzmirliiler, olayı büyük üzüntü ve heyecanla karşıladılar. Gazi'nin kaldığı Naim Palas otelinin önüne gelip sevgi, saygı ve bağlılıklarını gösterdiler. Halk kıyametler koparıyordu. Gazi kapının önüne çıkarak halkı selamlayarak:

²³⁸ H. R. Soyak, **a.g.e.**, s. 368.

²³⁹ C. Kutay, **a.g.m.**, s. 11577-11578.

²⁴⁰ Y. Özkaya, **a.g.m.**, s. 69.

²⁴¹ H. R. Soyak, **a.g.e.**, s. 368.

²⁴² O. Dirik, **a.g.e.**, s. 53-54.

“Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikamını alacaklarına güveniyorum. Ben ölürsem bile soylu ulusumun beraber yürümekte olduğumuz yoldan ayrılmayacağına inancım vardır. Bu nedenle gönül rahatlığı içindeyim. Düşmanlarımız istedikleri kadar düşündükleri iğrenç çarelere başvursunlar. Onların son güçleriyle yapacakları davranışlar bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini zarara ve zaman zaman da milleti üzüntüye sokan akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet Hükümetimiz’in demir pençesi ve İstiklâl Mahkemesinin adaletli eli tam olarak hakim bulunuyor. Sayın halka onun adaletli kararını soğukkanlılıkla beklemelerini tavsiye ederim sözlerini sarf etti²⁴³.”

Gazi bu konuşmayla rahatlık içinde olduğunu dile getirdi ve olayın adliyeye intikal ettiğini açıkladı. Bu konuşmayla Mustafa Kemal Paşa halkı teskin ederek lehinde düzenlenecek aşırı gösterilerin ve linç hadiselerinin önünü kapatmış oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Naim Palas Oteline yerleştikten sonra suikastçılar otele getirilerek Mustafa Kemal Paşayla yüzleştirildi. Mustafa Kemal Paşa Ziya Hurşit’in inkarlarına karşın O’na ”Ziya Hurşit! Seninle hayli arkadaşlık ettik. Hayatıma kastedecek kadar ileri gitmede sebep neydi? Bana acımadın mı?” dediği zaman bir tek cevap alamadı. Mustafa Kemal Paşa bomba için Gürcü Yusuf’a “Bana atabilecek miydin “ diye sorunca “Seni gördükten sonra atamazdım!” cevabını aldı. Bir ara Ziya Hurşit, Paşa’dan af dilemek istese de Paşa, kinci ve intikamcı olmadığını fakat iş mahkemeye intikal ettiği için bunun neticesini beklemek lazım gelir cevabını verdi²⁴⁴.

İstanbul gazeteleri 16 Haziran’dan itibaren olay hakkında bilgi vermeye başladıysa da , resmi olarak ilk haber 18 Haziran 1926 tarihli bültende Anadolu Ajansı tarafından verildi²⁴⁵. Haber şöyledir:

“Reisicumhur Hazretlerinin seyahatleri esnasında, İzmir’de tatbik olunmak üzere, bir suikast tertip edildiği keşfedilerek mürettepleri, silâhları

²⁴³ E. Aybars, **a.g.e.**, s. 333; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara 1972, s. 192-194.

²⁴⁴ C. Kutay, **a.g.m.**, s. 11579.

²⁴⁵ General Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar II. Kısım**, İstanbul 1960, s. 201.

ve bombalarıyla ve hazırlıkları ile Reisi Cumhur hazretlerinin İzmir'e muvasalatlarından bir gün evvel tevkif edilmişlerdir. Mevkuflar suikast teşebbüslerini itiraf etmişlerdir. Mesele İstiklâl Mahkemesine tevdi olunmuş ve Mahkeme Heyeti davayı mahallinde takip ve ruyet eylemek üzere İzmir'e hareket eylemiştir²⁴⁶.”

Anadolu Ajansının bülteninden sonra Mustafa Kemal Paşa aynı gün ilk açıklamasını yapar. Paşa bu açıklama ile en değer verdiği inkılabın Cumhuriyet olduğunu bir kez daha vurgular. O'na göre Türk milleti Cumhuriyet ve yapılan inkılâplarla uygarlık yolunda bundan sonra durmadan ilerleyecektir. Beyanname tarihe geçen şu cümlelerle biter.

“ Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Türk Milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir²⁴⁷.

Suçluların yakalanmasından ve haberin her yerde yayılmaya başlamasından sonra Gazi'ye suikastı kınayan ve lanetleyen telgraflar yağdı. İstanbul'da ki bütün yabancı elçiler ve delegelerde suikasttan duydukları üzüntüyü dile getirdiler. Gazi 22 Haziran 1926'da da bir bildiri yayınlayarak halkın mitinglerine bakarak inkılâpları koruma konusundaki titizliğinden memnun olduğunu açıkladı. Lehine yapılan mitingler için her tarafta teşekkür etti ve gazetecilere de ayrı ayrı demeçler verdi²⁴⁸. 30 Haziran 1926 tarihinde Başbakan İsmet Paşa ile birlikte Çeşme'ye giden Mustafa Kemal Paşa, 9 Temmuz günü de İzmir'den tamamen ayrıldı²⁴⁹.

Suikast zanlıları 26 Haziran'da Millî Sinema salonunda, İstiklâl Mahkemesi tarafından süratle yargılanmaya başlandı. Yargılama sürecinde zanlı Kara Kemal Bey kaçarak intihar etti, eski Ankara Valisi de batı sınırında yakalanarak mahkemeye geri getirildi.

²⁴⁶ H. R. Soyak, **a.g.e.**, s. 368.

²⁴⁷ C. Kutay, **a.g.m.**, s. 1158; A. F. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 202.

²⁴⁸ Y. Özkaya, **a.g.m.**, s. 71.

²⁴⁹ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1975, s. 195.

Mahkemenin İzmir bölümü 13 Temmuzda karara bağlandı ve suçlular idama mahkum edildi. Suikastla ilgisi olduğu düşünülen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelenlerinden Ali Fuat, Kâzım (Karabekir), Refet (Bele), Cemal Paşa, Cafer Tayyar'ın mahkeme beratlarına karar verdi²⁵⁰. Mahkeme idam kararını hemen yerine getirdikten sonra 16 Temmuz günü Ankara'ya döndü ve çalışmalarına orada devam etti.

Ankara'da yapılan ikinci mahkemede eski ittihatçılar, anayasayı değiştirmek, TBMM'ni devirmek suçlarıyla idama mahkum edildiler. Rauf Bey ve eski İzmir Valisi Rahmi Beyler on yıl sürgüne mahkum edildiler. Giritli Şevki'ye suikastın teşebbüs haberini İzmir Valisi Kâzım Paşa'ya bildirdiği için altı bin beş yüz lira mükafat verilmesi kararlaştırıldı²⁵¹.

İzmir Suikastı davasında idama mahkum edilen on dört kişinin isimleri şunlardır²⁵² :

1. Ziya Hurşit
2. Sarı Efe Edip
3. Miralay Arif (Samsun'a çıkışta Atatürk'ün yanında bulunan subaylardan)
4. Şükrü Bey
5. Abidin Bey
6. Rasim Bey
7. Laz İsmail
8. Gürcü Yusuf
9. Cavit Bey
10. Çopur Hilmi
11. Abdülkadir Bey
12. İsmail Canbolat
13. Kara Kemal
14. Hilmi Bey

²⁵⁰ M. K.Su, A. Mumcu, **a.g.m.**, s. 189.

²⁵¹ Y. Özkaya, **a.g.m.**, s. 71- 72-73.

²⁵² C. Tokpınar, **a.g.e.**, s. 14.

Mustafa Kemal Paşa faillerin yakalanmasındaki üstün başarısından dolayı Kâzım Paşa'ya İş Bankası kanalıyla yüksek bir meblağlı havale gönderdi. Fakat Kâzım Paşa" Ben sadece vatani görevimi yaptım." diyerek parayı kabul etmeyerek iade etti.²⁵³

İzmir Valisi Kâzım Paşa da 6 Kasım 1926'da Meclis'te Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa da Kâzım Paşa'yı İzmirliyle selam göndermeye memur etmiştir. 26 Şubat 1930'da da tekrar İzmir'e gelen Atatürk'te suikastın izleri tamamen kaybolmuştur²⁵⁴.

9. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Olayları

1929 yılında dünyada eşi görülmeyen bir ekonomik bunalım yaşanıyordu. Türkiye'nin sıkıntıya girdiği bu dönemde hükümetin denetlenmesi gerekiyordu. İşte bu durum hürriyet perver olan Gazi Mustafa Kemal'e yeni bir deneme yapmaya sevk etti. Bu amaçla Atatürk hiçbir otoriter önderden beklenmeyecek yeni bir girişimde bulundu. Yakın arkadaşı Fethi Bey'le (Okyar) görüşerek, O'nu yeni bir parti kurmaya özendirdi. Fethi Bey bu öneriyi olumlu karşıladı ve 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu²⁵⁵.

Fırka kurulduktan sonra teşkilatlanma çalışmalarına başlandı. Kuruluş aşamasında Fethi Bey'e İzmir ve Ege bölgesinden telgraflar yağıyor, ısrarla davet ediliyordu. Bu durumun belki de en önemli sebebi 1929 ekonomik bunalımından en çok etkilenen bölgenin burası olmasıydı²⁵⁶.

Bunun üzerine Fethi Bey (Okyar) Yalova'ya giderek Atatürk'ün fikrini aldı ve Atatürk'te böyle bir gezinin çok faydalı olacağını kendisine belirtti. Atatürk'ün de rızasını alan Fethi Bey (Okyar) partili arkadaşlarıyla birlikte İzmir'den başlayan, Aydın, Manisa, Balıkesir ve Akhisar'ı kapsayan bir gezi planladı. Bu gezi sayesinde hem

²⁵³ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 54.

²⁵⁴ M. Önder, **a.g.e.**, s. 195; Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1992, s. 280.

²⁵⁵ M. K.Su, A. Mumcu, **a.g.m.**, s. 189.

²⁵⁶ İhsan Sabri Baklaya, **Ali Fethi Okyar**, Ankara 2005, s. 275.

partisinin propagandasını yapacak, hem de halkın tutumunu yakından görüp bir nabız yoklaması gerçekleştirecekti²⁵⁷.

Gezi'ye 3 Eylül 1930 tarihinde İstanbul'dan İzmir'e hareket eden gemiyle çıktı. Gemide Fethi Bey'in isteği üzerine Ağaoğlu Ahmet Bey, Atatürk'ün tavsiyesi üzerine de Tahsin Bey bulunuyordu. Nuri Bey İzmir'de Fethi Bey'in yanına katıldı²⁵⁸.

Gemi yoldayken Başbakan İsmet Paşa İçişleri Bakanı Ali Şükrü'ye, O da İzmir Valisi Kâzım Paşa'ya talimatı vererek Fethi Bey'in İzmir'e sokulmaması için gerekli hükümet kuvvetlerini seferber etti²⁵⁹. Mahmut Esat Bozkurt da İzmir'e giderek çalışmalara başladı, Fethi Bey'e bir telgraf çekip, İzmir'de kendisine muhalefet ortamının oluştuğunu, gelirse hakarete dahi uğrayabileceği haberini verdi. Bu durum karşısında tedirgin olan Fethi Bey yine de yolculuğa devam etme kararı aldı. Tedirginliği ise İzmir'e kadar devam etti. Öyle ki 4 Eylül günü İzmir rıhtımındaki kalabalığı uzaktan ilk gördükleri an hayır mı şer mi olduğu konusunda tereddütte kaldılar, vapurun yaklaşp "Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey" nidalarını duymalarıyla gerçeği anladılar²⁶⁰.

Fethi Bey ve arkadaşları daha limana inmeden önce bazı olayların çıkmış olduğu görülmektedir. Ahmet Ağaoğlu'nun hatıralarında yazdığına göre, kendilerini karşılamaya gelen taraftarlarının, sabrını taşımak için kasti gemileri üç saat rıhtımda tutulmuştur²⁶¹.

Öncesinde ufak tefek olaylar yaşansa da Fethi Bey ve arkadaşları limandan otele gidinceye kadar bir olay yaşanmadı. Fakat otele büyük bir kalabalık arasında gidildiği için arabanın camları kırılmış, tavanı çökmüştü. Zorlukla İzmir Palas Oteli'ne varan Fethi Bey, odasının penceresinden halka şimdi dağılmalarını, ertesi gün söyleyeceği söylevini dinlemeleri için gelmelerini söyledi, halk da "Yaşasın Fethi Bey" sesleriyle dağılmaya başladı²⁶².

²⁵⁷ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Ankara 1997, s. 73.

²⁵⁸ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul 1982, s. 166.

²⁵⁹ İ. S. Baklaya, **a.g.e.**, s. 277.

²⁶⁰ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1969, s. 31-32.

²⁶¹ A. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 32.

²⁶² Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 169.

Aynı gün Fethi Bey'le Tahsin Bey, İzmir'de Vali Kâzım Paşa'yı, Kumandanı, Belediyeyi ziyaret ettiler. Kumandan Hüseyin Hüsnü Emir Paşa dışındakiler karşılaşmamak için makamlarını terk etmişlerdi. Böyle bir durum beklemeyen Fethi Bey bu davranışa çok şaşırılmıştır²⁶³.

Söylev'in yapılacağı haberini alan Vali Kâzım Paşa, Fethi Bey'e bir yazı göndererek, güvenliği sağlamakta güçlük çektiğini, bu yüzden vereceği söylevinden vazgeçmesi gerektiğini bildirdi. Eğer ısrarlı davranırsa doğacak sorunlardan mesuliyet kabul etmeyeceğini ayrıca belirtti. Bunun üzerine Fethi Bey durumu Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf yoluyla anlatmak istedi, bir bahaneyle posta telgrafı kabul etmedi. Fethi Bey Vali Kâzım Paşa'ya, bu durumu şikayet edeceğini bildirince, telgraf zar zor çekildi. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa gece yarısından sonra telgraf gönderdi. Bu telgrafta Fethi Bey'in her ne olursa olsun nutkunu söyleyeceğini, asayıştan Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisinin sorumlu olduğunu ve gereken tedbirleri almalarını emretti²⁶⁴.

5 Eylül 1930 günü Fethi Bey'in kaldığı otel yine taraftarlarıyla dolmuştu. Bu sırada Cumhuriyet Halk Fırkası da boş durmuyor, Anadolu Gazetesi vasıtasıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası aleyhine yazılar yazıyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın düzenlediği karşı gösteriler ve aleyhte yazıları nedeniyle Anadolu Gazetesi taşlandı. Bunun üzerine olay çıkınca polis kalabalığı dağıtmak için halkın üzerine ateş açtı. Kurşun on dört yaşında bir çocuğa isabet edince, çocuk olay yerinde can verdi. Fethi Bey oteldeki odasından inince kalabalığın içinde yaşlı bir adamcağız, ölü çocuğunu Fethi Bey'in ayaklarının altına atarak; "*İşte size bir kurban! Başkalarını da veririz. Yalnız sen bizi kurtar!*" dedi ve Fethi Bey'in ellerine sarıldı²⁶⁵.

Bütün olaylar ve engellemelere rağmen 7 Eylül 1930 Pazar günü Fethi Bey, elli bin kişiye yakın büyük bir kalabalık önünde konuşmasını yapmıştır²⁶⁶. Alsancak Stadyumunda yapılan konuşma da, Fethi Bey'in sesinin rahat duyulması için Nuri Bey (Conker) söylediklerini tekrarlamıştır. 2-3 saat kadar süren konuşma da herhangi bir

²⁶³ H. Turgut, **a.g.e.**, s. 270.

²⁶⁴ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 170.

²⁶⁵ A. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 37.

²⁶⁶ "Fethi Bey Nutkunu Söyledi", **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930, s. 1.

sorun yaşanmamış, halk sessizce dağılmıştı²⁶⁷. Nutuktan sonra İzmir’de birkaç gün teşkilât çalışmaları yapmak için kalındıktan sonra Ege Bölgesindeki yolculuğa devam edildi²⁶⁸.

Aynı coşku ve ilgi Aydın, Manisa, Akhisar, Balıkesir’de de yaşanmış, Ege Bölgesinin ilk seçimlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın eline geçeceği sonucu ortaya çıktı²⁶⁹.

Miting öncesinde yaşanan olaylar ve gerginlikler daha sonra öyle bir boyuta geldi ki Halk Fırkasının ileri gelenleri can korkusu nedeniyle kaçarak gizlendiler. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt Reşadiye Polis Karakoluna, Vali Kâzım Paşa’da Halk Partisi binasına sığınmak zorunda kaldılar.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Yalova’da bu gelişmelerin haberini alır alamaz derhal İstanbul’a döndü. İzmir’den sürekli olarak bilgi alıyordu. Vali Kâzım Paşa’dan ilk başta iki telgraf geldiyse de sonradan haberler kesildi. Telgraf başında beklenen Vali Kâzım Paşa’nın ilk önceleri nerede olduğu bilinmese de sonradan Halk Partisi binasına sığındığı ortaya çıktı²⁷⁰.

İzmir’de çıkan olaylar Cumhuriyet Halk Fırkası’nın ve özellikle Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Serbest Cumhuriyet Fırkası’na daha temkinli bakmasına neden oldu ve kısa süre sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa ağırlığını Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan yana koyduğunu açıkladı. Yaşanan gelişmelerle Serbest Fırka, muhalefetine karşısına sadece İsmet Paşa’yı değil, doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı alacaktı. Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı karşısına almak istemeyen Fethi Bey bizzat Paşa’nın kendisiyle görüşerek kapatma kararında olduklarını bildirdi. Böylece parti kurucusu tarafından kapatıldı.²⁷¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın üç aylık kısa ömründe yaşadığı en önemli siyasi olaylar hiç şüphesiz İzmir’de meydana gelenlerdir. 4- 8 Eylül arasında yaşana bu olaylar Türk demokrasisi ve çok partili siyasi hayat açısından dönüm noktasını teşkil etmektedir.

²⁶⁷ İ. S. Baklaya , **a.g.e.**, s. 282-284-285.

²⁶⁸ A. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 42.

²⁶⁹ O. Okyar, M. Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 75.

²⁷⁰ H. Turgut, **a.g.e.**, s. 271.

²⁷¹ T. Baykara, **a.g.e.**, s. 110.

10. Dirik Soyadını Alması

Atatürk 1934 yılında ülkemize gelen Şah Rıza Pehlevi ile birlikte İzmir'e gitti. İzmir'de, Vali Kâzım Paşa kendilerini karşıladı ve ertesi gün Selçuk'tan başlayarak tüm İzmir'i kendilerine gezdirdi. Konuk devlet adamına gezi sırasında tüm gezilmeye değer yerler gösterildi, Valiliğin gerçekleştirdiği tesisler ziyaret edildi²⁷².

Bu temaslar sırasında valinin canlı ve faal hareketleri İran Şahı'nın gözünden kaçmamış O'na "Maşallah diriksen Paşa" demiştir. Dirik Azeri Türkçe'sinde canlı, çalışkan, hareketli anlamındadır. Dirik adının bu anlama geldiğini İran Şahının sözlerinden fark eden Atatürk "Bundan böyle soyadınız Dirik'tir" diyerek Kâzım Paşa'ya soyadını gayri resmi olarak vermiştir²⁷³. Soyadı kanunun ilânıyla birlikte Atatürk, Ankara'ya ziyarete gelen Kâzım Paşa'ya 10. 12. 1934 tarihinde kendi el yazısıyla Dirik soyadını imzasını da altına atarak resmi olarak vermiştir²⁷⁴.

11. Hakkında Açılan Soruşturmalar

Kâzım Paşa'nın İzmir Valiliği döneminde İzmir valiliğine ve şahsına açılan bazı tahkikat ve davalar olmuştur. Bunlar:

İzmir Valiliğine 18. 7. 1931, 11. 4. 1932, 20. 11. 1929, 24.5.1932, 21.1.1933, Kâzım Paşa'ya 12.9.1932, 15. 5. 1933, 8.1.1934 tarihlerinde yapılan tahkikatlar ve muhakematlar Kâzım Paşa'nın sicil raporunda geçmektedir.

Bunlardan Kâzım Paşa ile ilgili olanlarından birisi, Yeni Asır Gazetesi'nin İzmir köylüsünün ekonomik kriz nedeniyle ahlats yediğine dair haberi nedeniyle, Kâzım Paşa'nın ve gazete Müdürü Abdurrahman Şeref Bey'in karşılıklı olarak birbirlerinden şikayetçi olmaları yüzünden açılmıştır. Müfettiş Hakkı Haydar Bey, yaptığı

²⁷² M. Önder, **a.g.e.**, s. 196.

²⁷³ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 50.; "Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz", **Vatan**, 7. 7. 1941, s. 3-5; O. Dirik, **a.g.e.**, s. 69; M. Aldan, **a.g.e.**, s. 379; F. Tevetoğlu, **a.g.e.**, s. 141; M. Kafalı, **a.g.m.**, s. 22.

²⁷⁴ **MSB, DMA**, Demirbaş No: 329.

soruşturmayla, Kâzım Paşa'nın gazete haberini ilgili makamlara şikayet etmesinin bir suç teşkil etmediği kanaatine varmış, yargılanmasını reddetmiştir²⁷⁵.

Vali Kâzım Paşa hakkında açılan bir diğer davada, personelinin ihmal ettiği bir olay nedeniyle kendisini de mahkemenin görevi ihmal suçuyla yargılamasıdır (21. 01. 1933). Kâtibin tahkikat evrakını saklanmasından zaman aşımına uğratmasından dolayı Vali muavinleri ve Kâzım Paşa'ya haklarında dava açılmıştır. Kendisinin içinde olmadığı bir olayda Kâzım Paşa sadece ihmal suçuyla yargılanmıştır.

Kendisiyle ilgisi olmayan bu dava karşısında Kâzım Paşa 12. 4. 1933 tarihinde teftiş heyetine şu savunmayı yaptı:

“Valiliğim sekizinci yılına basmıştır. İnkılâbın ve Cumhuriyet'in ve müdafaa planlarının millet ve memleket bünyesinde tahakkuk ettirmek istediği gayelerine geceyi gündüze katarak çalışıyorum. Bu iman iledir ki kuvvetli ve geniş bir program vardır. Hemen hepsi bu yıla kadar az çok tahakkuk etmiş bir safhadadır.

1. İki bin kilometrelik yol
2. 400 yeni mektep
3. 80 zirai Kredi Kooperatifi, bir milyon liralık esnaf ve ahali bankası gibi büyük ve canlı eserler dimdik yaşıyor.

İşte bunun icapları olan program işidir ki bir işbölümü yaptım ve iskan ile idare heyeti işlerinin merkezini Vali Muavinlerine (Halit, Fazlı, Saip Beyefendiler), vermiş öteki işlerin siklet merkezlerini de şahsımda toplamış bulunuyorum. İşte müsamaha yoktur. Ahlaksız bir katibin evrakı saklamasından ve ağır yürütmesinden doğmuş bir netice vardır ki onun teyakuz ve murakabesini yine Vali ve Vali muavini yapmış, zamanında işin farkına varılarak tedbirler alınmış ve kendisi kanuna göre cezalandırılmıştır²⁷⁶.”

²⁷⁵ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643.

²⁷⁶ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643.

Gerek İzmir Valiliği makamına gerekse kendi şahsına açılan bütün davalardan beraat eden Kâzım Paşa hiçbir ceza almamıştır²⁷⁷.

12. İzmir Valiliği Görevinde İken Aldığı Takdirnameler ve Teşekkürler

1. 5 Eylül 1926 tarihinde takdirname: İzmir Suikastı hadisesinde yakından alakadar olması ve suçluların yakalanmasındaki başarısından dolayı İçişleri Bakanlığınca verildi.

2. 27 Temmuz 1926 tarihinde takdirname: Üzümcülüğü ve Tütüncülüğü geliştirdiği için Ticaret Bakanlığı tarafından verildi.

3. 27 Eylül 1927 tarihinde teşekkür: Yol işlerinde gösterdiği başarı nedeniyle Bayındırlık Bakanlığı tarafından verildi.

4. 31 Ekim 1927 tarihinde takdirname: Açılan Karabel yolunun ordumuza hizmetleri açısından önemli bir yol olması münasebetiyle Müdafaa-i Millîye tarafından verildi²⁷⁸.

5. 25 Mayıs 1929 tarihinde takdirname: Yol işlerinde gösterdiği gayret ve başarıdan dolayı Genel Kurmay Başkanlığı tarafından verildi.

6. 6 Haziran 1932 tarihinde takdirname: Asarı Atika Muhipleri cemiyetini tesis, tarih ve yurt bilgisi duygusun arttırmak hususlarındaki çalışmalarından dolayı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verildi²⁷⁹.

7. 6 Kasım 1933 tarihinde takdirname: General Voroşinof heyetinin teşekkürleri münasebetiyle Başbakan Paşa Hazretleri tarafından verildi.

8. 3 Ocak 1934 tarihinde takdirname: Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü nedeniyle iki yüz mektep açmaya muvaffak olması nedeniyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verildi.

9. 6 Nisan 1934 tarihinde teşekkür: Eğitim işlerinde gösterdiği kıymetli hizmetlerinden dolayı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verildi.

10. 25 Haziran 1934 tarihinde takdirname: İlin genel işlerinde gösterdiği değerli ve verimli hizmetlerinden dolayı İçişleri Bakanlığı tarafından verildi.

²⁷⁷ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643.

²⁷⁸ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643.

²⁷⁹ MSB, DMA, ,Envanter No: 348.

11. 13 Eylül 1934 tarihinde takdirname: İzmir 4. Uluslar arası 9 Eylül Panayırının kısa zamanda başarıyla açılması nedeniyle Ekonomi Bakanlığı tarafından verildi.

12. 31 Ekim 1934 tarihinde takdirname ve teşekkür: Karabel yolunun açılmasında gösterdiği hizmet ve başarıdan dolayı, Bayındırlık Bakanlığı tarafından verildi²⁸⁰.

13. İzmir Valiliği Görevinden ve İzmir'den Ayrılışı

3 Ağustos 1935'te Trakya Umum Müfettişi İbrahim Tali Bey'in rahatsızlığından dolayı istifa etmesi nedeniyle müfettişlik kadrosu boşaldı. Boşalan kadroya birinci sınıf valilerden birisinin atanması bekleniyordu²⁸¹. Nihayet bu önemli göreve on yıla yakın bir dönemde İzmir Valiliği yapan Kâzım Paşa'nın atanacağı haberi 8 Ağustos 1935 tarihinin gazetelerinde baş gösterdi²⁸².

9 Ağustos 1935 tarihinde ataması gerçekleşen Kâzım Paşa İzmir Valiliğinden Trakya Umum Müfettişliğine terfian tayin edildi²⁸³. General Kâzım Dirik on yıla yakın zamandan beri İzmir ilinde önemli icraatlar yapmış ve başarılı olmuştu. Bu nedenle İzmir'den ayrılma haberi ilde bulunanları çok üzmüştü²⁸⁴. General Kâzım Dirik göreve başlayana kadar Trakya Umum Müfettişliği görevini vekaleten ay sonuna kadar İçişleri Müsteşarı Vehbi Demirel yürütecekti²⁸⁵.

İzmir Valiliği görevine ise 13 Ağustos 1935 tarihinde Bursa Valisi Fazlı Güleç atandı²⁸⁶. Bu durum İçişleri Bakanlığında 21 Ağustos 1935 tarihinde çekilen bir telgrafla bildirildi²⁸⁷. 19 Ağustos 1935 tarihinde ise General Kâzım Dirik'e vazifeye başlaması için tebligat yapılarak, 15 gün meyil müddeti tanındı²⁸⁸.

²⁸⁰ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643.

²⁸¹ "Trakya Genel Müfettişi Bay İbrahim Tali Rahatsızlığından İstifa Etti", **Akşam**, 3 Ağustos 1935, s. 2.

²⁸² "Trakya Genel İspekterliği", **Ulus**, 8 Ağustos 1935, s. 1.

²⁸³ "İzmir İlbayı Trakya Genel Müfettişi Oldu", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1935, 1.

²⁸⁴ "İzmir İlbaylığı'nın Yerine Kim Gelecek", **Akşam**, 11 Ağustos 1935, s. 5.

²⁸⁵ "İç İşleri Müsteşarı Geldi", **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1935, s. 2; "Trakya Genel Müfettişliği", **Zaman**, 20 Ağustos 1935, s. 2.

²⁸⁶ "Valiler Arasında Tayin Kararnamesi Yüksek Tasdikten Çıktı", **Akşam**, 14 Ağustos 1935, s. 2.

²⁸⁷ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, "Kâzım Dirik Dosyası", Sicil No: 1643.

²⁸⁸ "Trakya Genel Müfettişliği", **Zaman**, 20 Ağustos 1935, s. 2.

General Kâzım Dirik 25 Ağustos 1935 tarihinde saat 16: 00'da hareket eden Sakarya Vapuruyla, İzmir'e Fuar açılışı için gelen Celal Bayar ile birlikte, İstanbul'a hareket etti²⁸⁹. General Kâzım Dirik'i görmek için rıhtıma gelen İzmirli çok sevdiği Vali Paşalarını göz yaşlarıyla büyük bir üzüntü içinde uğurladılar²⁹⁰.

General Kâzım Dirik 26 Ağustos 1935 Pazartesi günü İstanbul'a geldi. Galata Rıhtımında Kâzım Dirik'i Millî Türk Talebe Birliği namına bazı öğrenciler, İzmir Liselerinden yetişenler grubu üyeleri ve daha pek çok sevenleri karşıladılar. Kâzım Paşa karşılayanların ayrı ayrı ellerini sıkmış ve İzmir Lisesinden yetişenler “*Siz yavrularımı karşımda gördüğüm için çok sevinç duydum. İzmir'den ayrıldığım için de acı duyuyorum.*” Dedikten sonra “*Sevinçle acıyı dans ettirmek bence en zorlu tutumdur.*” diyerek ruh halini anlatmıştır. Türk Talebe Birliği ve İzmir Lisesinden yetişenler kendisine buket vererek tezahürat yapmışlar, kendisini Ege Yurduna davet etmişlerdi²⁹¹. General 27 Ağustos 1935 Salı günü Dolmabahçe Sarayı'nda Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaret ettikten sonra İzmir Lisesinden yetişenler kurumunun Şehzadebaşındaki Ege Yurduna saat 13:30'da geldi. Kendisini karşılayan yurdun Genel Sekreterinin duygu dolu konuşmasından sonra Kâzım Dirik İzmir hakkında şu sözleri sarf etti: “*İzmir benim okuludur.Beni o okuttu, o yetiştirdi. Ben o hızı Trakya'ya götüreceğim.*”

Yemekten sonra Egeli çocuklarla beraber Kız Lisesinden yetişenler yurdunu gezmiş ve çok beğenmiş, kendisini görmeye gelen Romanya göçmenlerinden bir heyeti de Ege yurdunda kabul etmişti²⁹².

General Kâzım Dirik , 28 Ağustos 1935 Çarşamba akşamı Türk Talebe Birliği, Ege Yurdu gençleri ve bir çok dostları tarafından, sonradan ilâve edilen vagonla Sirkeci garından saat 20: 30'da uğurlandı²⁹³.

²⁸⁹ “Celal Bayar Kâzım Dirik'le Beraber İstanbul'a Hareket Etti”, **Zaman**, 26 Ağustos 1935, s. 2-3.

²⁹⁰ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 76.

²⁹¹ “Trakya Genel Enspektörü Geldi”, **Zaman**, 27 Ağustos 1935, s. 1-2.

²⁹² “Enspektör Bugün Trakya'ya Gidiyor”, **Zaman**, 28 Ağustos 1935, s. 1-4; “General Kâzım Dirik Ege Yurdunda”, **Cumhuriyet**, 28 Ağustos, 1935, s. 1-2.

²⁹³ “General Kâzım Dün Akşam Geldi”, **Zaman**, 29 Ağustos 1935, s. 1; “General Kâzım Dirik Gidiyor”, **Akşam**, 28 Ağustos 1935, s. 2; “General Kâzım Dirik Edirne'ye Gitti”, **Akşam**, 29 Ağustos 1935, s. 2; “Trakya Enspektörü General Kâzım Dirik Dün Edirne'ye Gitti”, **Cumhuriyet**, 29 Ağustos, 1935, s. 2.

27 Ağustos 1935 tarihli Zaman Gazetesinde ki bir haberde General Kâzım Dirik'in Trakya Genel Müfettişliğine atanmasının yorumu ve İzmirli bir vatandaşın bu tayinle ilgili düşünceleri şu şekilde yer aldı:

“ Trakya Genel Müfettişliğine İzmir İlbayı General Kâzım'ın tayin edildiği malumdur. General Kâzım'ı şahsen tanımıyoruz. Yalnız geçenlerde bir İzmirli ile konuşuyorduk. İzmir'in ne halde olduğunu sorduk. Bize İzmir şöyle böyle kendi yağıyla kavrulup gidiyor, fakat bu günlerde bir kederi var. Valimiz General Kâzım bizi bırakıyor cevabını verdi. Filhakika General Kâzım İzmir'de çok değerli hatıralar bırakmış, bir kere İzmir'in İmarı hususunda hakikatten çok hizmetler ifa etmiştir... İzmirli aşınamız bütün bunları anlattıktan sonra işte İzmir' imiz böyle bir vali kaybetti, mamefih ona mukabil, Trakya kazandı. Trakya İzmir'den de mühim bir vatan parçası olduğu için netice itibariyle General Kâzım'ın oraya gitmesinde isabet vardır dedi. Bu tavsiyelere nazaran General Kâzım'ın Trakya Genel Müfettişliğine tayin edilmesinde hakikaten büyük isabet gösterildiği anlaşılıyor²⁹⁴”.

²⁹⁴“Trakya Genel Enspektörü Geldi”, **Zaman**, 27 Ağustos 1935, s. 1-2.

III. BÖLÜM

TRAKYA UMUM MÜFETTİŞLİĞİ

A. UMUMÎ MÜFETTİŞLİKLERİN TARİHÇESİ

1. Umumî Müfettişliklerin Kuruluşu

Millî Mücadele döneminde Umumî Müfettişliklere, ilk olarak 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanununda yer verildi. Bu kanunun 22. maddesi Umumî Müfettişliklerin nasıl kurulacağı, 23. maddesi ise görev ve yetkileri ile ilgilidir²⁹⁵. 5 Haziran 1926 yılında, Genelkurmay'ın isteği üzerine kanun taslağı hazırlanmasına rağmen Meclise gönderilmedi. Çünkü 1927 dönemine kadar hükümet inkılâplara hız vermişti²⁹⁶.

Anadolu'nun güneyinde Genç, Diyarbakır, Elazığ illerinde tesirini gösteren diğer illere de serpintisi akseden Şeyh Sait Ayaklanması ve Ağrı'da çıkan ayaklanmalar ülkeyi tedbirler almaya yöneltti. Bu yüzden doğuyla hükümet arasında iletişimi sağlayacak, güvenlik ve asayiş elinde tutacak bir idare kurulmasının zamanı gelmişti²⁹⁷.

Merkezi Diyarbakır olan III. Ordu Müfettişliği, bu bölge de Sıkı Yönetim Komutanlığı görevini yerine getirse de, dar kadrosu ve asli görevi nedeniyle zorluk çekiyordu. Bölgeye daha geniş kadroları olan, bütün bakanlıkların bölgedeki işlerini takip edecek, sivil yönetimi bulunan ayrı bir mülkî yapılanmanın kurulması gerekiyordu. Bu nedenle asayişinde zorluk çekilen doğu ve güney doğu illerinde hükümetin gözü kulağı olacak, içine aldığı illerde emniyeti ve asayiş sağlayacak,

²⁹⁵ BCA, **BKKK**, 5/10/1921, No: 3.33.6, S. 1115; Dr. A. Şeref Gözübüyük, Dr. Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1957, s. 87.

²⁹⁶ Dr Türkan Çetin, "Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Çalışmaları, Trakya Umumî Müfettişliği Örneği", **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 2001, s. 54.,

²⁹⁷ **Cumhuriyet 10 Yıllık Rehberi (1923-1933)**, İstanbul 1934, s. 57.

sistemli bir idari mekanizma oluşturmak gayesiyle Umumî Müfettişliklerin kurulmasına karar verildi²⁹⁸.

Umumî Müfettişliklerin Teşkiline Dair 25 Haziran 1927 tarihinde, 1164 sayılı 5 maddelik kanun çıkarıldı²⁹⁹. Bu kanana dayanılarak İçişleri Bakanlığınca 27 Kasım 1927 tarihinde 17 maddelik bir tüzük hazırlandı. Bakanlar Kurulunun 27 Kasım 1927 tarihli 5858 sayılı kararıyla tüzük kabul edildi³⁰⁰.

Bu tüzüğe göre Umumî Müfettiş, bölgesinde hükümetin vekili ve tüm bakanların temsilcisidir. Bu sıfatla vali ve tüm memurlar kendisine izahat vermek zorundadır. Bölgesi dahilinde ekonomi, iskan, sağlık, medeni, içtimai hususların süratle gerçekleştirilmesini sağlamak takip etmek Umumî Müfettişlerin görevlerindedir³⁰¹. Bölgesindeki halkın iskan edilmesini sağlamak, köylülere toprak dağıtmak diğer görevleri arasındadır. Ayrıca bölgelerindeki adli merciler üzerinde yetki sahibidir³⁰².

Bakanlar kurulu Diyarbakır merkez olmak üzere Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Siirt, Mardin, Van illerini kapsayan Umumî Müfettişliğin adını 25 Aralık 1927 tarihinde Birinci Umumî Müfettişlik olarak değiştirdi³⁰³. Birinci Umumî Müfettişliğine 1 Ocak 1928 tarihinde İbrahim Tali Öngören atandı. Diyarbakır merkezli çalışan bu müfettişliğe kısa bir süre sonra Ağrı ili de dahil edildi³⁰⁴.

Yeni bir Umumî Müfettişliğin kurulması fikri İbrahim Tali Öngören'in 28 Ocak 1931 tarihinde başbakana yazdığı raporda dile getirildi³⁰⁵. Söz konusu bu müfettişlik İkinci Umumî Müfettişlik adıyla 19 Şubat 1934 yılında 2-150 sayılı

²⁹⁸ Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce" **İdare Dergisi**, Y. 18, S. 184, Ankara 1947, s. 105.

²⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima Senesi 4, Cilt: XXXIII, (25 Haziran 1927), s.685-686; **Düster**, "Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun", Üçüncü Tertip, C. VIII, No: 320, Ankara 1946, s. 1005.

³⁰⁰ **Düster**, "Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Olan 114 numaralı Kanun Mucibince tanzim olunan Umumî Müfettişlik vazife ve salahiyetlerine dair olan Talimatnamenin meriyete vazı hakkında kararname", Üçüncü Tertip, C. IX, No: 8, Ankara 1931, s. 19.

³⁰¹ "Diyarbakır'da İskan İşleri Yolunda Gidiyor", **Akşam**, 23 Aralık 1935, s. 6.

³⁰² T. Çetin, **a.g.m.**, s. 55.

³⁰³ **Düster**, "1164 numaralı kanun mucibince teşkil olunan Umumî Müfettişlik unvanının " Birinci Umumî Müfettişlik" suretinde tadili hakkında kararname", Üçüncü Tertip, C. IX, No: 25, Ankara 1931, s. 44.

³⁰⁴ A. Özmen, **a.g.m.**, s. 239.

³⁰⁵ BCA, **BMGMK**, 28/1/1931, No: 69.455.1

Bakanlar Kurulu kararıyla Edirne merkez olmak üzere Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ illerini içine alarak kuruldu. Daha önceki tecrübesine dayanılarak o zamanlar milletvekilliğine dönmüş olan İbrahim Tali Öngören müfettiş olarak tayin edildi. 1934 yılının Nisan ayında İkinci Umumî Müfettişlik Trakya’da çalışmaya başladı³⁰⁶.

İsmet İnönü’nün 1935 yazında Birinci Umumî Müfettişliği gezmesi ve olumlu gelişmeler görmesi nedeniyle, kuzey kısımda da bir Umumî Müfettişlik kurulması kararı alındı. 6 Eylül 1935 ve 2-3199 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Erzurum merkez olmak üzere Erzincan, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Trabzon ve Rize illerinde Üçüncü Umumî Müfettişlik kuruldu. Müfettişliğine 23 Ağustos 1935 tarihinde Konya Milletvekili Tahsin Uzer atandı³⁰⁷.

Halkın hükümetle münasebeti tam olarak sağlanamayan Dersim bölgesinin işlerini yakından takip etmek için Kâzım Orbay ve Abdullah Alpdoğan yeni bir Umumî Müfettişlik projesi geliştirdiler. 16 Aralık 1935 tarihinde ise Birinci, Üçüncü, Dördüncü Umumî Müfettişliklerle ilgili teşkilât kadroları hakkında kanun çıkarıldı³⁰⁸. 6 Ocak 1936 ve 2-3823 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Tunceli ve Bingöl illerini, daha sonra Elazığ ilini de içine alan Dördüncü Umumî Müfettişlik kuruldu. Müfettişliğe 10 Ocak 1936 tarihinde Korgeneral Abdullah Alpdoğan atandı. Bu Müfettişlik Tunceli Vali ve Komutanlığı yetkilerini de içinde barındırıyordu³⁰⁹.

28 Şubat 1945 tarihinde 27 Kasım 1927 tarihinde yürürlüğe konulan Genel Müfettişlik Görev ve Yetkilerine Dair Talimatname yürürlükten kaldırıldı yerine 1514 sayılı yeni talimatname yürürlüğe konuldu³¹⁰.

27 Haziran 1947 ve 3-5899 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Adana, Mersin, Seyhan, Antep, Maraş illerini kapsayan Beşinci Umumî Müfettişlik kuruldu³¹¹.

³⁰⁶ Cemil Koçak, **Umumî Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul 2003, s. 127.

³⁰⁷ A. Özmen **a.g.m.**, s. 240.

³⁰⁸ **Düster**, C.XVII, No: 30, Ankara 1936, s. 91.

³⁰⁹ C. Koçak, **a.g.e.**, s. 231-232.

³¹⁰ BCA, **BKKK**, 28/2/1945, No: 107.101.15, S. 3-2222.

³¹¹ T. Çetin, **a.g.m.**, s. 55; “Bir Beşinci Genel Müfettişlik İhdas Edildi”, **Vatan**, 1 Temmuz 1947, s. 3.

Beş Umumî Müfettişlik arada yapılan değişikliklerle şu şekli aldı:

1. Birinci Umumî Müfettişlik: Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Van, Hakkari.
2. İkinci Umumî Müfettişlik: Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Tekirdağ.
3. Üçüncü Umumî Müfettişlik: Erzurum, Ağrı, Kars, Çoruh, Rize, Trabzon, Gümüşhane.
4. Dördüncü Umumî Müfettişlik: Elazığ, Bingöl, Tunceli, Erzincan
5. Beşinci Umumî Müfettişlik: Adana, Mersin, Seyhan, Antep, Maraş.

2. Umumî Müfettişliklerin Hizmetleri

Umumî Müfettişlikler, esas kuruluş gerekçeleri olan emniyet ve asayiş sorununu Cumhuriyet Hükümeti'nin kanunlarıyla ortadan kaldırdılar. İyilik ve cezanın ağadan ve şeyhten gelemeyeceği halk ve hükümet arasına kimsenin giremeyeceği düşüncesini oluşturdular.

Umumî Müfettişler hükümet adına bölgelerindeki memurların denetimini, halk ve hükümet arasındaki iletişimi, kanunların ve tüzüklerin uygulanıp uygulanmadığının denetimi v.b. görevleri kusursuz yerine getirmişlerdir. İçişleri Bakanı başkanlığında yaptıkları toplantılarda yaptıkları bu çalışmalarını değerlendirmişler, bütçelerini oluşturmuşlar, sorunları ve alınması gereken tedbirleri rapor halinde bakanlığa sunmuşlardır³¹².

Umumî Müfettişlikler komşu devletlere sınırları olan illeri de içinde barındırdıkları için, sınır asayişini ve kaçakçılığı kontrol altına alarak, verimli bir hizmet sağlamak yolunda büyük emek harcadılar³¹³.

Mülkî Teşkilâtta da geniş roller aldıktan sonra geziler düzenleyerek, bölge işlerini toptan gezip sorunlara daha tarafsız bakabildiler³¹⁴. İl teşkilâtının düşünemediği pek çok işler üzerinde durdular, köyler ve iller arasında kalkınma ve imar işlerinde ön

³¹² BCA, **BMGMK**, 27/11/1936, No: 68.452.4, S. 11400

³¹³ A. Özmen, **a.g.m.**, s. 242-243; "İbrahim Tali Bey Gitti", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1930, s.1.

³¹⁴"İbrahim Tali Bey, Şarkta Teftişler Devam Ediyor", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1930, s. 3.

ayak oldular, işlerin yapılması için yardımlar topladılar. Bazen miktarı milyonlara yükselen yardımlarla yol, bina, köprü gibi büyük ve ölmez eserler meydana getirdiler³¹⁵.

Umumî Müfettişler bölgesi içindeki sağlık işlerinin iyi yürümesi, hastanelerin yapımı, yolların yapılması ve onarılması, tarım ve veteriner işlerinin verimli hale konulması, kültür işleri, eğitim seviyesinin yükselmesi, belediye işlerinin düzenlenmesi ve daha pek çok işle meşgul oldular³¹⁶.

3. Umumî Müfettişliklerin Kaldırılması

Umumî Müfettişliklerin kaldırılması ile ilgili ilk haber, Vatan Gazetesi'nin 26 Kasım 1947 tarihli haberinde çıktı. Umumî Müfettişlikler bu habere göre 1 Ocak 1948 tarihinde lağvedilecekti³¹⁷.

Nihayetinde haberlerin doğruluk payı kısa bir süre sonra ortaya çıktı, TBMM'de Umumî Müfettişliklerin kaldırılmasına yönelik bir eğilim oluşmuştu. Meclis 1947 yılının Aralık ayında 1948 yılı bütçe yasa tasarısını görüşürken sıra İçişleri Bakanlığı'nın bütçesine gelindiğinde kaldırılma fikri ortaya atılmıştı. Arkasında da bütçe komisyonu Umumî Müfettişlikler konusunu ele alarak, incelemiş ve bu teşkilâta artık gerek kalmadığı kanaatine varmıştı. Sonuç olarak bütçe komisyonu, söz konusu kuruluşların (L) cetveline alınmasına karar veriyordu³¹⁸.

Böylece Umumî Müfettişlikler 1947 yılının Aralık ayında fiilen son buldu. 24 Ocak 1952 tarihinde Demokrat Parti Urfa Milletvekili Mustafa Remzi Bucak'ın "Umumî Müfettişlik Kanunu ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun" teklifi TBMM'de 21 Kasım 1952'de kabul edildi. Zaten fiilen son bulan Umumî Müfettişlikler teşkilât ve kadroları resmi olarak da yürürlükten kaldırılmış oldu³¹⁹.

³¹⁵ T. Çetin, **a.g.m.**, s. 56.

³¹⁶ A. Özmen, **a.g.m.**, s. 244.

³¹⁷ "Umumî Müfettişlikler", **Vatan**, 26 Kasım 1947, s. 1.

³¹⁸ C. Koçak, **a.g.e.**, s. 277.

³¹⁹ **Düştür**, "Umumî Müfettişlik teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun", Üçüncü Tertip, C. XXXIV, No:16, Ankara 1953, s. 91; T. Çetin, **a.g.m.**, s. 67.

B. TRAKYA UMUMÎ MÜFETTİŞLİĞİ (2. UMUMÎ MÜFETTİŞLİK)

1. Trakya Umumî Müfettişliği'nin Kuruluşu ve Müfettişliğe İbrahim Tali Öngören'in Atanması

Üzerinde pek çok savaş gören, bayındırlık ve iskan bakımından harap olan, Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ illerinde İkinci bir Umumî Müfettişlik kurulması kararı alındı. 19 Şubat 1934 tarihinde, 679 sayılı teskere ve 2-150 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla da kuruldu³²⁰. Kurulduğu bölge itibariyle Trakya Umum Müfettişliği adı verilen müfettişliğin merkezi Edirne'dir. Kurulan müfettişliğe I. Umum Müfettişliğindeki tecrübesi düşünülerek, İçişleri Bakanlığı'nın 18 Mart 1934 tarih, 2/303 sayılı kararname ve 3626 sayılı teskeresiyle Dr. İbrahim Tali Öngören atandı³²¹. Göreve başlayınca kadar Müfettişliğin bürokratik işleriyle ilgilenen Öngören Ankara'ya İstanbul'a oradan da Edirne'ye hareket etti³²². İstanbul Milletvekilliği görevinden istifa eden Öngören 26 Nisan 1934'de yeni görevine başladı³²³. Göreve başlama tarihinden üç dört gün önce Edirne'ye gelen Tali Bey emsalsiz bir coşkuyla karşılandı, şerefine belediyede yemek düzenlenerek gelişi fener alaylarıyla kutlandı³²⁴. Umumî Müfettişin Müfettişlik binası eski müşirlik binasının yeri olacaktı. Binanın tamiri gerektiği için bina tamir olana kadar İbrahim Tali Bey kale içindeki Turing Kulüp binasında görev yapacaktı³²⁵.

Trakya Umumî Müfettişlik kadrosu ve alacakları ücretler, 22 Mart 1934 tarihinde çıkarılan 2393 numaralı kanunla belirlendi ve 8 Nisan 1934 tarihinde de

³²⁰ BCA, **BKKK**, 19/2/1934, No: 02.42.8.10, Sayı: 2-150; A. Özmen, **a.g.m.**, s. 24; "Trakya Umum Müfettişliğine İbrahim Tali Bey Tayin Edildi", **Milliyet**, 19 Mart 1934, s. 1 ve 7.

³²¹ BCA, **BKKK**, 18/3/1934, No: 43.15.7, Sayı: 2/303; T. Çetin, **a.g.m.**, s. 57; "Trakya Umum Müfettişliğine İbrahim Tali Bey Tayin Edildi", **Milliyet**, 19 Mart 1934, s. 1 ve 7. ; "İbrahim Tali Bey'de Geliyor", **Milliyet**, 28 Mart 1934, s. 1-2.

³²² "İbrahim Tali Bey Ankara'ya Gitti", **Milliyet**, 2 Nisan 1934, s. 3;"İbrahim Tali Bey", **Milliyet**, 11 Nisan 1934, s. 1.; "Trakya Mıntıkası Müfettişliği", **Vakit**, 10 Nisan 1934, s. 2; "İbrahim Tali Bey Pazartesi Günü Edirne'de Bulunacak", **Milliyet**, 20 Nisan 1934, s. 2.

³²³ Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar III İbrahim Tali Öngören " **Türk Kültürü Dergisi**, C. 7, S. 84, Ankara 1969, s. 892.

³²⁴ "Tali Bey Edirne'de Nasıl Karşılandı", **Vakit**, 24 Nisan 1934, s. 6; "İbrahim Tali Bey Bu Sabah Gidiyor", **Milliyet**, 22 Nisan 1934; "İbrahim Tali Bey Pazartesi Günü Edirne'de Bulunacak", **Milliyet**, 20 Nisan 1934, s. 2.

³²⁵ Dr. Ratip Kazancıgil, **Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)**, İstanbul 1995, s. 148; Nahid Sırrı, "Bir Edirne Seyahatnamesi", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. 15, S. 85, Ankara 1940, s. 28.

muhabereye yetkili kuruluşlar listesine alındı. Buna göre görevlendirilecek memurlar ve alacakları maaşları aşağıdaki şekilde öngörüldü ³²⁶:

Derece	Memuriyetin Çeşidi	Adet	Lira
1	Umumî Müfettiş	1	150
2	Başmüşavir	1	125
5	Emniyet Müşaviri	1	80
7	“ “ Muavini	1	55
6	İskan Müşaviri	1	705
7	“ “ Muavini	1	55
7	Yazı İşleri Müdürü	1	55
7	Hususi Kalem Müdürü	1	55
9	Evrak Memuru	1	40
	Yazı İşleri Katibi	6	125
	Hususi Kalem Katibi	2	125
	Dosya Memuru	2	125
	Levazım ve Daire Müdürü	1	150
	Odacı	1	35
	“	5	30
	Şoför ve Tamirci	1	125
	Şoför	2	75
	Şoför Muavini	2	50
	Muhassasatın Nevi		Lira
	İdare Masrafları		5000
	Harcırah		2000
	Nakil vasıtaları mubayaa bedeli		13500

³²⁶ BCA, **BKKK**, 8/4/1934, No: 43.19.16, S. 2/392; **Düster**, ”Trakya Umumî Müfettişlik teşkilâtı maaş, ücret ve masrafları hakkında kanun”, Üçüncü Tertip, C.XV, No: 82, Ankara 1934, s. 231; ”Trakya Müfettişliği, İbrahim Tali Bey kadroyu vekalet verdi”, **Vakit**, 5 Nisan 1934, s. 2.

İşletme masrafı	4000
Yekun	24500

İbrahim Tali Bey 9 Nisan 1934 yılında İçişleri Bakanlığına bir tezkere göndererek Trakya Umumî Müfettişliğine şu yetkilerin verilmesini istemiştir:

- “a) 1777 kanunun üçüncü maddesiyle vekillere verilen memurları vekalet emrine alma.*
- b) 1777 no’lu kanunun birinci maddesinin B fıkrasının izahındaki vekiller ve valilerin ihtar ve tenbih verebilme.*
- c) Ceza muhakemeleri usulü kanununun 148. maddesiyle Adliye vekiline verilen hukuku amme davası tahrik edebilme.*
- d) Evkaf Umum Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Riyasetine merbut memurlar hakkında da vekalet emrine alma, ihtar ve tembih verebilme yetkileriyle teçhizini ve ayrıca Umumî Müfettişliklerin vazife ve yetkilerine ait talimatnamenin 2 maddesinin H fıkrası ile Umumî Müfettişe verilen işten el çekirme yetkisinin yalnız asayişe mahzur görülen ahvale münhasır kılınmayıp idareten de bu yetkinin istimali esasının kabul buyurulmasını ehemmiyetle arz ve rica ederim efendim³²⁷.”*

İbrahim Tali Bey göreve başlar başlamaz mahiyetindeki bir çok yere geziler düzenleyerek eksikleri yerinde tespit etti³²⁸. Bu eksikleri bir rapor haline getirilmesini sağlayan Tali Bey eksikliklerin görüşülmesi için Edirne’de 22 Eylül Cumartesi günü valilerle birlikte bir toplantı yapılmasını uygun gördü³²⁹. Ayrıca İçişleri Bakanlığı’na bir yazı göndererek, müfettişliğe bağlı vilâyetlerle yapılan tebligatın Umumî Müfettişlik kanalıyla yapılması gerektiğini belirtti ve görüşü kabul edildi³³⁰.

Gittiği yerlerde büyük bir coşkuyla karşılanan Tali Bey halkla içi içe olmayı tercih etti. Onlara tavsiyelerde bulunarak Gazinin ilhamını, azmini örnek almalarını

³²⁷ BCA, **BMGMK**, 9/4/1934, No: 72.474.1, Dosya: 77D15.

³²⁸ “İbrahim Tali Bey Trakya’daki Tetkiklerine Devam Ediyor”, **Vakit**, 8 Mayıs 1934, s. 2.

³²⁹ BCA, **BMGMK**, 11/9/1935, No: 72.472.5, Dosya: 77D5.

³³⁰ BCA, **BMGMK**, 20.1.1935, No: 72.474.2, Dosya: 77D16.

istedi³³¹. Göçmenlerin Türkçe konuşması için çaba gösteren Tali Bey, şehir ve kasaba fidanlıkları ile bunların su ihtiyacı konularına da eğilerek faydalı neticeler aldı³³². Trakya mıntikasına göçmen sevki oldukça onları da iskan edeceğinin sözünü verdi³³³. Verdiği sözü yerine getirmek üzere işe başlayan Tali Bey, göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve bunların ekonomik giderleri için gerekli tahsisatla ilgili İçişleri Bakanlığına ve Başbakanlığa dilekçe gönderdi³³⁴.

Trakya Umum Müfettişliği yaptığı dönemde fazla bir huzursuzluk yoktu. Yörede sadece huzursuzluk yaratan unsur Yahudilerdi. 1934 yılının Temmuz ayında yaşanan Trakya olayları huzursuzluğu daha da tırmandırdı ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya olayları tetkik için Edirne'ye geldi³³⁵. İbrahim Tali Bey bu sorunu çözmek için tek yolunun yöre halkının ekonomik yönden güçlendirilmek olduğunu raporunda yayınladı. Çünkü Trakya'da ekonomi Yahudilerin elindeydi. Piyasayı Yahudiler yönlendirdiği için üreticiden malı çok ucuza alıyor, pahalıya satıyorlardı. Bu sorunu çözmek içinse eş güdümlü çalışmak ve kooperatifleşmek gerekiyordu³³⁶.

Trakya Umum Müfettişliği görevinde bir yıldan biraz fazla süre kalan İbrahim Tali Bey sağlık sorunları nedeniyle iki ay raporlu yattı. İbrahim Tali Bey'in raporlu olduğu dönemde Trakya Umum Müfettişliği görevine vekil olarak İçişleri Müsteşarı Vehbi Demirel getirildi³³⁷. Sağlık sorunları nedeniyle istifa etmek zorunda kalan Tali Bey'in istifa haberi 3 Ağustos 1935 tarihli gazetelerde yayınlandı ve yerine atanacak kişinin birinci sınıf vali olacağına düşünülmesi halka duyuruldu³³⁸. Bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü İzmir Valisi Kâzım Dirik'in Trakya Genel Müfettişliğine atanması için bakanlar kuruluna teklif sundu, karamamenin çıkıp çıkmadığıyla bizzat ilgilendi³³⁹.

³³¹ "Tekirdağ'da Tali Bey Muhtelif Müesseseleri Gezip Gördü", **Vakit**, 20 Mayıs 1934, s. 6; "Trakya Mıntikasında", **Vakit**, 25 Mayıs 1934, s. 2.

³³² BCA, **BMGMK**, 3/2/1935, No: 72.474.3, Dosya: 77D17

³³³ "İbrahim Tali Bey Bu Sabah Gidiyor", **Milliyet**, 22 Nisan 1934, s. 1 - 5.

³³⁴ BCA, **BMGMK**, 11/7/1934, No: 72.472.3, Sayı: 809

³³⁵ "Trakyalı Yahudilerin Hicretlerinin Sebebi Ne?", **Vakit**, 6 Temmuz 1934, s. 1.; Dahiliye Vekili Dün Akşam Trakya'ya Gitti", **Vakit**, 7 Temmuz 1934, s. 1.; **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, (1923-1940), C.I, İstanbul 2005, s. 227.

³³⁶ T. Çetin, **a.g.m.**, s. 58-59.

³³⁷ BCA, **BMGMK**, 28/8/1935, No: 72.475.2, Dosya: 77D27.

³³⁸ "Trakya Genel Müfettişi Bay İbrahim Tali Rahatsızlığından Dolayı İstifa Etti", **Akşam**, 3 Ağustos 1935, s. 2.

³³⁹ BCA, **BKKK**, 31/7/1935, No: 13 75 10, Dosya: 11189; 4/8/1935: BCA, **BKKK**, No: 13 75 23, Dosya: 11202.

2. Trakya Umumî Müfettişliği'ne General Kâzım Dirik'in Atanması

9 Ağustos 1935 tarih ve 2/3065 sayılı kararnameyle İzmir Valisi General Kâzım Dirik İzmir Valiliği sırasında aldığı 1500 lira maaşla Trakya Umum Müfettişliği görevine tayin oldu ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdü³⁴⁰.

29 Ağustos günü Edirne'ye gelen Kâzım Dirik Karaağaç Tren İstasyonunda Edirne Valisi, Müfettiş Vekili, Müfettişlik ve Valilik Erkanı, asker ve polis tarafından karşılandı. Şehrin belli başlı yerlerini gezen Kâzım Dirik, Cumhuriyet Gazetesi muhabirine şu demeci verdi:

“Trakya Genel Enspektörlüğü'ne atanmakla önemli bir bölgenin yükünü üzerime almış oluyorum. Bunu çok şerefli bir vazife telakki ediyorum. 10 yıl çalıştığım İzmir bölgesinin heyecanını ve temiz duygularını buraya getirdim. Bütün arkadaşlarla köylü ile el ele vereceğiz. Yeni bir sevinç ve yeni heyecan vasıtasıyla çalışacağız. Atatürk davasını ve büyük rejimin isteklerini yavaş yavaş fakat durmadan yerine getireceğiz. Trakya ve Edirne bizim ülkümüzü dinamik tutan tarihsel işlerle doludur. O'nun sevgisi sarsılmaz bir aşk halindedir. Selimiye abidesi, bir dindar gözüyle değil, ulusal duygunun en parlak heyecanı ve ucunda bir eşi bulunmayan yüksek teknik bedialarıyla içimizde ve gönlümüzde tutuşan bir ateştir.

Kutlu topraklarımız çok verimlidir. Her şey yetiştirilebilir. Bayındırlık, ekonomi, kültür, tarım ve sağlık bakımından gereken işler sıra düzeniyle yapılacaktır. Köylülerimizin kalkınmasına çok önem verilecektir. Göçmen kardeşlerimizin işleriyle hararetle uğraşyoruz. 2-3 ay sonra çıkacak satış kooperatifleri kanunu Trakya bölgesindeki bütün ürünleri bilhassa peynirciliği, şarapçılığı, balıkçılığı sınımsız tutacağız. Eskiden çok iyi denenmiş olan patates ürünü ve yaş meyve satışlarıyla ihracatın

³⁴⁰ İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643; BCA, BKKK, 9/8/1935, No: 57.64.1, Dosya: 71-400.

gelişmesi yollarını araştıracağız. Bütün Trakya'da ürünlerin ıslahı için büyük tedbirler alacağız.

Bataklıklarla sıtma mücadelesi önünde önemle duracağız. Yeniden bir çok çiftlikler açacağız. Vilâyetlerde köy büroları açarak köylünün kalkınmasına dikkat edeceğiz. Her tarafta koru orman yetiştireceğiz. Gençliğin yükselmesine halkımızın neşesine biraz da sanat hayatına önem vereceğiz. Bazı şartlara özen vererek Edirne'mizi turizm için önemli bir kaynak yapacağız³⁴¹.”

Trakya Umumî Müfettişliği görevine başladıktan sonra yukarıda hedeflediği çalışmalarına hızlı bir şekilde başlayan Kâzım Dirik, 1936 yılında İsmet İnönü' ye şahsi bir rapor yazdı³⁴². Aynı yıl yapılan Umumî Müfettişler toplantısında da Müfettişliğin çalışmaları hakkında şu bilgileri verdi:

“Burada bir asayiş sorunu yoktur. Adi vakalar az miktarda ve normaldir. Asayiş durumu üzerinde iştigal edecek bir mevzu yoktur. Asayiş düzgündür. Tek tük hadiseler beşeri hadiselerdir. Jandarmamız her yerde vazifesini çok muvaffakiyetli bir surette yapmaktadır... Balkanlarla burun buruna bir vaziyetteyiz. Yarın belirecek harpler , karşı karşıya gelecek hadiseler akla gelir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'da biricik parçası olan Trakya da bu bakımdan dikkat çeker. Bu asayıştan toplu bir surette hareket söz konusu olabilir. Çapul için buraya hiç bir yerden çete gelemmez. Çünkü barınamaz... Buralarda casusluk olur. Defîne aramak gibi maksatlarla gelenlere itimat edilmeyerek, casusluk damgası kor ve kendisini kayıt altına alırız. Nihayet burada büyük bir demiryolu vardır ki, onun köprülerini korumak, taarruzdan masun bulundurmak için bir istihbarat şebekesi lazımdır. Umumî Müfettişlikteki bu istihbarat teşkilâtı kafi değildir. Biraz zayıftır. Bunu ayrıca arz edeceğim...³⁴³”

³⁴¹ “General Kâzım Dirik Edirne'de”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1935, s. 1-9.

³⁴² BCA, **BMGMK**, 9/2/1936, No: 72.475.6, Dosya: 77D31.

³⁴³ C. Koçak, **a.g.e.**, s. 142.

Kâzım Dirik aynı toplantıda Trakya'daki azanlıklara dikkat çekerek, her türlü etnik ve dinsel azınlıklar karşısında, Umumî Müfettişliğin gösterdiği duyarlılığı anlattı. Türkleştirme Politikalarıyla, bu milletleri tek bir dil ve kültür etrafında birleştirmek için çalışmalara başlandığını belirtti³⁴⁴. Özellikle Pomak köylerinin bulunduğu yerlerde Türkçe'yi ve Türk kültürünü halka yaymak için yatılı okulların kurulmasını teklif ederek, bu iş için bütçeden gerekli paranın ayrılmasını istedi³⁴⁵.

Umumî Müfettiş asla yabancı uluslara bir düşmanlık beslemeyip, dış ülkelerle ilişkilerini sıcak tutmuştu. Edirne'den geçen Balkan devletleri başkanlarıyla yakından alakadar olmuş³⁴⁶, altı profesör önderliğinde gelen ve doksan altı kişilik üniversite öğrencisinden oluşan Atinalı heyeti en güzel şekilde ağırlamış, Edirne'yi onlara gezdirmiş, itina ile hazırlanmış hediyelerle kendilerini uğurlamıştır³⁴⁷.

Merkezi Edirne'de bulunan Trakya Umum Müfettişliğinin kapsadığı iller arasına Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli de giriyordu³⁴⁸. Geniş bir alan olan Müfettişlik bölgesinde ayak basmadığı yer kalmayan Kâzım Paşa, sorumluluğunda olan yerleri sürekli teftiş ediyor, sorunlarıyla yakından ilgileniyordu³⁴⁹.

Kâzım Dirik Paşa altı yıl kaldığı Trakya Umum Müfettişliği görevinde Trakya'yı ağaçlandırmış, köylü kumbarası dediği kavak ekimine ağırlık verdimiş, okullar ve öğrenci yurtları inşa ettirmiş, yollar açmış, örnek köyler ve kooperatifler kurmuş, halkevleri ve hükümet konakları yaptırmıştır. Tarım ve hayvancılığa ağırlık vererek artezyenler açtırmış, örnek fidanlıklar kurduştur³⁵⁰. Trakya'ya gelen mülteci kabilelerinin nakliyat, barınma gibi işleriyle alakadar olmuş ekonomik yönden mahrum kalmamaları için her türlü tedbiri almıştır³⁵¹. Tarihe sahip çıkarak

³⁴⁴ A.g.e., s. 144.

³⁴⁵ BCA, , **BMGMK**, 27/4/1937, No: 143.28.11, Dosya: 14530.

³⁴⁶ BCA, **BMGMK**, 3/3/1938, No: 227.530.15, Dosya: 403156

³⁴⁷ BCA, **BMGMK**, 6/5/1938, No: 73.480.6, Dosya: 77D63.

³⁴⁸ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 380.

³⁴⁹ BCA, **BMGMK**, 6/3/1937, No: 73.477.9, Dosya: 77D45.

³⁵⁰ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 144.

³⁵¹ BCA, **BMGMK**, 10/4/1941, No: 73.481.12, Dosya: 77D79.

eski eserleri tamir ettirmiştir. Bir çok spor sahaları, el işleri kursları ve hayvan sergileri açmıştır³⁵².

İkinci Dünya Savaşı rüzgarlarının estiği dönemde dahi Trakya, Kâzım Dirik Paşa sayesinde ilerlemeye devam etti. Trakya'ya Haziran 1940 yılında beş günlük gezi düzenleyen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü kasaba ve köylerdeki ileri gidişi, ziraat hareketlerindeki devamlılığı ve halkın birliği ve devlete karşı bağlılığını görünce Kâzım Paşa'yı tebrik ederek içi rahat bir şekilde Ankara'ya döndü³⁵³.

İsmail Gün ve Mahmut Ankara Kâzım Dirik için yazdıkları eserlerinde “*Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması konularına Atatürk'ten sonra eğilebilen en büyük devlet adamımızdır*” diyerek Kâzım Paşa'nın büyük hizmetlerini bir cümleyle özetlemişlerdir³⁵⁴.

3. General Kâzım Dirik'in Trakya İlindeki Çalışmaları

a. Kültürel Çalışmaları

Edirneliler İstiklâl Savaşı'na kadar hemen hemen hiç durmadan, yurdunu ve yavrularını korumak gayesiyle kelemi bırakıp kılıca sarılmışlardır. Yokluk içersinde var olan okullarının bazıları yıkılmış, geride kalanları da şekil değiştirerek hastane, belediye v.b kurumlara dönüştürülmüştür.

Trakya'nın savaş yıllarından kalan bu eksiklerini çıktığı teftişlerde gören Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik, çalışmalarına hemen başladı.³⁵⁵ Kâzım Dirik'in teftişlerinde tespit ettiği eksiklerden yola çıkarak yaptığı çalışmalarından kültürel alanda olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁵² F. Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 107; **Türk İstiklâl Harbine Katılan ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 117.

³⁵³ BCA, **BMGMK**, 13/6/1940, No: 73 481 9, Dosya: 11202.

³⁵⁴ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 57.

³⁵⁵ “Trakya'da Kalkınma”, **Tan**, 3 Ekim 1936, s. 1.

(1). Okuma Odaları ve Kitap Evleri

Okul ve öğretmeni olan her köyde bir okuma odası ve küçük bir kitap evi açılması esas olarak kabul edilmişti. Her Vilâyetin bütçeleri ile köy bütçeleri ufak paralarla bunu temine çalışmışlardır. Umumî Müfettişliğin köy bürosu da çıkardığı kitapları ve aylık dergisi ile kitap evlerini kuvvetlendirmeye muvaffak olmuştur.

(2). Köy Yatılıları

Okul ve öğretmeni olmayan köy çocukları ile üçüncü sınıftan yukarı dört ve beşinci sınıfları olmayan köy çocuklarına bu imkânı vermek için 1937 yılında 12 yerde köy yatılısı kurulmuş ve çok iyi neticeler alınmıştır. Sayının 21 olması için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır.

(3). Talebe Yurtları

Bütün Trakya'nın fakir ve kimsesiz yetişenlerini ve hele göçmen çocuklarının kültüre susamış gençlerini Edirne'deki okullarda ve bunlardan lise mezunu olanları da İstanbul'da okutmak için Edirne'de ve İstanbul'da yurtlar açılmıştır. Edirne'deki yurttaki 1937 yılında 102 erkek, 40 kız öğrenci kalmaktaydı³⁵⁶.

(4). Azat Obaları

Okulların tatil zamanlarında bakımsız kalmış, hastalık geçirmiş, kansız ve zayıf çocukların kuvvetlendirilmesi için havası güzel, şartlara uygun 12 yerde Azat Obaları kurdurdu, bu sayede 463 çocuk yedirilip, içirilip, eğlendirdi³⁵⁷. Obaların masraflarının karşılanması için de vakfiye şartlarının değiştirilmesi isteğinde bulundu³⁵⁸.

³⁵⁶ "Edirne'de Talebe Yurtları", **Tan**, 28 Ekim 1937, s. 2.

³⁵⁷ **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya**, İstanbul 1938, s. 91-95.

³⁵⁸ **BCA, BMGMK**, 22/7/1937, No: 191.308.13, Dosya: 22613.

(5). Faaliyette Olan Kurslar

Öğretmen ihtiyaçları ve köylere kısa sürede öğretmen bulup göndermek için Kültür Bakanlığı acil tedbir olarak köy eğitim kurslarını açtı. Karaağaç'ta da bir eğitim kursu açılarak 97 eğitmeni bünyesinden mezun etti. Açılan eğitim kurslarından mezun olan eğitimciler, Edirne ve Trakya'nın bütün köylerini sarıyordu. Lüleburgaz'da açılan köy öğretmen okulunun ise programı beş sene olup daha esaslı öğretmen yetiştirmekteydi. Okulun mevcudu 250 olup yalnız Trakya halkı içindi.

Ziraat ve ekonomi alanında Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik Paşa tarafından çok çeşitli kurslar açıldı³⁵⁹. Bu kurslardan mezun olan köy gençleri doğup büyüdüğü yerlere gidip, Türk köylüsünü babadan kalma usulden kurtarmışlar, modern usulleri öğretmek için canla başla çalışmışlardır³⁶⁰. Bunlara örnekler; Edirne'de 45 çocuklu bir Ziraat Kursu, Ziraat Sanatları Okulu, Trakya Nalbantlarına 3 ay İstanbul'da Selimiye Mektebinde verilen Nalbantlık Kurslarıdır. Nalbantlık Kursundan mezun olanlar Nalbant Başu gibi şerefli bir şan alarak sonraki kursiyerlere iyi birer örnek oldular. Yine köyler için aşıcılık, arıcılık, Tekirdağ'da şarapçılık, Uzunköprü'de kozacılık, Çanakkale'de zeytincilik, demircilik, marangozluk, Edirne'de tarımbaşılık, kooperatif şefliği gibi köy varlığını iş alanına döken kurslar da varlığını göstermekteydi³⁶¹.

(6). Müzeler

Edirne'de harap olan Darülhadis ve Darülkura medreseleri aslına uygun tadilat edilerek, birisinde Arkeoloji, diğesinde Etnografya olmak üzere iki müze açıldı. Etnografya Müzesi eski eserleri sevenler kurumu başkanı Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik'le Kültür Bakanlığı'nın müşterek yardımları sayesinde meydana geldi, 25. 11. 1936 tarihinde ilk defa olarak açıldı³⁶². Etnografya Müzesine Maarif Vekaleti ile Vakıflar Umum Müdürlüğü para yardımıyla bulundular. Ankara ve

³⁵⁹ **Trakya Dergisi**, "Edirne'de Aşıcılık ve Fidancılık Kursu", S. 15, İstanbul 1937, s. 27.

³⁶⁰ Kadri Oğuz, "Akya Köylerinde Kalkınma", **Köy Dergisi**, S. 18, No: 16/1, İstanbul 1939, s. 4.

³⁶¹ BCA, **BMGMK**, 5/3/1938, No: 73.480.3, Dosya: 77D62; A.İ.K., "Trakya'da küçük kurslar", **Kültür Dergisi**, S. 72, Haziran 1938, s. 15.

³⁶² **Cumhuriyet'in 15. Yılında Edirne**, İstanbul 1939, s. 92. "Edirne Etnografya Müzesi Bu Hafta Açılıyor", **Tan**, 20 Kasım 1936, s. 8.

İstanbul gibi büyük müzelerden bazı kıymetli eşyalar bu müzelere hediye edilerek, zenginliği daha da arttırıldı³⁶³.

(7). Höyükler ve Kazılar

General Kâzım Dirik Trakya höyükleri ve tumuluslarının bulunduğu yerlerde hafriyat yapılması hakkında yüksek Türk Tarih Kurumuna rapor verdi. Rapor kabul edilerek uygun görüldü, arkeolog Arif Müfid Mansel ilk olarak tesise memur edildi³⁶⁴. Kazılar da Kâzım Dirik'in nezaretinde başlatıldı, ilk kazı Hasköy höyüklerinde yapıldı. Alpullu, Sinanlı, Lüleburgaz, Vize ve Kırklareli'nde de kazılar yapılarak bulunan eserler hakkında neşriyatlar basıldı³⁶⁵.

(8). Gezici Filmler

Trakya Umum Müfettişi Kâzım Paşa'nın bir diğer önem gösterdiği kültürel faaliyeti öğretici ve aydınlatıcı filmlerin halka izletilmesidir. Halkın aydınlatılması yolunda sinemadan ve öğretici filmlerden istifade edilmesi gayesiyle güzel ve faydalı filmler halka izletilerek, iyi sonuçlar alındı.

(9). Trakya'da Spor

Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik döneminde spor ve gençlik hareketleri, birdenbire canlanmıştı. Sporu teşvik etmek için büyük ve yabancı kulüplerle temaslar kurulmuş ziyaretler yapılmıştır. Futbolu teşvik için stadyumlar yapılarak lig maçları düzenlenmiştir. Ata sporumuzun merkezi olan Kırkpınar Güreşlerine sahip çıkılmış, diğer yerlerden de iştirak olunan bisiklet yarışlarına ev sahipliği yapılmıştır³⁶⁶.

³⁶³ **Trakya Dergisi**, "Eski Eserler", S. 16, İstanbul 1937, s. 26.

³⁶⁴ "Trakya'da Eski Eserler", **Akşam**, 25 Ağustos 1936, s. 1.

³⁶⁵ Osman Nuri Peremeci, **Edirne Tarihi**, S. 6, İstanbul 1940, s. 432.

³⁶⁶ **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya**, s. 102-107.

(10). Kız Sanat Enstitüsü

Kız Sanat Enstitüleri 1936-1937’de Akşam Kız Sanat Okulu adıyla açılarak 1937-1938 ders senesinde kadrosu genişletilip Kız Sanat Enstitüsü ismini aldı. 1938-1939 ders yılında ise yeniden bazı kollar teşkil edilip daha verimli hale getirilmesi kararlaştırıldı³⁶⁷.

(11). Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu

1935’te Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik, Edirne’ye vardığının birinci ayında halkevinde topladığı şehrin aydın ve bilgili kesimine, böyle büyük bir tarihin bulunduğu yerde bu kurumun muhakkak bulunması gerektiğini anlatmıştı. Kurum İzmir Tüzüğü esas alınarak Edirne’de kurulmuş, nizamnamesi bastırılmıştır. İlk önceleri küçük zannedilen bu kurum Umumî Müfettişlik döneminde büyük işler başarmıştır. Bu işleri bir kaç bin liraya varan yıllık bütçesi ile değil, sözü, nüfuzu, ricası ile makamları aydınlatarak, önemli işleri usta mimarlara teslim ederek yapmıştır.

General Kâzım Dirik’in fahri başkanlığında çalışan bu kurum, yüksek Türk Tarih Kurumu, Millî Eğitim Bakanlığı, Müzeler ve Vakıflar Umum Müdürlüğü ile sıkı temaslarda bulunuyordu. Arkeolojiyi sevmek, onun eserlerini saymak ve korumak, tarihi eserleri kasabalar ve köylere kadar tanımak ve tanıtmak kurumun başlıca işlerindendi. Bu kurum hemen her yerde ve köylerde mevcut olan küçük bir harabeyi bile gözden kaçırmayarak bunların tamirini, bakımını, lüzum olan yardımı küçük makamlardan rica etmekte ve sonuca ulaşmaktaydı. Kurum Edirne’de ki tarihi eserlerin onarılması için 400 liraya yakın para harcamıştı. Kurum önemli gördüğü eserleri ihtisas sahiplerine yazdırıp, Trakya kültürü ile Anadolu ve Ege kültürünün bağlantılı noktalarını tespit etmişti. Her ay düzenli olarak Trakya Dergisi’nin çıkarılmasında da etkili olmuştu³⁶⁸.

Kurumun bastırıldığı eserlerin başlıcaları şunlardır³⁶⁹:

³⁶⁷ Cumhuriyet’in 15. Yılında Edirne , s. 63.

³⁶⁸ O. N. Peremeci, a.g.e., s. 433.

³⁶⁹ Dr. Arif Müfid Mansel, Trakya’nın Kültür ve Tarihi, S. 5, İstanbul 1938, s. 1.

1. Çaka (Orta zamanda İzmir ve yakınındaki adaların Türk hakimi)
2. Kazan hanlığını kuran Ulug Muhammet Han'ın, İkinci Murad'a gönderdiği yarlık
3. Gelibolu ve Yöresi Tarihi
4. Turuva Harabeleri
5. Trakya'nın Kültür ve Tarihi
6. Etnografya Kılavuzu
7. Edirne Tarihi

(12). Edirne Turing ve Otomobil Kulübü

1930'da Türkiye'de kara, hava, deniz taşımacılığı ile turizmi geliştirmek amacıyla kurulan Türk Seyyahin Cemiyeti'nin kurucuları arasında, Recep Bey (Peker), Kâzım Paşa (Dirik), Muhittin Bey (Üstündağ) bulunuyordu. Aynı yıl cemiyet Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu adını aldı³⁷⁰.

Kulübün kurucusu olan Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik, Edirne'de ki kulübü himayesi altına alıp yeniden aktif bir şekilde çalışmalarına başlattı. Kulübün komitesi 1936 yılı çalışma raporlarını İstanbul'da genel merkeze ve onursal başkanımız General Kâzım Dirik'e sundu³⁷¹.

b. Halkevleri Çalışmaları

Edirne Halkevi, Halkevlerinin kurulduğu yıl olan 1932 senesinde tesis edilmiş olup bünyesinde barındırdığı pek çok kol ile faaliyetlerini sürdürmüştür. Her fırsatta eğitime verdiği önemi sözlerinde ve yaptığı faaliyetlerde gösteren General Kâzım Dirik Paşa, halkevlerinin her yerde açılması için büyük çaba gösterdi. Çabası sonuçsuz kalmadı, O'nun döneminde Tekirdağ'ın Malkara ilçesinde; Çanakkale'nin Gelibolu ve Biga ilçelerinde; Kırklareli'nin merkezinde, Vize ve Babaeski ilçelerinde Halkevleri açıldı³⁷².

³⁷⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, "Türk Seyyahin Cemiyeti Kuruldu", C. I, İstanbul 2005, s. 28.

³⁷¹ İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya , s.125.

³⁷² İ. Gün, M. Ankara, a.g.e., s. 57.

Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik Paşa döneminde Edirne Halkevi'nde, köylü ve okuyup yazma bilmeyen halk için kurslar, halk mektepleri açıldı. Halkevi'nin öğretmenleri hapisanelerde uzun süre eğitim verdiler. Fakir ve muhtaç talebelere yardım edildi, tarihi eserlerin keşfi, muhafazası, nakli için tetkikat yapıldı.

Bilhassa Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik Paşa'nın önem gösterdiği köycülük çok ciddi bir dava olarak benimsendi. Sık sık köy gezileri tertip edilip köylü ziyaret edildi, Türk inkılabının önemi köylüye anlatıldığı gibi Halkevlerinde köylü geceleri düzenlendi.

General Kâzım Dirik'in müfettişlik döneminde Halkevlerinde faaliyet gösteren kollar şunlardır:

(1). Dil, Tarih, Edebiyat Kolu

Uzun zaman araştırma yaparak hazırladığı Edirne Tarihi adındaki eseri zengin resimlerle ve Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik'in yardımıyla bastırıldı.

(2). Sanat Kolu

Her sene müzik dersleri alan koro heyetleri teşkil edildiği gibi, kurduğu orkestrasıyla da sık sık konserler tertip ettiler. Müzik kursunun 20 erkek 12 kız öğrenciden oluşan korusu orkestra konserleri için hazırlanıyordu.

(3). Gösteri Kolu

Halkın seviyesini yükseltmek eğlence tarzlarına çeşitlilik katmak için altı aylık devre içinde halkevlerinde tiyatrolar, edebiyat geceleri düzenlendi. Daha canlı sahne gösterileri içinde lise ve sanat okullarından da yardım alındı.

(4). Spor Kolu

Gençliğe sporu sevdirmek kolun en önemli amacıdır. Kır koşuları, bisiklet yarışları, futbol, voleybol müsabakaları düzenledikleri gibi, heyecan katmak için derece kazananlara hediyeler vermeyi de ihmal etmediler.

Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik ve Edirne Valisi Niyazi Mergen'in yardımlarıyla atletizm şenlikleri tertip etmişler, koşu, atlama, disk atlamalar, voleybol, basketbol ve futbol müsabakaları düzenlemişlerdir.

(5). Sosyal Yardım Kolu

Kol pek çok öğrencinin yardımına koşup, okullu çocukları besleyerek, kitap ve bir çok ihtiyacını karşılayıp, bazılarının da barınmalarına yardım etti.

(6). Kurslar Kolu

1937 yılında halkı yetiştirmek için Fransızca, Almanca, İngilizce, daktilo, suni çiçek yapımı kursları açmış ve bu kurslardan yüzlerce öğrenci mezun olmuştur. Bundan başka da dikiş, nakış, örgü kurslarına da 36 genç kız yazılmıştır.

(7). Kitapsaray Yayın Kolu

Kütüphanenin çalışmasını yoluna koymuş, mecmualar çıkarmıştır.

(8). Köycülük Kolu

Lise, Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinden oluşan bir grupla köylere ziyaretlere gidilmiş, sohbetler edilmiş, sergiler açılmıştır. Köy çocukları şehre getirilerek şehirli çocuklarla kucaklaştırılmış, her fırsatta köylüye yaklaşmıştır.

(9). Müze ve Sergi Kolu

Pek çok yerdeki tarihi eserler incelenmiş, önemli olanların müzeleri alınması için gerekli yazışmalarda bulunulmuş, değerli eserlerin tamiri ve muhafazasına özen gösterilmiştir³⁷³.

c. Köy Kalkınma Çalışmaları ve İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi

Trakya Umumî Müfettişliği İzmir’de tatbik olan iyi sonuçlar veren köy bürosu teşkilinin Trakya’da da uygulanması kararını aldı. Bu nedenle Trakya Umumî Müfettişliği’nde, üretimi satış ve pazarlamayı düzenlemek ve sağlık, kültür, tarım ve bayındırlık işlerini planlaştırmak amacıyla 25.12.1935 tarih ve 2883 sayılı kanunla köy büroları açıldı³⁷⁴.

Köy davası ve köy kalkınma işleri Umumî Müfettişlik Köy Bürosunun ele aldığı konular içinde önemli bir yer tutar. Umum müfettiş Kâzım Dirik köy davasını, kaleme aldığı yazısında medeniyetin en büyük ve ağır davası olarak addetmektedir. Bu davayı gerçekleştirmenin yollarını da köylüyü sevmek, tanımak ve onunla aynı dili konuşmak, gideceği yolu göstermek ve usanmadan çalışmak olarak açıklar³⁷⁵.

Köy davası için İzmir ve Trakya’da bu denli mücadele eden Trakya Umum Müfettişi Kâzım Paşa, birikim ve tecrübeleriyle 1937 yılında “*İdeal Cumhuriyet Köyü Plânı*”nı hazırladı. Atatürk’ün de çok beğendiği ve uygulamaya konulmasını istediği bu proje dönemin şartları nedeniyle uygulamaya sokulamadı. Kâzım Paşa projenin bir nüshasını o dönemde Afet İnan’a da vermişti. Cumhuriyet’in 50. yılında Afet İnan uygulanamayan projenin 50. yıl köyleri adıyla faaliyete girmesi için mücadele etti. 43 kamu kuruluşunun da³⁷⁶ işine yarayacak projenin faydalarını 7 Haziran 1972 yılında Cumhuriyet Gazetesi’ne yazdığı yazıyla halka ve ilgililere duyurdu.³⁷⁷

³⁷³ **Cumhuriyet’in 15. Yılında Edirne**, s. 48-49-50.

³⁷⁴ BCA, **BMGMK**, 7/1/1936, No: 72.475.5; Köy Bütçesi, **1936 Yılı Bütçesi**, Ankara 1936, s. 1.

³⁷⁵ **MSB, DMA**, Envanter No: 356.

³⁷⁶ “ Projede yer alan 43 kamu kuruluşunun isimleri şunlardır: Okul ve tatbikat bahçesi, öğretmen evi halk odası, köy konağı, konuk odası, okuma odası, konferans salonu, otel-han, çocuk bahçesi, köy parkı, telefon santrali ve köy söndürgesi, köy gazinosu, ebe ve sağlık korucusu, tarımbaşı, hayvan ve sağlık korucusu, sosyal kurumlar, ziraat ve el işleri müzesi, gençler kulübü, hamam, etüv makinası, köy yunak yeri, cami, revir, kooperatifler, köy dükkanları, spor alanı, damızlık tavuk-tavşan-arı istasyonları,

442 sayılı köy kanunu ile, köylünün kısa bir zaman içinde mali, zirai, ekonomik, kültürel, bayındırlık gibi alanlarda kalkınması hedeflenmektedir. Bu nedenle büro, köy işlerini düzenlemek için planlı bir kalkınma hareketine tabi tutuldu

Bu kalkınma hareketinin sonucu olarak şirin Çatalca, köy hayatını insana tattıran Çerkezköy ve içinde bir çok köy barındıran Çorlu, Trakya'nın ilerleme sembolü haline geldiler³⁷⁸. Ayrıca daha önceden köy olan Muratlı, Umum Müfettiş Kâzım Dirik tarafından yapılan 1000 hanelik göçmen evleri, yeni yapılan yatılı ilkokulu, meydana Ataturk büstü ve diğer alanlardaki ilerlemeleriyle kasaba halini aldı³⁷⁹.

Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik'in, Trakya köylerini her yönden ilerleten köy çalışmalarını şöyle sıralayabiliriz:

(1). Köy Bütçeleri

Köy bütçeleri köyün bir yıllık gelir ve giderlerinin aşağı yukarı tutarlarını gösteren ve bunların onaylanmasına, yerine getirilmesine izin veren bir karardır. Köy bütçeleri Mart başından Şubat sonuna kadar tam bir yıllık sürer. Bu zaman için toplanacak gelirler ve harcamalar o yıl bütçesinin gelir ve gideridir. Köy bütçeleri köy ihtiyar kurulunca yapılır. Yeni yıl bütçesi onaylanmadan hiç bir kurul hiçbir iş yapamaz. Onaylanmış bütçelerin bir örneğini yedi günde bağlı olduğu hükümet buyruğuna yollamak muhtarın görevidir. Muhtar köylüden aldığı para ve ürün için imzasını ve mührünü taşıyan bir makbuz vermek zorundadır. Aynı zamanda köylü verdiği para ve ürün için köy sandık ve ambarlarından pullu bir senet almak zorundadır³⁸⁰.

damızlık ahır, kanara, mandra, değirmenler, fabrika, asri mezarlık, hayvan mezarlığı, kireç-taş-tuğla-kiremit ocakları, yonca ve hayvan pancarı tarlası, koruluk, köy gübreliği, fenni ağıl, Pazar yeri ve zahire loncası, aşı durağı, selektör binası” Afet İnan, **Cumhuriyet'in Ellinci Yılı İçin Köylerimiz**, Ankara 1978, s. 60; Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara 1972, (Ekte).

³⁷⁷ Afet İnan, “ 50. Yıl Köyleri”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1972, s. 7

³⁷⁸ “Trakya Programı El Birliğiyle Tatbik Ediliyor”, **Tan**, 21 Ağustos 1936, s. 5.

³⁷⁹ “Trakya'da Hareket, Muratlı Köy İken Bir Kasaba Oldu”, **Akşam**, 11 Ağustos 1936, s. 5.

³⁸⁰ BCA, **BMGMK**, 7/1/1936: No: 72.475.5; Köy Bütçesi, **1936 Yılı Bütçesi**, Ankara 1936, s. 1.

Trakya’da mevcut 1300 köyden 1150’si bütçelerini yapmıştır. Bu bütçelerin para tutarı 800-900 bin lira arasındadır. Köylerin kalkınmaları için alınan yüzde birler yayım, basım ve propaganda masrafıdır. Yüzde beşi de ait olduğu köylerin ihtiyat akçeleridir.

(2). Köylünün kitapları

Trakya Umum Müfettişliği köylüyü kalkındırıp geliştirmek için çok faydalı eserler çıkartmıştır. Köylünün okuyabileceği kitaplar ve dergiler küçük, resimli, açık ve sade ifadeli olmak mecburiyetinde olduğu için eserler 15-25 küçük sayfayı geçmemektedir³⁸¹. Eserler bayındırlık, sağlık, tarım, hayvancılık, ekonomi, kültür ve sosyal alanlardaki konulardan ve bu konuların alt başlıklarından yola çıkılarak yazılmıştır³⁸².

(3). Muhtar ve Katip Kursları

Köy idaresinin başında bulunan köy muhtarlarını ve köy katibini yetiştirmek idari köy kalkınma davasının ilk maddesidir. Bölgenin her kazasında on beş gün süren muhtar kursları yapılmıştır. Bu kurslara köy katipleri de katılmıştır. Kursların büyük faydası olmuş bu sayede köy idaresi için yeni elemanlar yetiştirilmiştir.

(4). Kiremitleme İşleri

Trakya’nın köylerinin bir çoğunda evlerin damları sazlarla örtülüdür. Pek azı kiremitlidir. Umumî Müfettiş Kâzım Dirik Paşa sıkı çalışmalar sonunda köy evlerinin yüzde yirmisini kiremitletmiştir. Bu iş köylünün imece usulüyle yaptığı ocaklardan temin edilmektedir.

(5). Yangın Söndürme

Her zaman yangın çıkması çok kolay olan köylerde bunun önüne geçmek için kazma, balta, kürek, kova ve halattan oluşan yangın söndürmeleri alınmıştır. Bu sayede

³⁸¹ “Trakya Programı El Birliğiyle Tatbik Ediliyor”, **Tan**, 21 Ağustos 1936, s. 5.

³⁸² BCA, **BMGMK**, 7/1/1936, No: 72.475.5.

pek çok felaketin önüne geçilmiş, hiç bir köyün bunsuz kalmaması direktifi Müfettişlik tarafından verilmiştir³⁸³.

(6). Örnek Köyler

Trakya’da örnek köy uygulamasına başlanıldığı zaman 82 örnek köy varken, bunun sayısı 200’e kadar çıkarıldı. Bunlar büyük köylerdir. Aynı zamanda da köy kalkınmasını en güzel ve en verimli surette başaran köylerdir. Gelecek yıllarda köylerin sayısı daha da artacak, diğer köylerde bu köylerden etkilenecektir.

(7). Köy Radyoları

General Kâzım Dirik örnek köylere akümülatörlü radyolar kurdurdu. Bir çok köyü bir merkeze bağladığı radyo sistemini Amerika, Almanya, Fransa, Rusya gibi ülkelerden örnek alarak yaptırdı. Köylüler bu sayede Pazar günleri, merasim ve toplantı günlerinde birleşerek, ülke haberlerini, müzikleri, şenlikleri ve söylevleri dinleme imkânı bulmuşlardır³⁸⁴.

Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik’in Kültür Dergisi’ne verdiği demecinde köy kalkınması ile ilgili düşünceleri aynen şöyledir :

“3-5 yıldan beri başlamış olan köy kalkınmasına henüz yeni yeni kendimizi vermiş bulunuyoruz... Köyde bir muhtar gibi bir eğitmen, bir tarımbaşı, bir sağlık korucusu, bir fenni nalbant ve bölge için bir ebe yan yana yer aldığı ve iş alanında birlikte dans ettikleri gün , köy kalkınması denilen büyük hareket kendi varlığını ortaya koymuş olur... Amerika dünyası Millî servetini ve Fransa köylüsü dörtte bir servetini arıdan, tavuktan, tavşandan alırken ve Macaristan, Romanya, Bulgarya bunları örnek olarak yaparken biz hala bahtsız insanlar gibi bu hareketlere dudak büker fantezi sanardık. Meğer ne kadar geri imişiz... İnsanlar kollu, kolsuz, gözlü, gözsüz,

³⁸³ İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 75.

³⁸⁴ “Trakya Programı El Birliğiyle Tatbik Ediliyor”, Tan, 21 Ağustos 1936, s. 5.

bacaksız, kulaksız dahi olsa yine az çok bir kıymet ifade ederken, tek bir ayağının sakatlanmasından ve cahil bir nalbanda kurman gitmesinden ötürü binek, yük veya ziraat hayvanı tamamıyla sıfırlaşır ve cildini almaktan başka bir kıymet kalmaz. Bu yüzden fenni nalbantlar yetiştirmek yolunu tutmuş bulunuyoruz. Bu tutuş ilk mahsulünü Trakya’da vermiş ve Prf. Besimin idaresindeki Selimiye nalbant kursundan yetiştirilmiştir... 1937 de Edirne’de 45 kişilik bir tarım kursu açıldı. Hararetle çalışıyor... Demek ki eğitimlerle köy kültürünü tam yerinde perçinlerken, onun yanı başında tarım, sağlık nalbant gibi birbirinden ayrılmayan varlıkları da birleştirmek. O vakit Türkiye’nin ideal köy kalkınmasının ana kadrosu kurulmuş olur³⁸⁵.”

d. Ekonomi Alanında Yaptığı Çalışmalar

Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik Paşa Trakya’nın ekonomik yönden kalkınması için üstün bir çaba gösterdi.³⁸⁶ Göreve gelir gelmez ,Trakya köylerini teftiş ettikten sonra ilk işi ekonomik olarak kalkındırma çalışmalarına hız vermek oldu. Sağlık, veterinerlik ve ziraat alanlarındaki yetersizlikleri ve eleman eksikliklerini teftiş raporlarında dile getirdi. Eksikleri ve alınması gereken önlemleri ilgili bakanlıklara raporlar sunarak çözüm yolları aradı³⁸⁷. Umumî Müfettiş Kâzım Dirik Paşa’nın ekonomik yönden kalkınma için yaptığı bu çalışmaları şu başlıklar halinde sıralayabiliriz³⁸⁸ :

(1). Tarım Alanında Yaptığı Çalışmalar

Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik 1937 yılında tarımla ilgili ihtiyaçlarını bir rapor haline getirmiş, yaptığı ve yapacağı çalışmaları, bununla ilgili isteklerini raporunda şöyle sıralamıştır:

“Tarımbaşı kursları açmak (Biga, Çorlu, Babaeski, Keşan), bunun plan ve parası, meyvecilik planı ve parası, selektörlerin arttırılması (sayısı

³⁸⁵ Kâzım Dirik, “Köy Problemlerinde Bütüne Doğru”, **Kültür Dergisi**, S. 71, İzmir 1938, s. 2.

³⁸⁶ Trakya Köylüsü, **Tan**, 22 Eylül 1936, s. 8.

³⁸⁷ BCA, **BMGMK**, 2/8/1938, No: 73.481.1, Dosya: 77D67.

³⁸⁸ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 380.

ve parası), kombinalar (sayı, yerleri ve kadrosu ve şimdiden hazırlık planı), tohum ıslah çiftliği binaları ve 1937 planı, tohum ıslah çiftliğinde köy eğitimlerinin kursu binaları keşfi ve parası ve inşaata başlama mevsimi. Hayvan tahaffuzhanesi, laboratuvar ve deposu, tay ve boğalık depo çiftliğinin satın alınma parası plan ve kadrosu ve binalarının yapı masrafı. Eneme teşkilâtının 1937 plan ve masrafı. Damızlıklara yardım parası cinsi ve sayısı. Sıfat (aşım durakları yerleri yapısı ve parası) Suni tohumlama yerlerinin artması binası parası masrafı. İnanlı aygır deposunun yeni yapılarına göre kadrosunun ve hayvanlarının verilmesi ve parası. Fidancılık ve meyvecilik planı ve parası. Çeşitli kurslar sayısı yerleri, mevsimi, kadro ve parası.... Ot çayırılık yonca, sudan çayırı, soya gibi yeni tohumların çok miktarda verilmesi ve arttırılması. Ziraat odalarının felçten kurtarılması. Zirai asayiş için kır bekçileri kanunun çıkarılması ve pamukçuluk³⁸⁹.”

Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik Paşa göreve geldiği andan itibaren raporunda sıraladığı tarım alanındaki çalışmalarına hemen başladı. Müfettişliği döneminde tarımsal ürün çeşitliliğini arttırmak için her cins tohumum ekim tecrübeleri yapıldı. Tecrübeler sonucunda çeltik ve şeker pancarı, kolza, soya fasulyesi, ekiminde iyi neticeler alınarak çiftçinin bu tohumları ekmesi için gereken tedbirler alındı. Ayrıca ekilen bir tohumdan bir daha ki yıla da iyi mahsul alınması için Ziraat Bakanlığı selektör makineleri ve kalbur makineleri gönderdi, Umumî Müfettişlik bunları köylere dağıttı³⁹⁰.

Trakya’da iskan ettirilen Romanya’dan ve Bulgaristan’dan gelen göçmenler beraberinde ayçiçeği ve az miktarda aspir getirerek iskan ettirildikleri yerlerde bunları ektiler, bu ürünleri görenlerde ekmeye başladılar. Umumî Müfettişlik döneminde açılmaya başlayan fabrikalarda üretilen bu yeni ürünlerden yağ çıkarılmaya başlandı³⁹¹.

³⁸⁹ BCA, **BMGMK**, 26/1/1937, No: 73.477.7, Dosya: 77D43.

³⁹⁰ **Cumhuriyet’in 15. Yılında Edirne**, s. 53.

³⁹¹ **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya**, s. 28.

Hayvancılığıyla meşhur olan Trakya yöresinde Umumî Müfettişlik zamanında yonca bitkisinin ekimine büyük önem verildi. Çevre illerden getirilen tohumlar muhtelif yerlere ektirilerek, yonca ziraatının geliştirilmesi için uğraşıldı³⁹².

Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik meyvecilik ve fidancılığı yörede geliştirmek için örnek bir fidanlık kurdurdu, burada yetiştirilen aşılı ve aşısız meyve fidanlarını halka dağıttı. Örnek fidanlığın haricinde belediye fidanlıkları ve Isparta'dan gelen güllerle Edirne Karaağaç'ta ve Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesinde güllükler tesis ettirdi, bunları da halkın istifadesine sundu³⁹³. Bunlardan başka çorak araziye ağaçlandırmak için akasya, kavak, okaliptüs ve pek çok fidanı Trakya geneline gönderdi.

Özellikle Edirne'de savaşlar yüzünden harap olan bağları eski haline getirmek için çok uğraştı. Aşılı ve aşısız Amerikan asma çubukları ile Kırklareli, Tekirdağ ve Manisa'dan getirilen çubuklar ekildi, 6386 dekar genişliğinde bağlar vücuda getirildi.

Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik Paşa sadece ürün yetiştirilmesi ve bunların yaygınlaştırılmasıyla yetinmedi, koruma yolları da aradı. Özellikle meyve ağaçlarına ve ekinlere zararı dokunan haşaratla mücadele başlattı, zararı dokunan hayvanları itlaf ettirdi. Mücadele sonucunda elma ve armut ağaçları haşerelerden kurtarıldı. Patates, pancar, mısır ve fasulye gibi bitkilerde görülen haşerelerle geceleri fenerler yakılarak ve naftalin püskürtülerek savaşıldı. Vilâyetlerin aşıcılık kurslarından mezun olan uzmanlar yabancı ağaçları aşılama suretiyle haşerelerden kurtardı. Bu suretle haşerelerden kurtarılan ağaçların verimini daha da arttı³⁹⁴.

(2). Hayvancılık Alanında Yaptığı Çalışmalar

Trakya'nın en büyük gelir kaynaklarından olan hayvancılığın gelişmesi için Umumî Müfettişlik hayvanların sayısını seneden seneye arttırdı. 1937 yılında atlarda %

³⁹² A.g.e., s. 48.

³⁹³ Nusret Köymen, "Trakya'da Çalışmalar", *Köy Dergisi*, S. 4, İstanbul 1939, s. 11.

³⁹⁴ *Cumhuriyet'in 15. Yılında Edirne*, s. 55

11.8, sığırlarda %11.09, mandalarda %10.5, eşeklerde %7.1, koyunlarda %14.8, keçilerde % 19.1 oranında artış yaşandı³⁹⁵.

Kâzım Paşa'nın müfettişliği döneminde köylerde yapılan incelemede atların görevine yapamayacak durumda olduğu görüldü. Bunun başlıca sebepleri arasında köylünün at yetiştirme konusundaki bilgisizliği, tayların iyi bakılmaması, beslenememesi ve cılız kalmasından ileri geldiği tespit edildi. Bu nedenlerden dolayı Trakya'da Çorlu ilçesinde Köprüce çiftliğinde bir tay büyütme çiftliği kuruldu.

Yine Trakya'da yapılan incelemeler sonucunda damızlık boğaların ihtiyaçtan çok az olduğu, olanlarında damızlığa elverişli olmadığı tespit edildi. Bu nedenlerle gündün güne bozulmaya başlayan ırklar az süt, az et vermeye kuvvetten kesilmeye başladılar. Boğa noksanlığını gidermek için Bulgaristan'dan boğa getirtmeye çalışıldıysa da bu pahalıya denk geldi. Bu nedenle boğa büyütme çiftliklerinin kurulması kararı alınıp ve Çorlu Şerefli'de boğa büyütme çiftliği kuruldu. Köylüden 6-8 aylık danalar veteriner gurubu tarafından satın alınarak çiftliğe getirildi. Bu suretle çiftlikte yetiştirilen danalar büyüyünce maliyeti bir fiyata halka satıldı. Böylece damızlık Boğalar hem ucuza mal oldu, hem de büyük baş hayvanlarda kalite arttı³⁹⁶.

Tesis edilen bu tay ve boğa büyütme çiftliklerinde iyi bir randımanla yetiştirilen boğalar ve taylar köylere dağıtıldı. Tay ve boğa yetiştirme sahasındaki faaliyet ve alınan verimli neticeden memnun olan Başvekil, gösterdiği başarıdan dolayı Kâzım Dirik'e teşekkür yazısı gönderdi³⁹⁷.

Eti, sütü ve dersi iyi olan boz ırkın yayılması için dölleme çalışmaları yapıldı³⁹⁸. Hayvanların, en iyi cins damızlıklarının tedarik edilmesi için aygır depoları kuruldu. Uzunköprü, Meriç gibi yerlerde aşım durakları meydana getirildi. Edirne'de Müfettiş Kâzım Dirik Paşa tarafından Arap taylarından, boz ırk ineklerden ve boğalardan oluşan bir hayvan sergisi açıldı³⁹⁹. Hayvan hastalıklarıyla mücadele edildi. Veterinerler ve

³⁹⁵ İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 55

³⁹⁶ BCA, BMGMK, 10/12/1937, No: 73.478.4, Dosya: 77D54.

³⁹⁷ BCA, BMGMK, 2/4/1938, No: 73.480.5, Dosya: 77D62.

³⁹⁸ Trakya Dergisi, "Trakya'da Hayvancılık", S. 19, İstanbul 1938, s. 32.

³⁹⁹ Trakya Dergisi, "Edirne'de Açılan Hayvan Sergisi Çok Beğenildi", S. 14, İstanbul 1937, s. 31.

sağlık ekipleri köylere gönderildi. Halkın hayvan hastalıklarından korunması konusunda bilgilenebilmesi için Ziraat Bakanlığında gönderilen filmler üreticilere gösterildi⁴⁰⁰.

Tavukçuluğun ve yumurta üretiminin ve gelirinin artırılması için Trakya Umum Müfettişliği çeşitli çalışmalar başlattı. Ankara'dan tavuk istasyonları getirtti⁴⁰¹. General Kâzım Dirik'in başlattığı kümes hayvancılığı ve fenni tavukçuluk çalışmalarından en önemlisi, çok yumurta veren ligorn ve rodeylant cinsi tavuklardan oluşan tavukçuluk istasyonlarının, Trakya'nın değişik yerlerinde kurulmasıdır⁴⁰².

Çok eskilerden beri Trakya'da özellikle Edirne'de var olan kozacılık savaşlar nedeniyle gerileme göstermişti. Bu durumu göz önünde bulunduran Umumî Müfettişlik Edirne'nin Uzunköprü ve Meriç kazalarında dut ağaçlarının çok olması nedeniyle kozacılığın gelişmesi için Ziraat Bankası vasıtasıyla Bursa'dan ipek böceği getirtti⁴⁰³. Ayrıca kozacılığın ilerlemesi için böcekçilik kursu açtı. Meriç kazasında da kozaları fırınlatmak için bir fırın yaptırttı⁴⁰⁴. Trakya Umumî Müfettişliği köy bürosu yayınları tarafından köylülerin rahat anlayacağı dilde yazılmış, Yeni İpek Böcekçiliği Kılavuzu adlı kitabı bastırttı⁴⁰⁵.

Tüylerinden, derisinden, etinden istifade edilen, üreme kabiliyeti bol, kazancı bol tavşanın yetiştirilmesi için General Kâzım Dirik çok çaba sarf etti. 1935 yılının sonbahar aylarında Ankara'dan getirilen üç cins ve üç çift (Toplam 6) tavşanla başlatılan bu ekonomik faaliyet hızla geliştirildi, iki yılda tavşanların sayısı 500'e çıkarıldı. Umumî Müfettişe göre ekonomide bire yüz veren başka böyle bir karlı kaynak yoktur. Günde 45 gram yiyen, etinden, dersinden ve özellikle Ankara tavşanlarının 8 ilâ 15 cm olan tüyünden faydalandığı düşünüldüğünde tavşancılık çok karlı bir ekonomik faaliyettir. Kısa zamanda hızla çoğalan tavşanlar köylünün et yemesine de imkân verecektir⁴⁰⁶. Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik tavşancılığın ekonomiye bu derecede katkısı olduğunu bildiği için tavşanın yetiştirilmesi için halkı ikna etmeye

⁴⁰⁰ **Cumhuriyet'in 15. Yılında Edirne**, s. 58.

⁴⁰¹ "Tavukçuluk", **Akşam**, 16 Aralık 1935, s. 2.

⁴⁰² İ. Tokay, **a.g.e.**, 35; **Trakya Dergisi**, "Kümes Hayvancılığı", S. 1, İstanbul 1936, s. 15.

⁴⁰³ **Trakya Dergisi**, "Trakya'da İpekçilik", S. 1, İstanbul 1936, s. 7.

⁴⁰⁴ "Trakya'da Tetkikler, Geniş Ölçüde Sistemli Bir Köycülük İnkişaf Ediliyor", **Tan**, 20 Ağustos 1936, s. 5.

⁴⁰⁵ **Trakya Dergisi**, "İpek Böcekçiliği Kılavuzu", S. 10, İstanbul 1937, s. 34.

⁴⁰⁶ **BCA, BMGMK**, 30/10/1937, No: 73.478.2, Dosya: 77D52.

çalıştı. Karaağaç'ta bir tavşan üretim çiftliği kurdurdu, isteyenlere buradan parasız tavşan verilmeye başlandı⁴⁰⁷.

Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik döneminden önce arıcılık, Trakya'da bir iki yer haricinde yapılmıyordu. Bir kaç yerde gelişi güzel yapılan arıcılık Umumî Müfettişliliğin katkılarıyla çok ilerleme kaydederek yayıldı. Edirne'de arıcılık birliği kuruldu. Dadak plan tipinde yapılan kovanlar köylülere dağıtıldı. Petek makineleri ile petekler yapıldı. Umumî Müfettişliğin arı uzmanları her yeri gezerek arıcılığı köylüye sevdirdi⁴⁰⁸. Kurulan yeni kovanlar sayesinde 50 kara kovandan bir yılda aldığı 150 kilo balı 3-4 yeni kovandan bir defa da alan köylüler daha önce kullandıkları mayısla sıvalı sepet kovanları bırakmaya başladılar. Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik Paşanın bu konudaki beyanatı şöyledir:

“Beş yıllık köy kalkınma programına göre, 15 bin yeni arı kovanı yaptırılacaktır. Bu yıl Trakya'da ne eksik ne artık 4500 tane kovan vardır⁴⁰⁹.”

Bunun dışında belli başlı yerlerde arıcılık istasyonları kurularak halk arı bakımı konusunda bilinçlendirildi. Edirne'de arıcılık kursu açıldı⁴¹⁰. Trakya'da arıcılığın ilerlemesi için önce Tekirdağ'da sonra Edirne'de iki kongre düzenlendi. Kongrelerin başkanlığını Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik yaptı, çalışmalarını takdirle karşılanan General Kâzım Dirik'e başvekil Celal Bayar teşekkürlerini sunan bir telgraf gönderdi⁴¹¹.

(3). Sanayi ve Ticaret Alanında Yaptığı Çalışmalar

Cumhuriyet ile beraber başlayan sanayi hareketleri Trakya yöresinde de kendisini göstermiştir. Alpullu Şeker fabrikası ile başlayan sanayileşme her geçen gün

⁴⁰⁷ İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya, s. 45-46.

⁴⁰⁸ Trakya Dergisi, “Trakya'da yeni Arıcılık Başladı”, S. 1, İstanbul 1936, s. 23.

⁴⁰⁹ Trakya'da Tetkikler, Geniş Ölçüde Sistemli Bir Köycülük İnkişaf Ediliyor”, Tan, 20 Ağustos 1936, s. 5.

⁴¹⁰ Cumhuriyet'in 15. Yılında Edirne, s. 54.

⁴¹¹ T.C Trakya Umumî Müfettişliği Köy Bürosu, Trakya I. Arıcılık Kongresi Tutulgası, S. 74, İstanbul 1938, s. 10-11.

artmış, Teşviki Sanayi kanundan faydalanarak kurulan fabrikalara bir yenisini daha katılmıştır. Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik Paşa döneminde fabrikaların sayısı 51'i bulmuştur. Nebati yağ, Alkol, şeker, zeytinyağı, buz ve soğuk hava depoları ve elektrik sanayi başlıca gelenlerindedir. Büyük fabrikaların yanında küçük imâlâthaneleri de sayarsak sayıları dört yüzü geçmektedir⁴¹².

Trakya yöresinde ekonomiye büyük katkı sağlayan ve dünyaca meşhur olan peynircilik ve mandıracılık gelişme göstererek modern bir hal almıştır. Üstleri saman ve sazla örtülü mandıralar kaldırılmış, yerlerine temiz kiremitle örtülü mandıralar kurulmuştur. Modern ve fenni tiplerde yani mandıralar kurulmuştur. Diğer yandan peynirci ustası yetiştirmek için kurslar açılmıştır.

Üreticilerin haklarını korumak için Trakya'da pek çok satış kooperatifi kendi aralarında pek çok birlikler kurmuşlar ve faaliyete başlamışlardır. Kurulan kooperatifler ve birlikler köylüyü tefecilerin elinden kurtarmıştır. Yapağı, koyunculuk, yumurtacılık, yaş meyve ve sebze ve balıkçılık kurulan birlik ve kooperatiflerin başlıcalarıdır⁴¹³. Birlik kurulan yerler, Edirne, Tekirdağ, Mürefte, Gelibolu, Çanakkale, Bozcaada, Ayvacık ve Biga'dır. Ayrıca Trakya arıcılarını temsil etmek üzere Edirne'de Trakya Arıcıları Birliği kurulmuştur⁴¹⁴.

General Kâzım Dirik Paşa sayesinde İzmir Enternasyonal ve Selanik Enternasyonal Fuarına katılan Trakyalı üreticiler, sanayiciler ve ticaret adamları ürünlerini her yıl tanıtmaya imkânı bulmuşlar, bu sayede de mallarını pazarlamışlardır. 12. Selanik Enternasyonal Fuarındaki pavyonumuz birincilik kazanmış, takdire şayan bulunmuştur⁴¹⁵. İzmir Fuarında kurulan Trakya pavyonunda her çeşit ürünler, Trakya'nın doğal güzelliklerini gösteren fotoğraflar, eski eserler, estetik el işleri teşhir edilmiş ve büyük takdir kazanmıştır⁴¹⁶. Umumî Müfettişlik başarılarından dolayı 15 firma ve 60 sanatkara yaptığı toplantıda takdirname ve para mükafatı vermiştir.⁴¹⁷ 1937

⁴¹² O. N. Peremeci, **a.g.e.**, s. 430.

⁴¹³ "Trakya'nın Kalkınması", **Ulus**, 15 Mart 1937, s. 2.

⁴¹⁴ **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya**, s. 26-27.

⁴¹⁵ **Trakya Dergisi**, S. 14, s. 30.

⁴¹⁶ "İzmir Beynelmillel Fuarında Trakya Pavyonu", **Akşam**, 20 Ağustos 1936, s. 10.

⁴¹⁷ "Trakya'da Hazırlık", **Cumhuriyet**, 15 Mart, 1937, s. 3.

yılında kurulan Trakya pavyonunda Tekirdağ'dan 8, Çanakkale'den 40, Edirne'den 21, Kırklareli'nden 11 firma katılmıştır.

e. Bayındırlık Alanında Yaptığı Çalışmalar

Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik Paşa, vazifesi sırasında şehir planlamasına çok önem göstermiştir. Şehir Planını bir sene zarfında bitirilmesi şartıyla Prof. Egli'ye vermiştir⁴¹⁸. General Kâzım Dirik Trakya'ya pek çok yeni eser kazandırmakla beraber eskilerini de bir kenara atmamış, tarihe sahip çıkarak tadilâtlarını yaptırmış, vakıflarla irtibat içinde olmuş ve gerekli yardımı istemiştir⁴¹⁹. Trakya'nın pek çok yerine O'nun döneminde abideler ve anıtlar dikilmiş, köy odaları, köy konukları, açılmış, aygır depoları tavuk ve tavşan istasyonları, aşım durakları, köy çeşmeleri inşa edilmiş, köy ve yol inşaatı çok iyi sonuçlar vermiştir.⁴²⁰ Ayrıca tarihi eserle süslü Edirne'yi ziyaret eden turistler için sağlıklı bir otel olmadığını başbakanlığa bildiren Kâzım Dirik, amacına ulaşmış konuya gerekli ehemmiyet verilmiştir⁴²¹. Trakya yöresine büyük hizmetleri geçen General Kâzım Dirik Paşa'nın bu hizmetlerini görev yaptığı illere göre şu şekilde sıralayabiliriz:

(1). Edirne İlinde Yaptığı Çalışmalar

1. Havsa'da Sinan eserlerinden Sokullu Mehmet Paşa Camisi'nin ve Mimar Sinan Hamamı'nın restore edilmesi⁴²²
2. Selimiye Camii müştamilâtından Dar-ül Kuran'ın onarılarak Etnografya Müzesi haline getirilmesi
3. Edirne Bedesteni'nin ve eski Tıp Medresesi'nin onarımı
4. Ekmekçioğlu Ahmet Paşa kervansarayı'nın onarılması

⁴¹⁸ **Trakya Dergisi**, "Trakya'da Köprü ve Yol İnşaatı", S. 19, İstanbul 1938, s. 16.

⁴¹⁹ BCA, **BMGMK**, 7/2/1938, No: 73.480.1, Dosya: 77D58.

⁴²⁰ **Trakya Dergisi**, "Trakya'da Bayındırlık Hareketleri", S. 15, İstanbul 1937, s. 19; "Mahsul vaziyeti çok iyi, yol ve köy inşaatı devam ediyor, hayvancılığa verilen ehemmiyet müspet neticeler verdi", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1937, s. 5.

⁴²¹ BCA, **BMGMK**, 9/6/1938, No: 73.480, S. 3999.

⁴²² BCA, **BMGMK** 28/6/1938, No: 73.480.9 Dosya: 77D66.

5. Saruca Paşa Camii'nin onarılması , Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Melek İbrahim Paşa'nın kesik başlarının gömülü olduğu mezarların meydana çıkarılması ve onarılması
6. Edirne'de Şah Melek Camii'nin tamiri
7. Edirne'de Sokollu Mehmet Paşa hamamının onarılma projesinin hazırlanması
8. Edirne'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Kasım Paşa ve Meriç Köprüsü başındaki Hacı Adil Bey çeşmelerinin onarılması
9. Ali Paşa Çarşısını Açması
10. Selimiye Camii avlusunun onarımı ve park haline getirilmesi
11. Edirne Kıyık'ta göçmen mahallesi çeşmeleri
12. Eski Türk evlerinden Necmi İye'ye ait evin tamir edilmesi ve korumaya alınması
13. Geçkinli ve Hasköy'de şehitlik abidelerinin yapılması
14. Hasköy'de Mimar Sinan'ın eserlerinden Tay Bey Camii'nin ve kitabenin ortaya çıkarılması
15. Hasköy'de Mimar Sinan'ın eserlerinden Rüstem Paşa Kervansarayının yeniden yapılması
16. Hasköy okulunun önünün açılması ve eski mezarlığın park haline getirilmesi
17. Keşan'da Hersekli Ahmet Camii'nin onarımı
18. Süloğlu parkının düzenlenmesi ve Atatürk Anıtı yaptırılması
19. İstanbul yolu üzerine betonarme Sazlıdere Köprüsü'nün yapılması
20. Havsa-Uzunköprü yolu üzerine General Kâzım Dirik Köprüsü'nün yaptırılması
21. Edirne'de Trakya Umumî Müfettişlik Konağı'nın inşa edilmesi
22. Uzunköprü Hükümet Konağı'nın yapılması
23. Uzunköprü'de tarihi köprünün açılışı
24. Meriç'in Küplü köyüne köy odasının açılışı
25. Edirne Lisesi, Erkek Öğretmen ve Kız Öğretmen okullarının kalorifer tesisatının yapılması
26. Edirne Hükümet Konağı, Adliye Sarayı, Jandarma Dairesi, hastane ve pek çok ilkokulun tamiratının yapılması

27. Gazi Mihal, Yahyabey ve Muradiye Camii çevrelerinin kamulaştırılarak düzenlenmesi

(2).Tekirdağ İlinde Yaptığı Çalışmaları

1. Malkara'da Tameşvar Fatih İbrahim Bey Camii'nin ve Mora Fatihlerinden Gazi Ömer Bey Camii'nin onarımı
2. Çorlu'da asfalt yol üzerinde bulunan Süleymaniye Camii'nin onarılması
3. Malkara Halkevi'ni inşa ettirmesi
4. Tekirdağ'da bir stadyumun yapılması
5. Hayrabolu'da H. 905 yılında yapılan harap Güzelce Hasan Bey Camisi'nin yıktırılarak ileride tamiri yaptırılmak üzere bugünkü durumunun muhafazasının sağlanması
6. Hayrabolu mezbahasının açılışı

(3). Kırklareli İlindeki Çalışmaları

1. Merkez'de Hızır Bey Camii'nin onarımı
2. İnce bucak merkezi parkının düzenlenmesi ve Atatürk Anıtı'nın yaptırılması
3. Poyralı Köprüsü'nün inşa ettirilmesi
4. Üsküp bucak merkezinde Atatürk Anıtı yaptırılması ve park düzenlenmesi
5. Vize'de İkinci Murat dönemine ait tarihi hamamın ve imaretin onarılması
6. Vize'de hükümet önündeki binaların kamulaştırılması ve burada bir Cumhuriyet meydanı kurulması
7. Vize kasasında fenni tavuk ve tavşan istasyonları ile aygır deposunun açılışı
8. Pınarhisar'da Vize fatihlerinden Binoklu Ahmet Gazi'nin türbesinin tamir ettirilmesi
9. Pehlivan köyü'nde Atatürk Anıtı, Mehmetçik Anıtının yaptırılması ve şehir parkının düzenlenmesi(Hizmetlerinden dolayı Pehlivan köyü fahri hemşerilik unvanını aldı)⁴²³
10. Demirköy Belediye Binasının inşası

⁴²³ MSB, DMA, Envanter No: 342.

11. Lüleburgaz'da Kadı Camii'nin onarılarak yıkımdan kurtarılması
12. İstanbul-Lüleburgaz arasına beton asfalt yolun yapılması
13. Büyükkarıştıran Rüstem Paşa Camii'nin onarımı
14. Büyükkarıştıran'da Mimar Sinan'ın eseri olan harap su yollarının tamiri ve yeniden akıtılmasının sağlanması
15. Kırklareli, Babaeski, Vize Halkevlerini yaptırması

(4). Çanakkale İlindeki Çalışmaları

1. Gelibolu'da Gazi Süleyman Paşa önündeki eski dükkanları kamulaştırılarak Gelibolu Fatihlerine ait kabir yerlerinin açılması ve buralara mermer anıt yapılması
2. Gelibolu liman önündeki Saruca Paşa Kulesi ve havuzunun etrafının açılması ve yeşil saha haline getirilmesi
3. Gelibolu'da Saruca Paşa Türbesiyle Dai Mehmet Efendi Medrese ve Türbesinin onarılması
4. Gelibolu'da Lale devrine ait Kaptan-ı Derya İbrahim Bey Çeşmesi'nin onarılması
5. Gelibolu Saruca Paşa Parkı'nın açılması
6. Gelibolu-Korudağ yolu üzerinde yıkılan Kavak Köprüsü'nün yeniden inşa ettirilmesi
7. Çardak'ta Birinci Murat devrine ait tarihi kervansaray'ın onarılması
8. Biga ve Gelibolu'da Halkevleri inşa ettirmesi⁴²⁴
9. Gelibolu şose ve köy yollarını tamir ettirmesi
10. Gelibolu'ya hükümet konağı, parti binası, Işık Yurdu, buz fabrikası ve mezbahane kurulması.
11. Gelibolu'nun civar illerle bağlantısını kuracak yeni yolların açılması⁴²⁵.

⁴²⁴ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 56-57; M. Aldan, **a.g.e.**, s. 380-381; R. Soyer, **a.g.e.**, s. 161-164; **Cumhuriyet'in 15. Yılında Edirne**, s. 71-72; **Trakya Dergisi**, "Beton Asfalt Yolun Açılışı", S. 14, İstanbul 1937, s. 15-16; **Trakya Dergisi**, "Tekirdağ Stadyumu", S. 19, İstanbul 1938, s. 30; **Trakya Dergisi**, S. 15, s. 22.

⁴²⁵ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 88.

4. Trakya Umum Mufettiſi General Kâzım Dirik Hakkında Yapılan Şikayetler

a. Recep Peker'in Şikayeti ve Atatürk'ün Trakya'yı Teftiſi

Kâzım Dirik gerektiği durumlarda yılmazlığın da en yüksek derecelerine varırdı. Trakya Umum Mufettiſi olduğu günlerde Kâzım Dirik örnek köyler yaptırıyor, Balkan Savaşlarından beri yıkık kalan yerleri canlandırmak için uğraşıyordu.

Kâzım Dirik'in bütün uğraşıları CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in gözünde halkın ezilmesine yol açmıştı. Bu yüzden Recep Peker Kâzım Dirik Paşa'yı sürekli suçlamış ve Şikayet etmiřtir⁴²⁶.

Şikayetlerin olduğu sırada Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nda dil işleriyle uğraşıyordu. Kâzım Dirik'te İstanbul'a gelmiş bir gece Atatürk'ün sofrasına çağrılmıştı. Kâzım Dirik beklerken yanında getirdiği köy planlarını bizlere gösterdi, tatlı bir heyecan içindeydi...

Sofraya çıkıldı, saatlerce dil işleri üzerinde konuşuldu. Kâzım Dirik bir türlü beklediği fırsatı bulamamıştı. Birdenbire Atatürk O'na dönerek:

“- Nedir bu Trakya'daki işler? Diye gürledi. Orada halka angariyeler yaptırıyormuşsunuz, herkesin malını mülkünü zorla elinden alıyormuşsunuz?”

Böyle sert sorular , Atatürk'ün yüreklere işleyen bakışıyla birleştiği zamanlarda bir ürküntü uyandırırđı. Fakat Kâzım Dirik, kendine güvenir bir sarsılmazlıkla ayağa kalktı. Elindeki planları açarak yaptığı işleri bir cümle ile Atatürk'e anlattı. Atatürk dinledikten sonra, söylenenlerin doğruluğuna bir kat daha güvenmek istemiş gibi :

“- Ama ben gelir kontrol ederim. Hem de senin gitmene vakit bulmadan hareket ederim” dedi. Kâzım Dirik herkesi şaşırtan bir güvenle hazır olduğunu söyledi

⁴²⁶ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 51.

Gerçekten Atatürk o sabah Trakya'ya gitti. İki üç günlük bir geziden sonra Kâzım Dirik'in haklı olduğu ortaya çıkmış, ona karşı yazanların garezi olduğu ortaya çıkmıştı⁴²⁷.

Şikayetlerinde ısrarcı davranan Recep Peker, Kâzım Dirikle ilgili yine bir şikayet dosyası olduğunu söyleyince Atatürk "*Aman efendim aman sizin bütün işleriniz böyle esaslara, bu kabil pestenkerani vesikalara mı dayanır, kendini üzme beni de meşgul etme*" sözlerini söyleyerek konuyu kapatır⁴²⁸.

b. Edirne'de Serbest Meslekle Uğraşan H. Turgut, M. Numan'ın Şikayetleri

Edirne'den ayrılma hareketlerine engel olduklarından dolayı H. Turgut ve M. Numan, Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik ve Edirne Valisi Ferit Nomer hakkında 6. 5.1941 tarihinde şikayetçi olmuşlardır.

Şikayetlerine göre Edirne %75 boşalmış, Kâzım Dirik ve Vali bundan iki buçuk ay önce eşyalarını kaçırmışlardır. Hanımları ise halkın bir an evvel gitmeleri için propaganda yapmışlardır. Şimdi ise merkeze yüzlü görünmek için kimsenin dışarıya çıkmasına ve eşyasının göndermesine izin verilmemekte, polis ve jandarmaya şiddetli emirler verilmektedir. Bunu sebep gösteren bu kişiler baskının son bulmasını ve bir an evvel serbestlik verilmesini rica etmişlerdir.

Kâzım Paşa şikayet üzerine yazdığı karşı savunmasında devlet otoritesini bozmak isteyen, düzene karşı olan bazı kişilerin zaman zaman çıkabileceğini, şikayetlerin tamamen yalan olduğunu, göçün frenlenmesi ve normal bir şekilde sokulması yüzünden iftiraya uğradığını ifade etti. İftira atanların da mahkemeye verilmesini talep etti⁴²⁹.

⁴²⁷ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 45-46.

⁴²⁸ H. R. Soyak, **a.g.e.**, s. 484-486.

⁴²⁹ BCA, **BMGMK**, 4/6/ 1941, No: 73.481.14, Dosya: 77D81.

IV. BÖLÜM

TRAKYA UMUMİ MÜFETİŞİ GENERAL KÂZIM DİRİK'İN ÖLÜMÜ, ŞAHSİYETİ VE SONRASINDA GELİŞEN OLAYLAR

A. GENERAL KÂZIM DİRİK PAŞA'NIN ÖLÜMÜ VE CENAZE TÖRENİ

Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik ölmeden 15-20 gün önce gittiği İstanbul seyahatinde hastalandığı halde, İstanbul'da kalmayarak Edirne'ye vazifesi başına döndü⁴³⁰. Oğlu Orhan Dirik'e göre bu yolculuk babasının sonu oldu. Safra kesesi intihabı teşhisi konulan babası eğer İstanbul'da kalıp tedavi olsaydı büyük olasılıkla yeniden sağlığına kavuşacaktı. Kritik günlerin yaşandığı dönemde eşinin dahi Edirne'den uzaklaşmasını uygun görmeyen Kâzım Dirik nasıl olur da vazifesi başına gelmemezlik yapabilirdi?

O yıllarda Edirne'de ameliyatını yapacak ne bir cerrah ne de gerekli aletler bulunuyordu. İstanbul'dan ameliyat için gelen doktor da yolda hastalanmış ve Edirne'ye gelememişti⁴³¹. Bütün bu aksiliklerle karşı karşıya kalan General Kâzım Dirik Paşa, 14 gün süreyle yatağa mahkum oldu ve 3 Temmuz 1941 Perşembe günü saat 7'yi iki geçte hayata gözlerini yumdu⁴³². Trakya Umumî Müfettişliği'nin İçişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta ölüm saati 07:45 olarak belirtildi, nedeni olarak da karaciğer intihabı ve safra kesesi hastalığı gösterildi⁴³³.

Edirne'de yapılan cenaze merasiminde Umumî Müfettişlik Baş Müşaviri Sabri Öney, Edirne Valisi, askeri makamlar, Umumî Müfettişlik çalışanları ve halk paşalarını gözyaşlarıyla uğurlamışlardır. General Kâzım Dirik Paşa'nın ölümüne çok üzülen

⁴³⁰ “Kâzım Dirik'in Vefatı”, **Ulus**, 4 Temmuz 1941, s. 2.

⁴³¹ O. Dirik, **a.g.e.**, s. 127.

⁴³² “Kâzım Dirik'in Vefatı”, **Ulus**, 4 Temmuz 1941, s.2; İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 58; “Kâzım Dirik'i Kaybettik”, **Vatan**, 4 Temmuz 1941, s. 1-3; “Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik Vefat Etti”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1941, s. 1.

⁴³³ **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, “Kâzım Dirik Dosyası”, Sicil No: 1643.

Trakyalılar, cenazenin geçtiği yol boyunca paşa babalarını yalnız bırakmamışlar, son görevlerini yerine getirmişlerdir⁴³⁴. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü⁴³⁵ ve Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Kâzım Dirik'in öldüğü gün eşi Maide hanıma çektikleri telgraflarla üzüntülerini dile getirip baş sağlığı dilediler⁴³⁶.

Edirne'den ambulansla İstanbul Gülhane Hastanesi'ne nakil olunan cenaze akşam hastaneye getirilip tahnit edildi. Ertesi gün 4 Temmuz 1941 Cuma günü cenaze General Kâzım Dirik'in vasiyeti üzerine İzmir'e götürülmek üzere Türk bayrağına sarılı olarak saat 8:00'da Gülhane Hastanesi'nden askeri bir merasimle alındı ve cenaze arabasına kondu. Merasimde Vali, Belediye Başkanı Orgeneral Fahrettin Altay Trakya Umum Müfettişlik Erkânı ve üst düzey zevat bulunuyordu. Sultan Ahmet ve Sirkeci Caddeleri'ni takiben Galata Rıhtımı'na getirilen cenaze, bandonun çaldığı matem havasıyla saat 9:25'te Bandırma'ya hareket edecek olan Marakaz Vapuru'na kondu ve vapur saat 9:30'da hareket etti⁴³⁷. Bandırma'dan trenle İzmir'e nakledilen cenaze o akşam Basmahane İstasyonundan alınarak İzmir Memleket Hastanesi'ne kaldırıldı⁴³⁸.

General Kâzım Dirik Paşa'nın cenaze töreni, 5 Temmuz 1941 Cumartesi günü büyük bir halk kitlesinin katılımıyla yapıldı. Törende vali muavini, komutanlar, belediye reisi, milletvekilleri, parti ve Halkevi başkanları, azalar, konsoloslar ve binlerce halk hazır bulundu⁴³⁹. Halkın elleri üzerinde taşınan cenaze Kemeraltı Camii'nde kılınan öğle namazına müteakip İzmir Altındağ Mezarlığı'na defnedildi⁴⁴⁰.

General Kâzım Dirik Paşa'nın mezarı başında İzmir Belediye Başkanı Behçet Uz şu konuşmayı yapmıştır:

⁴³⁴ “Kâzım Dirik’i Kaybettik”, **Vatan**, 4 Temmuz 1941, s. 1-3.

⁴³⁵ **MSB, DMA**, Envanter No: 358.

⁴³⁶ **MSB, DMA**, Envanter No: 359.

⁴³⁷ “General Kâzım Dirik’in Cenazesi”, **Vatan**, 5 Temmuz 1941, s. 1-5; “Acı Bir Kayıp Kâzım Dirik Vefat Etti”, **Son Posta**, 4 Temmuz 1941, 1-3-4; “Büyük Bir Kayıp, General Kâzım Dirik Vefat Etti”, **Akşam**, 4 Temmuz 1941, s. 1.

⁴³⁸ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 58; “Kâzım Dirik Cenazesi Dün Hazin Merasimle İzmir’e Gönderildi”, **Son Posta**, 5 Temmuz 1941, s. 4; “General Kâzım Dirik’in Cenazesi İzmir’e Geldi”, **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1941, s. 1-2; “Kâzım Dirik’in Cenazesi İzmir’e Geldi”, **Ulus**, 5 Temmuz 1941, s. 1-2.

⁴³⁹ “General Kâzım Dirik’in Cenaze Merasimi”, **Son Posta**, 7 Temmuz 1941, s. 3.

⁴⁴⁰ “General Kâzım Dirik”, **Akşam**, 7 Temmuz 1941, s. 2; “General Kâzım Dirik’in Cenaze Merasimi”, **Ulus**, 7 Temmuz 1941, s. 1.

“Kuvvetli bir enerji ile iş görmek için çırpınan bu sevimli generali tanımayan İzmir’in hiç bir ferdi, hiç bir köylüsü yoktur... Bu gördüğümüz büyük tezahüratın sebebini O’nun derin bir aşkla memleket işlerine kendini vermiş olmasında aramalıdır. Onun için Kâzım Dirik memleketimizin hizmet ettiği her yerinde daima iyi bir namla anılacaktır⁴⁴¹ .”

Kâzım Dirik Paşa’nın ailesi cenaze merasiminin ardından şu teşekkürü yayınlamıştır :

“Eşimiz ve babamız Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik’in ufulü dolayısıyla bizzat cenaze merasimine iştirak ederek merhuma son saygı ve teveccühlerini izhar buyuran Ordu Müfettişi Fahrettin Altay’a, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar’a, İstanbul Komutanı General İshak Avni’ye, İstanbul Mıntika Komutanı General Ziya’ya, İstanbul Merkez Komutanı General Fevzi Akıncılar’a, inzibat kıtası komutanlarına ve merhumun hastalığı esnasında yüksek intimam ve alakaları ile bizleri medyun ve minnettar eden Prof. Dr. Abdülkadir Noyan’la Gülhane Hastanesi ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü, İstanbul Belediyesi, Devlet Deniz, Demir Yolları ve Liman İdaresi erkanına ve Edirne’den itibaren İstanbul’a kadar olan hat güzergahında teessürlerini, izhar eden sayın vatandaşlarımıza ve garnizon komutan, subay ve erlerine ve gerek cenaze merasiminde bulunmak ve çelenk göndermek suretiyle aziz eşim ve muhterem babamızın yüksek hatıralarına bağlılıklarını izhar buyuran akraba, ahbab ve dostlarımıza gösterdikleri yüksek alaka ve teessürden dolayı teşekkürlerimizi arzederiz.

*Refikası:Maide Dirik Çocukları: Şükran Karaca, Turan,
Orhan Dirik⁴⁴² “*

⁴⁴¹ İ. Gün, M. Ankara, **a.g.e.**, s. 58

⁴⁴² “Kâzım Dirik Ailesinin Teşekkürü”, **Son Posta**, 6 Temmuz 1941, s. 4.

B. KİŞİLİĞİ

General Kâzım Dirik gerek komutan olarak, gerek idare adamı olarak üstün bir görev anlayışı ile hizmet etmiş ve bulunduğu her kademedede başarılı olmuştur. O devlet-halk kaynaşmasına örnek gösterilecek en önemli idarecilerden birisidir.

Kâzım Dirik, yüreği hizmet aşkı ve insan sevgisiyle çarpan bir kişiliğe sahiptir. Canlı ve coşkuludur. Halkın içinden, onların diliyle konuşan bir idarecidir. Çalışkandır dürüsttür ve işinin her zaman takipçisi olmuştur. Hiç bir zaman yapamayacağı bir işin altına girmemiştir. Başlattığı her işi nihayete erdirme duygusu, O'nda her tutkunun üzerinde olmuştur⁴⁴³.

General Kâzım Dirik Paşa'nın halkın unutamadığı bir diğer kişilik özelliği de yardımseverliğidir. Özellikle zeki fakat maddiyat yüzünden okuyamayan çocukların hep yanında olmuştur. Fakir öğrencileri, öksüz çocukları himayesine almış, onları yatılı okullara yerleştirmiştir. Zekasından şüphe duymadığı öğrencilere ise kendi cebinden verdiği paralarla hiç bir karşılık beklemeden öğrenimlerini sürdürme fırsatı tanımıştır. İşte bu hizmetlerinden dolayıdır ki halk onu sadece iyi bir idareci olarak değil, bir baba olarak bağrına basmıştır. O, bu yardımlarıyla memlekete büyük insanlar yetiştirmiştir⁴⁴⁴.

C. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ GÖREVİNE ABİDİN ÖZMEN'İN ATANMASI

Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik'in ölümü üzerine Trakya Umum Müfettişliği'ne eski Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen Bey, İçişleri Bakanlığı'nın 16/6/1943 tarihli ve 511/ 13850 sayılı tezkeresiyle yapılan teklif üzerine 18 Haziran 1943 tarihinde atandı⁴⁴⁵. Müfettişliklerin görevi sona erinceye kadar bu görevde kaldı⁴⁴⁶.

Müfettişliklerin kaldırılmasına son derece karşı olan Abidin Özmen Bey, bu konudaki fikrini yazdığı makalesinde şöyle dile getirmiştir:

⁴⁴³ M. Aldan, **a.g.e.**, s. 392.

⁴⁴⁴ R. Soyer, **a.g.e.**, s. 71.

⁴⁴⁵ BCA, **BKKK**, 18/6/1943, No: 102.44.19, Dosya: 54-31.

⁴⁴⁶ T. Çetin, **a.g.m.**, s. 67.

“Sonuç olarak şunu aydınlatmak isterim ki Genel Müfettişlikler, valilerin vakit bulamadığı, yetişemediği veya il teşkilâtının düşünemediği genel idareye ve mahalli işlere ait bir çok işler üzerinde de durmuşlar, bu işleri temin etmişler ve ihtiyaçlarına göre genel muvazeneden yardımlar sağlayarak imar ve ıslahat işlerine de önem vermişlerdir. Bu günkü mülkî teşkilât şekli böyle kaldıkça aynı ödevlerinde aynı tarzda devamları memleket için faydalı olacaktır⁴⁴⁷.”

⁴⁴⁷ A. Özmen, **a.g.m.**, s. 245.

SONUÇ

Türkler, tarihleri boyunca pek çok devlet adamını içinden çıkarmış ve bu devlet adamları sayesinde zorda olduğu her durumdan en karlı şekilde çıkmayı başarmıştır. Türk milletinin özellikle 20. yüzyıla adını yazdıran devlet adamları, 93 harbenden sonra ülkenin bağımsızlığı ve devamı için var güçleriyle çalışmışlar, cepheden cepheye koşmuşlar, üzerlerine düşen görevleri en iyi biçimde yerine getirmeye uğraş göstermişlerdir.

Yeni Türk devleti'nin kurucuları arasında yer alan bu devlet adamlarından en önemlisi, hiç kuşkusuz varlığımızın yegane anlamı olan Mustafa Kemal Paşa'dır. Mustafa Kemal Paşa ile aynı yıl doğup, hemen hemen aynı yıllarda tahsil gören, Türk Devletinin kuruluş aşamasında aynı acı ve sevinçleri tatmış, Millî Mücadeleye beraber çıkmış, bir diğer önemli devlet adamımızda hiç şüphesiz Kâzım Dirik'tir.

1881 yılında Manastır'da doğan Kâzım Dirik, doğduğu yerin siyasi havasında etkilenecek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde aktif rol almış, faaliyetlerde bulunmuştur. Askeri okulu bitirdikten sonra kendisini Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın içinde bulan Kâzım Dirik, cephelerde menzil işiyle uğraşmış, geniş bir örgütlenme ve iş bitiriciliği özelliğiyle adını bütün memlekete duyurmuştur. Başarılarından dolayı Menzil Müfettişliği Komutanlığına getirilen Kâzım Dirik, yaptıklarıyla Enver Paşa'nın ve Cemal Paşa'nın takdirini kazanmış, arkadaşlarından önce Albay rütbesine yükseltilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve yurdun düşman işgali altına girmesi Kâzım Dirik'i, Kurtuluş Mücadelesine yöneltip, Mustafa Kemal Paşa ile kader ortaklığına itmiştir. Kâzım Dirik, Millî Mücadelenin ilk aşaması olan Samsun'a çıkıştan itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yanındadır. Kurtuluş Savaşında yaptığı menzil müfettişliği göreviyle, Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini alarak ileriki görevlerde başarılı olacağını daha orada kanıtlama fırsatı bulmuştur.

Kurtuluş Savaşı bitip yeni Türkiye'nin imar aşamasına gelindiğinde Kâzım Dirik askerlik görevinden feragat edip, savaş yıllarındaki teşkilâtçılık özelliğine güvenerek bürokratik görevi tercih etmiştir. Zaten o yıllarda yanmış yıkılmış olarak alınan Türkiye'nin acil olarak yeniden yapılanmaya ihtiyacı vardır. Bu iş için de Kâzım Dirik askerlik görevinde yaptıklarına bakıldığında biçilmiş kaftandır.

İzmir Valiliği ve Trakya Umum Müfettişliği görevlerinde yaptığı çalışmalarını incelediğimizde ise hayrete varan sonuçlarla karşılaşmaktayız. Diyebiliriz ki görev aldığı yerlerde el atmadığı, üzerinde durmadığı iş yoktur. Bulduğu yerlerin bütün eksiklerini yerinde tespit etmekle işe başlayan Kâzım Dirik, yapacaklarını sıraya koyduktan sonra, yılmadan yorulmadan bitirene kadar bu işlerle uğraşmıştır.

İzmir Valiliği döneminde günümüzde Türkiye'nin en önemli fuarlarından olan İzmir Fuarını açan, Şaşal suyuna ticari değer kazandıran, İzmir'deki pek çok tarihi eseri yeryüzüne çıkararak, köyleri modernleştirip tarım ve hayvancılığı destekleyen, yaptığı okullar, yollar, köprüler, çeşmeler ve parklarla İzmir'i harabeden Türkiye'nin incisi bir şehir haline getiren O'dur. İzmir halkı durmak bilmeden onlar için çalışan Vali Paşalarını o kadar çok sevmişlerdir ki, Kâzım Dirik'in adını İzmir'in pek çok yerine verme ihtiyacı duymuşlardır.

İzmir Valiliğinde gösterdiği başarılarından dolayı terfi alan Kâzım Dirik, Trakya Umum Müfettişliği görevine atandı. Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ve Gelibolu hizmet bölgesine bakan Kâzım Dirik, burada da Trakya'nın bütün sorunlarını ele aldı ve kalkınması için geceli gündüzlü pek çok seyahatler yaparak sorunlara çözüm buldu. Kültürel alanda halkı bilinçlendirmek için, okullar, müzeler kurslar, kütüphaneler açtı kitaplar bastırttı ve Halkevi çalışmalarına ağırlık verdi. Pek çok tarihi eseri tamir ettirdi ve bayındırlık çalışmalarına hız vererek Trakya'nın her yerine yeni eserler yaptırttı. Trakya'da köycülükle birlikte tarım ve hayvancılığın gelişmesine çok önem gösterdi. Trakya'nın günümüzde tarımsal alanda ileri olmasının en önemli temelini atan kişi Kâzım Dirik'tir. Trakya'ya özellikle de müfettişliğin merkezi olan Edirne'ye bu kadar önemli işler yapmış ve eserler bırakmış olan Kâzım Dirik adı, günümüzde Edirne'de hak ettiği değeri bulamamıştır. Adı sadece Edirne-İstanbul yolunda köprü-geçit adının dışında başka bir yere verilmemiştir. General Kâzım Dirik ve Trakya Umum

Müfettişliği tez konusunu seçmemizin en önemli nedeni de Trakya'ya özellikle de Edirne'ye çok önemli hizmetler vermiş bu önemli şahsın adını bir nebze de olsun duyurabilmektir.

Sonuç olarak baktığımızda Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda askeri ve bürokratik olarak büyük emeği geçen General Kâzım Dirik, Millî Mücadele'de askeri alanda, İzmir Valiliği ve Trakya Umum Müfettişliği görevinde bürokratik alanda adını tarihe geçirerek hizmetler vermiştir. Öyle ki, görevi için öleceğini bile bile hasta hali ile İstanbul'da Edirne'ye gelmeyi göze almış ve bu yolculuk O'nun sonu olmuştur. Görev yaptığı yerlerde aldığı takdir ve teşekkürler Kâzım Dirik'in başarılarının ve gayretlerinin bir mükafatıdır. Özellikle İzmir ve Trakya halkı başta olmak üzere tüm Türk Milleti başarılarıyla ve hizmetleriyle O'nu her zaman hatırlayacaktır. Günümüzde ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni yüceltmek isteyenler General Kâzım Dirik'in hayatı, hizmetleri ve mücadelelerini rehber alabilecek özelliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV VESİKALARI

- BCA, **BKKK**, 5/10/1921, No: 3.33.6, Sayı: 1115.
- BCA, **BKKK**, 31/7/1924, No: 10.36.13, Sayı: 736.
- BCA, **BKKK**, 19/2/1934, No: 02.42.8.10, Sayı: 2-150.
- BCA, **BKKK**, 18/3/1934, No: 43.15.7, Sayı: 2/303.
- BCA, **BKKK**, 8/4/1934, No: 43.19.16, Sayı: 2/392.
- BCA, **BKKK**, 31/7/1935, No: 13 75 10, Dosya: 11189.
- BCA, **BKKK**, 4/8/1935, No: 13 75 23, Dosya: 11202.
- BCA, **BKKK**, 9/8/1935, No: 57.64.1, Dosya: 71-400.
- BCA, **BKKK**, 18/6/1943, No: 102.44.19, Dosya:54-31.
- BCA, **BKKK**, 28/2/1945, No: 107.101.15, Sayı: 3-2222.
- BCA, **BMGMK**, 4/6/ 1941, No: 73.481.14, Dosya: 77D81.
- BCA, **BMGMK** 28/6/1938, No: 73.480.9 Dosya: 77D66.
- BCA, **BMGMK**, 9/6/1938, No: 73.480, Sayı: 3999.
- BCA, **BMGMK**, 7/2/1938, No: 73.480.1, Dosya: 77D58.
- BCA, **BMGMK**, 30/10/1937, No: 73.478.2, Dosya: 77D52
- BCA, **BMGMK**, 2/4/1938, No: 73.480.5, Dosya: 77D62.
- BCA, **BMGMK**, 10/12/1937, No: 73.478.4, Dosya: 77D54.
- BCA, **BMGMK**, 26/1/1937, No: 73.477.7, Dosya: 77D43.
- BCA, **BMGMK**, 2/8/1938, No: 73.481.1, Dosya: 77D67.
- BCA, **BMGMK**, 7/1/1936, No: 72.475.5
- BCA, **BMGMK**, 5/3/1938, No: 73.480.3, Dosya: 77D62.
- BCA, **BMGMK**, 22/7/1937, No: 191.308.13, Dosya: 22613.
- BCA, **BMGMK**, 13/6/1940, No: 73 481 9, Dosya: 11202.
- BCA, **BMGMK**, 10/4/1941, No: 73.481.12, Dosya: 77D79.
- BCA, **BMGMK**, 6/3/1937, No: 73.477.9, Dosya: 77D45.
- BCA, **BMGMK**, 6/5/1938, No: 73.480.6, Dosya: 77D63.
- BCA, **BMGMK**, 9/2/1936, No: 72.475.6, Dosya: 77D31.
- BCA, **BMGMK**, 28/8/1935, No: 72.475.2, Dosya: 77D27.
- BCA, **BMGMK**, 11/7/1934, No: 72.472.3, Sayı: 809

- BCA, **BMGMK**, 3/2/1935, No: 72.474.3, Dosya: 77D17.
 BCA, **BMGMK**, 20.1.1935, No: 72.474.2, Dosya: 77D16.
 BCA, **BMGMK**, 11/9/1935, No: 72.472.5, Dosya: 77D5.
 BCA, **BMGMK**, 9/4/1934, No: 72.474.1, Dosya: 77D15.
 BCA, **BMGMK**, 27/11/1936, No: 68.452.4, Sayı: 11400
 BCA, **BMGMK**, 28/1/1931, No: 69.455.1
 BCA, **BMGMK**, 20/9/1927, No: 12.72.55, Dosya: 11127.
 BCA, **BMGMK**, 19/9/1927, No: 12.72.51, Dosya: 11122.
 BCA, **BMGMK**, 3/3/1938, No: 227.530.15, Dosya: 403156
 BCA, **BMGMK**, 27/4/1937, No: 143.28.11, Dosya: 14530.
MSB, DMA, Envanter No: 359.
MSB, DMA, Envanter No: 358.
MSB, DMA, Envanter No: 342.
MSB, DMA, Envanter No: 356.
MSB, DMA, ,Envanter No: 348.
MSB, DMA, Demirbaş No: 329.
MSB, DMA, Envanter No: 337.
MSB, DMA, Envanter No: 375.
MSB, DMA, Envanter No: 345.
MSB, DMA, Envanter No: 343.
MSB, DMA, Envanter No: 368.

İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Kâzım Dirik Dosyası, Sicil No:1643.

B. KİTAP VE MAKALELER

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, (Baha Matbaası), İkinci Baskı, İstanbul 1969.

Asım İsmet Kültür, “Trakya’da küçük kurslar”, **Kültür Dergisi**, (Yayınevi Yok), S. 72, İzmir Haziran 1938, s. 15.

AKŞİN, Aptülhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi (Birinci Kısım) 1919'dan Lozan Antlaşmasına Kadar**, (İnkılâp ve Aka Kitapevleri), İstanbul 1964

ALDAN, Mehmet, **İz Bırakan Mülkî İdare Amirleri**, (T.C İç İşleri Bakanlığı Başkanlığı Yayınları), Ankara 1990.

ALPAN, Necip- GÜN, İsmail, **Halk Eğitimi**, (Karınca Matbaacılık), İzmir 1961.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, (İnsel Yayınları), İstanbul 1970.

ALTINER, Avni, **Her Yönüyle Atatürk**, (Bakış Matbaası), İstanbul 1961.

ARALOV, S. İ., **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları**, Çev. Hasan Ali Ediz, (Birey Toplum Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1985.

ARIBURNU, Kemal, **Atatürk'ten Anılar**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), Birinci Baskı, Ankara 1969.

ARIBURNU, Kemal, **Atatürk ve Çevresindekiler**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1995.

ARİF, Mehmet, **Anadolu İnkılabı**, (Yeni İstanbul Yayınları), İstanbul 1969.

AŞKUN, Vehbi Cem, **Sivas Kongresi**, (Kamil Matbaası), Sivas 1945.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, (Bordo Siyah Klasik Yayınlar), İstanbul 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C. II, (Remzi Kitapevi), İstanbul 1967.

_____, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. V, (1919), (Kaynak Yayınları), Birinci Baskı, İstanbul 2006.

_____, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. VII, (1920), (Kaynak Yayınları), Birinci Baskı, İstanbul 2006.

_____, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. X (1920-1921), (Kaynak Yayınları), Birinci Baskı, İstanbul 2006.

_____, **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1924-1925)**, C. XVII, (Kaynak Yayınları), Birinci Baskı, İstanbul 2006.

ATAY, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Hatıraları**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), Ankara 1965.

_____, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, (Ankara Üniversitesi Basımevi), Ankara 1964.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, (Bateş A.Ş.), İstanbul 1980.

ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya**, (Sena Matbaası), İstanbul 1980.

ATAY, Falih Rıfki, **19 Mayıs**, (Ulus Basımevi), Ankara 1944.

AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, (İleri Kitabevi), İzmir 1995.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, C. II, (Remzi Kitapevi), İstanbul 1967.

AYDOĞAN, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları), Ankara 2000.

AYDOSLU, Sait, "İzmir Beynelmilel Dördüncü 9 Eylül Panayırı", **Karınca Dergisi**, (Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin Aylık Mecmuası), Ağustos 1934, S. 3, s. 19.

AYDOSLU, Sait, "Beynelmilel İzmir Panayırı", **Karınca Dergisi**, (Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin Aylık Mecmuası), S. 4, Eylül 1934, s. 23-24.

BAKLAYA, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar**, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara 2005.

BAYKARA, Tuncer, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, (Akademi Kitapevi), İzmir 1994.

BERBER, Engin, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak İzmir**, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), İstanbul 1919.

BIYIKOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C. I, (TTK yayınları), Ankara 1959.

BORAK, Sadi, **Ata ve İstanbul**, (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları), İstanbul 1983.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, (Temel yayınları), İstanbul 2000.

CEBESOY, General Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar II. Kısım**, (Doğan Kardeşler Yayınları), İstanbul 1960.

CEMAL, Behçet, **Cemal Paşa, Hatıralar**, (Selek Yayınları), İstanbul 1959.

CEMAL, Behçet, **Şeyh Sait İsyanı**, (Hisar Matbaası), İstanbul 1955.

_____, **Cumhuriyet 10 Yıllık Rehberi (1923-1933)**, (Cumhuriyet Basımevi), İstanbul 1934.

_____, **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, (1923-1940), C.I, (Yapı Kredi Yayınları), İstanbul 2005, s. 227.

_____, **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, "Türk Seyyahin Cemiyeti Kuruldu", (Yapı Kredi Yayınları), C. I, Beşinci Baskı, İstanbul 2005, s. 28.

_____, **Cumhuriyet'in 15. Yılında Edirne**, (Cumhuriyet Basımevi), İstanbul 1939.

ÇENTER, Selahattin, **Sorunlarıyla Doğu ve Güney Doğu Anadolu Gerçeği**, (Türk Silâhlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı Yayınları), Ankara 2003.

ÇETİN, Türkan, “Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Çalışmaları, Trakya Umumî Müfettişliği Örneği”, **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları), Ankara 2001, s. 54.

ÇİLOĞLU, Fahrettin, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, (Livane Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 2004.

DEMİREL, Galip, “General Kâzım Dirik”, **Kemalist Atılım Dergisi**, S. 37, Ağustos 1986, s. 21.

DEMİRKAN, Selahaddin, “General Kâzım Dirik ”, **Köye Doğru Dergisi**, (Sertel Basımevi), S. 26., İstanbul 1938.

DİLİPAK, Abdurrahman, **Dr.Rıza Nur Hayat ve Hatıratım III Rıza Nur- Atatürk Kavgası**, (İşaret Yayınları), İstanbul 1992.

DİRİK, General Kâzım, **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panaroması**, (Alaeddin Kral Basımevi), İstanbul 1938, s. 3-4.

DİRİK, General Kâzım, “Halıcılık”, **Yedigün Dergisi**, C. IX, No: 233, Sene: 5, İstanbul Ağustos 1937, s. 7.

DİRİK, Kâzım, “Köy Problemlerinde Bütüne Doğru”, **Kültür Dergisi**, (Yayınevi Yok), S. 71, İzmir 1938, s. 2.

(DİRİK), Kâzım Paşa, “Köy Ziraatı, Ziraat Kursları ”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, (Hakimiyet-i Millîye Matbaası), S. 10, Ankara 1933, s. 325.

DİRİK, Orhan, **Babam General Kâzım Dirik ve Ben**, (Yapı Kredi Yayınları), İstanbul 1998.

DURSUNOĞLU, Cevat, **Millî Mücadelede Erzurum**, (Yayınevi Yok), Ankara 1946.

_____, **Düstur**, “Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun”, Üçüncü Tertip, (Ankara Devlet Matbaası), C. VIII, No: 320, Ankara 1946, s. 1005.

_____, **Düstur**, “1164 numaralı kanun mucibince teşkil olunan Umumî Müfettişlik unvanının “ Birinci Umumî Müfettişlik” suretinde tadili hakkında kararname”, Üçüncü Tertip, (Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi), C. IX, No: 25, Ankara 1931, s. 44.

Düster, "Trakya Umumî Müfettişlik teşkilâtı maaş, ücret ve masrafları hakkında kanun", Üçüncü Tetip, (Ankara Başvekalet Matbaası), C.XV, No: 82, Ankara 1934, s. 231.

Düster, " Birinci, Üçüncü, Dördüncü Umumî Müfettişliklerle ilgili teşkilât kadroları hakkında kanun", Üçüncü Tetip, (Ankara Başvekalet Matbaası), C.XVII, No: 30, Ankara 1936, s. 91.

Düster, "Umumî Müfettişlik teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun", Üçüncü Tertip, (Ankara Başvekalet Matbaası), C. XXXIV, No:16 , Ankara 1953, s. 91; Çetin, 2001: 67

EMİN, İlk Tedrisat Müfettişi, "Toplu Tedris ve İş Esasları Bakımından Mekteplerimizin Bugünkü Görünüşü", **Fikirler Dergisi**, C. V, S. 115, İzmir Ekim 1934, s. 5.

ERDAŞ, Nilgün (Akgül), **Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleriyle İlişkiler(1917-1921)**, (Genel Kurmay Basımevi), Birinci Baskı, Ankara 1994.

ERDEHA, Kâmil, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, (Remzi Kitapevi), İstanbul 1975.

ERDEN, Ali Fuat, **Paris'ten Tih Sahrasına**, (Sanat Kitabevi), İkinci Baskı, Ankara 1949.

ERİKAN, Celal, **Komutan Atatürk**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1972.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, (TTK Basımevi), Ankara 1953.

ERMAN, Azmi Nihat, **İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, (Temel Yayınları), İstanbul 1971.

EVREN, Afif, **Atatürk'ün Konya'ya gelişleri**, (Babalık Basımevi), Konya 1940.

GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyet'e Doğru (1921-1922)**, (Başnur Matbaası), Ankara 1971.

GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, (Goloğlu Yayınları), Ankara 1972.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **Atatürk'ün Anıları**, (Bilgi Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1998.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref- KİLİ, Suna, **Türk Anayasa Metinleri**, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayınları), Ankara 1957.

GÜN, İsmail - ANKARA, Mahmut, **Kâzım Dirik**, (İstiklâl Matbaası), İzmir 1971.

HAKKI, Gültekin, **İzmir Tarihi**, (Yayınevi Yok), İzmir 1952.

İKONOMASI, Bonovantür, F., **İzmir Hakkında Tetkikat**, Çev. Arapzade Cevdet, (Marifet Matbaası İzmir ve Havalisi Asarıatika Muhipleri Cemiyeti Neşriyatından), S. 6, İzmir 1932, s. 1-2.

IRMAK, Sadi, **T.C 50. Yılı Dolayısıyla Atatürk ve Çevresi**, (İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları), İstanbul 1974.

İNAN, Rauf, **Bir Ömrün Öyküsü**, (Öğretmen Yayınları), Ankara 1986.

İNAN, Afet, **Cumhuriyet'in Ellinci Yılı İçin Köylerimiz**, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), Ankara 1978.

İNAN, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), Ankara.

_____, **İzmir Enternasyonal Fuarında Trakya**, (Ahmet İhsan Basımevi), İstanbul 1938.

_____, **İzmir Halkevleri Açıldığı Günden Beri İzmir**, (Marifet Basımevi), İzmir 1932.

_____, **İzmir İl Yıllığı 1967**, (Ege Üniversitesi Matbaası), İzmir 1969.

_____, **İzmir Panaroması**, No:15, (Nefaset Basımevi), İzmir 1934.

_____, **İzmir Rehberi**, S: 11, (Önsöz, İzmir ve Havalisi Asarıatika Muhipleri Cemiyeti Neşriyatından), İstanbul 1934.

JASCHKE, Gotthard, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", **Atatürk Yolu**, Çev. Gülayşe Koçak, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları), C. III, S. 9, Ankara 1992, s. 58.

KAFALI, Mustafa, "Millî Mücadele Kahramanlarından General Kâzım Dirik", **Kemalist Atılım Dergisi**, (Kemalist Atılım Birliği), S. 37, Ankara 1986, s. 21-22.

KANDEMİR, Feridun, **İzmir Suikastı'nın iç Yüzü**, (Ekicigil Tarih Yayınları), İstanbul 1955.

KANDEMİR, Feridun, **Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, (Yakın Tarihimiz Yayınları), Ankara 1964.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, (T.T.K Yayınevi), Ankara 1986.

KARABEKİR, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, (Yüce Yayınları), İstanbul 1990.

KARAHAN, Abdülkadir, "General Kâzım Dirik Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", **Fikirler Dergisi**, (İzmir Halkevi), No: 77, 80, 82, 83, 97, S. 272/276, İzmir 1947, s. 10-11.

KAYAOĞLU, Celal, **Bitlis'i Tanıyalım**, (Yeni Desen Matbaası), Ankara 1967.

KAZANCIGİL, Ratip, **Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)**, (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları), İstanbul 1995.

KINROSS, Lord , **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Ayhan Tezel, (Sander Yayınları), Altıncı Baskı, İstanbul 1978.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, (TTK Basımevi), Ankara 1983.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1992.

KOÇAK, Cemil, **Umumî Müfettişlikler (1927-1952)**, (İletişim Yayınları), İstanbul 2003.

KÖY BÜTÇESİ, **1936 Yılı Bütçesi**, (T.C Trakya Umumî Müfettişliği Köy Bürosu), Ankara 1936.

KÖYMEN, Nusret, "Trakya'da Çalışmalar", **Köy Dergisi**, (Rıza Çoşkun Basımevi), S. 4, İstanbul 1939, s. 11.

KUTAY, Cemal, "İzmir Suikastı", **Türk İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, (Mürşir Matbaası), C. XX, S. 26-27, Ocak 1962, s. 11575

MANSEL, Arif Müfid, **Trakya'nın Kültür ve Tarihi**, (Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınlarından), S. 5, İstanbul 1938.

MUMCU, Uğur, **Kürt- İslam Ayaklanmaları 1919-1925**, (Tekin Yayınevi), İstanbul 1991.

NUR, Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, C. IV, (Altındağ Yayınları), İstanbul 1968.

OĞUZ, Kadri, "Akya Köylerinde Kalkınma", **Köy Dergisi**, S. 18, No: 16/1, İstanbul 1939, s. 4.

OKYAR, Osman- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), Birinci Baskı, Ankara 1997.

ORANLI, Ziya, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, (Aklan Matbaası), Ankara 1967.

ORHUN, Hayri - KASAROĞLU, Celal- BELEK, Mehmet- ATAKUL, Kâzım, **Meşhur Valiler**, (İç İşleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınlarından), Sayı: 1, Ankara 1969.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, (İş Bankası Kültür Yayınları), Ankara 1975.

ÖZALP, Kâzım, **Millî Mücadele 1919-1922**, (T.T.K. Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1985.

ÖZÇELİK, Ayfer, **Ali Fuat Cebesoy**, (Alçağ Yayınları), İstanbul 1993.

ÖZKAYA, Yücel, "İzmir Suikastı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** , (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları), C. VIII, S. 22, Ankara 1991, s. 67.

ÖZMEN, Abidin, " Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce" **İdare Dergisi**, (İçişleri Bakanlığı Yayınları), Y. 18, S. 184, Ankara 1947, s. 105.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, (Öğretmen Dünyası Yayınları), Ankara 1982.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.III, (Öğretmen Yayınları) Birinci Baskı, Ankara 1986.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, (Burçak Yayınevi), Dördüncü Baskı, İstanbul 1968.

SIRRI, Nahid, "Bir Edirne Seyahatnamesi", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. 15, S. 85, Ankara 1940, s. 28.

SİVRİ, İsmail, **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı**, (Karacan Yayınları), İstanbul 1981.

SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II. (Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan'a Kadar)**, (TTK Basımevi), Birinci Baskı, Ankara 1986.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar I**, (Yapı Kredi Bankası Yayınları), İstanbul 1973.

SOYER, Reşit, **General Kâzım Dirik**, (Yeniyol Matbaası), İzmir 1946.

SU, Mükerrerem K.- MUMCU, Ahmet, **T.C. İnkılâp Tarihi**, (Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi), İstanbul 1981.

SÜREYYA, Ali, "Üzüm İhracatının Teşkilâtlandırılması, **Karınca Dergisi**, (Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin Aylık Mecmuası), S. 1, Haziran 1934, s. 13-14-15.

ŞİMŞEK, Halil, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Birinci Baskı, Ankara 2001.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Birinci Baskı, Ankara 1981.

_____, **TBMM Zabıt Ceridesi**, İçtima Senesi 4, Cilt: XXXIII, (25 Haziran 1927), s.685-686.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, **Bilinmeyen Taraflarıyla Atatürk**, İstanbul 1959.

TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), Ankara 1987.

TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk'le Beraber Samsun'a Çıkanlardan Cevat Abbas Gürer ve Muzaffer Kılıç ", **Türk Kültürü Dergisi**, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları), C. VII, S. 83, Ankara Eylül 1969, s. 822.

TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar V General Kâzım Dirik", **Türk Kültürü Dergisi**, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları), C. VIII, S. 86, Ankara Aralık 1969, s. 105.

TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlardan Hüsrev Gerede", **Türk Kültürü Dergisi**, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları), S. 82, Ankara Ağustos 1969, s. 692.

TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar III İbrahim Tali Öngören " **Türk Kültürü Dergisi**, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları), C. 7, S. 84, Ankara 1969, s. 892.

TOKPINAR, Cemil, **İzmir Suikastı'nın İç Yüzü**, (Yeni Asır Neşriyat), Birinci Baskı, İstanbul 1994.

_____, **Trakya I. Arıcılık Kongresi Tutulgası**, T.C Trakya Umumî Müfettişliği Köy Bürosu, S. 74, (Halk Basımevi), İstanbul 1938, s. 10-11.

_____, **Trakya Dergisi**, "Kümes Hayvancılığı ", (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 1, İstanbul 1936, s. 15.

_____, **Trakya Dergisi**, "Trakya'da İpekçilik", (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 1, İstanbul 1936, s. 7.

_____, **Trakya Dergisi**, “Trakya’da Yeni Arıcılık Başladı ”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 1, İstanbul 1936, s. 23.

_____, **Trakya Dergisi**, “ İpek Böcekçiliği Kılavuzu”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 10, İstanbul 1937, s. 34.

_____, **Trakya Dergisi**, “Edirne’de Açılan Hayvan Sergisi Çok Beğenildi ”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 14, İstanbul 1937, s. 30-31.

_____, **Trakya Dergisi**, “Beton Asfalt Yolun Açılışı ”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 14, İstanbul 1937, s. 15-16

_____, **Trakya Dergisi**, “Edirne’de Aşıcılık ve Fidancılık Kursu”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 15, İstanbul 1937, s. 27.

_____, **Trakya Dergisi**, “Trakya’da Bayındırlık Hareketleri ”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 15, İstanbul 1937, s. 19.

_____, **Trakya Dergisi**, “Eski Eserler”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 16, İstanbul 1937, s. 26.

_____, **Trakya Dergisi**, “Trakya’da Hayvancılık”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 19, İstanbul 1938, s. 32.

_____, **Trakya Dergisi**, “Trakya’da Köprü ve Yol İnşaatı ”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 19, İstanbul 1938, s. 16.

_____, **Trakya Dergisi**, “Tekirdağ Stadyumu ”, (Trakya Umum Müfettişliği Köy Bürosu Yayınları), S. 19, İstanbul 1938, s. 30

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, (Bilgi Yayınevi), Birinci Baskı, İstanbul 1991.

TURGUT, Hulusi, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), Birinci Baskı, İstanbul 2005.

_____, **Türk Ansiklopedisi**, (M.E.B. Yayınları), C. XIII, Ankara 1966 s.334.

_____, **Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi**, (Genelkurmay Basımevi), C. III, Ankara 1965.

_____, **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, (Genelkurmay Basımevi), Ankara 1972.

_____, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları), Ankara 1972.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, (T.T.K Yayınevi), Ankara 2001.

ULUĞ, İsmail Hakkı, **Atatürk'ün Çizdiği Portreler**, (İnkılâp ve Aka Kitapevleri), İstanbul 1968.

UYKUCU , K. Ekrem, **1919'dan 1973'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi**, (Kervan Yayınları), İstanbul 1973.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, "Atatürk Samsun ve Havza'da", **Türk Kültürü Dergisi**, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları), C. VIII, S. 49, Ankara Kasım 1966,

ÜNAL, Tahsin, " Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü Dergisi**, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları), C. VII, S. 73, Ankara Kasım 1968, s. 43.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, (Ayyıldız Matbaası), İkinci Baskı, Ankara 1958.

VEDAT, Şadillili, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyenlar I**, (Kon Yayınları), Ankara 1980.

YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, (Karacan Yayınları), İstanbul 1982.

YETKİN, Sabri-SERÇE, Erkân, **İzmir Esnaf ve Ahali Bankasından Egebank'a**, (Tarih Vakfı Yayınlarından), İstanbul 2000.

_____,**Yurt Ansiklopedisi (1982-1983):** C. VI, s. 4297.

C. GAZETELER

AKŞAM, “General Kâzım Dirik”, 7 Temmuz 1941, s. 2; “Büyük Bir Kayıp, General Kâzım Dirik Vefat Etti”, 4 Temmuz 1941, s. 1; “İzmir Beynelmilel Fuarında Trakya Pavyonu”, 20 Ağustos 1936, s. 10; “Tavukçuluk”, 16 Aralık 1935, s. 2; “Trakya’da Hareket, Muratlı Köy İken Bir Kasaba Oldu”, 11 Ağustos 1936, s. 5; “Trakya’da Eski Eserler”, 25 Ağustos 1936, s. 1; “Trakya Genel Müfettişi Bay İbrahim Tali Rahatsızlığından Dolayı İstifa Etti”, 3 Ağustos 1935, s. 2; “Diyarbakır’da İskan İşleri Yolunda Gidiyor”, 23 Aralık 1935, s. 6; “General Kâzım Dirik Gidiyor”, 28 Ağustos 1935, s. 2; “General Kâzım Dirik Edirne’ye Gitti”, 29 Ağustos 1935, s. 2; “Valiler Arasında Tayin Kararnamesi Yüksek Tasdikten Çıktı”, 14 Ağustos 1935, s. 2; “Trakya Genel Müfettişi Bay İbrahim Tali Rahatsızlığından İstifa Etti”, 3 Ağustos 1935, s. 2; “İzmir İlbaylığı’nın Yerine Kim Gelecek”, 11 Ağustos 1935, s. 5; “General Kâzım Dirik Hakkında Hatıralar”, 5 Temmuz 1941, s. 4.

CUMHURİYET, “General Kâzım Dirik’in Cenazesi İzmir’e Geldi”, 5 Temmuz 1941, s. 1, 2; “50. Yıl Köyleri”, 7 Haziran 1972, s. 7; “General Kâzım Dirik Edirne’de”, 30 Ağustos 1935, s. 1, 9; “İbrahim Tali Bey Gitti”, 10 Ağustos 1930, s.1; “İbrahim Tali Bey, Şarkta Teftişler Devam Ediyor”, 1 Eylül 1930, s. 3; “Trakya Enspektörü General Kâzım Dirik Dün Edirne’ye Gitti”, 29 Ağustos, 1935, s. 2; “General Kâzım Dirik Ege Yurdunda”, 28 Ağustos, 1935, s. 1, 2; “İzmir İlbay Trakya Genel Müfettişi Oldu”, 11 Ağustos 1935, s. 1; “İç İşleri Müsteşarı Geldi”, 13 Ağustos 1935, s. 2; “Fethi Bey Nutkunu Söyledi”, 8 Eylül 1930, s. 1; “Örnek Köy Mektebi”, 8 Eylül 1934, s. 4; “Sıhhat İşleri, İzmir’de Yeni Bir Sanatoryum” 3 Eylül 1930, s. 2; “Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik Vefat Etti”, 4 Temmuz 1941, s. 1; “Trakya’da Hazırlık”, 15 Mart, 1937, s. 3; “Mahsul vaziyeti çok iyi, yol ve köy inşaatı devam ediyor, hayvancılığa verilen ehemmiyet müspet neticeler verdi”, 19 Nisan 1937, s.. 5.

İNAN, Afet, “50. Yıl Köyleri”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1972, s. 7.

MİLLİYET, “İbrahim Tali Bey Bu Sabah Gidiyor”, 22 Nisan 1934, s. 1, 5; “Trakya Umum Müfettişliğine İbrahim Tali Bey Tayin Edildi”, 19 Mart 1934, s. 1, 7; “İbrahim

Tali Bey'de Geliyor", 28 Mart 1934, s. 1, 2; "İbrahim Tali Bey Ankara'ya Gitti", 2 Nisan 1934, s. 3;"İbrahim Tali Bey", 11 Nisan 1934, s. 1; "İbrahim Tali Bey Pazartesi Günü Edirne'de Bulunacak", 20 Nisan 1934, s. 2; "İbrahim Tali Bey Bu Sabah Gidiyor", 22 Nisan 1934; "İbrahim Tali Bey Pazartesi Günü Edirne'de Bulunacak", 20 Nisan 1934, s. 2.

SON POSTA, "Kâzım Dirik Ailesinin Teşekkürü", 6 Temmuz 1941, s.4; "General Kâzım Dirik'in Cenaze Merasimi", 7 Temmuz 1941, s. 3; "Kâzım Dirik Cenazesi Dün Hazin Merasimle İzmir'e Gönderildi", 5 Temmuz 1941, s. 4; "Acı Bir Kayıp Kâzım Dirik Vefat Etti", 4 Temmuz 1941, s.1, 3, 4.

ULUS, "Kâzım Dirik'in Vefatı", 4 Temmuz 1941, s. 2;"Trakya'nın Kalkınması", 15 Mart 1937, s. 2; "Trakya Genel İspekterliği", 8 Ağustos 1935, s. 1; "İzmir'de Bisiklet Yarışları", 16 Temmuz 1935, s. 5; "Kâzım Dirik 'in Vefatı", 4 Temmuz 1941, s. 2; "Kâzım Dirik'in Cenazesi İzmir'e Geldi", 5 Temmuz 1941, s. 1, 2; "General Kâzım Dirik'in Cenaze Merasimi", 7 Temmuz 1941, s. 1.

VAKİT, "Trakyalı Yahudilerin Hicretlerinin Sebebi Ne?", 6 Temmuz 1934, s. 1; Dahiliye Vekili Dün Akşam Trakya'ya Gitti", 7 Temmuz 1934, s. 1; "Tekirdağ'da Tali Bey Muhtelif Müesseseleri Gezip Gördü", 20 Mayıs 1934, s. 6; "Trakya Mıntıkasında " 5 Mayıs 1934, s. 2; "İbrahim Tali Bey Trakya'daki Tetkiklerine Devam Ediyor", 8 Mayıs 1934, s. 2; "Trakya Mıntıkası Müfettişliği", 10 Nisan 1934, s. 2; "Tali Bey Edirne'de Nasıl Karşılandı", 24 Nisan 1934, s. 6; "Trakya Müfettişliği, İbrahim Tali Bey kadroyu vekaletle verdi", 5 Nisan 1934, s. 2; "Kâzım Paşa'nın Beyanatu, Cellat Gölü Değil Sağlık Ovası", 5 Temmuz 1934, s. 11.

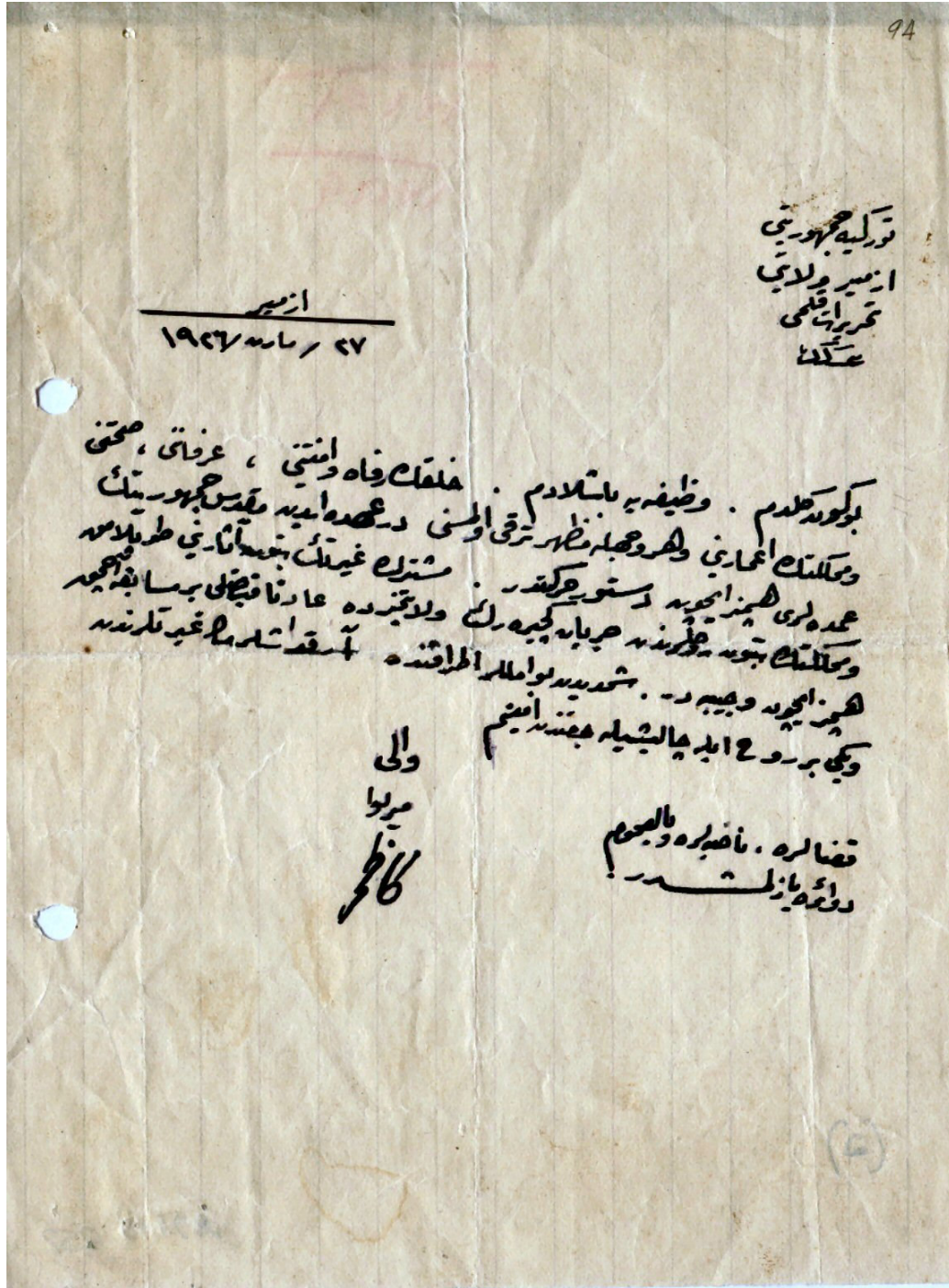
VATAN, "General Kâzım Dirik'in Cenazesi", 5 Temmuz1941, s. 1, 5; "Kâzım Dirik'i Kaybettik", 4 Temmuz1941, s. 1, 3; "Umumî Müfettişlikler", 26 Kasım 1947, s. 1; "Bir Beşinci Genel Müfettişlik İhdas Edildi", 1 Temmuz 1947, s. 3; "Bir Memat Üzerine Hayat Kuruyoruz", 7. 7. 1941, s. 3, 5;

TAN, Trakya'da Tetkikler, Geniş Ölçüde Sistemli Bir Köycülük İnkişaf Ediliyor", 20 Ağustos, 1936, s. 5; "Trakya Programı El Birliğiyle Tatbik Ediliyor", 21 Ağustos 1936,

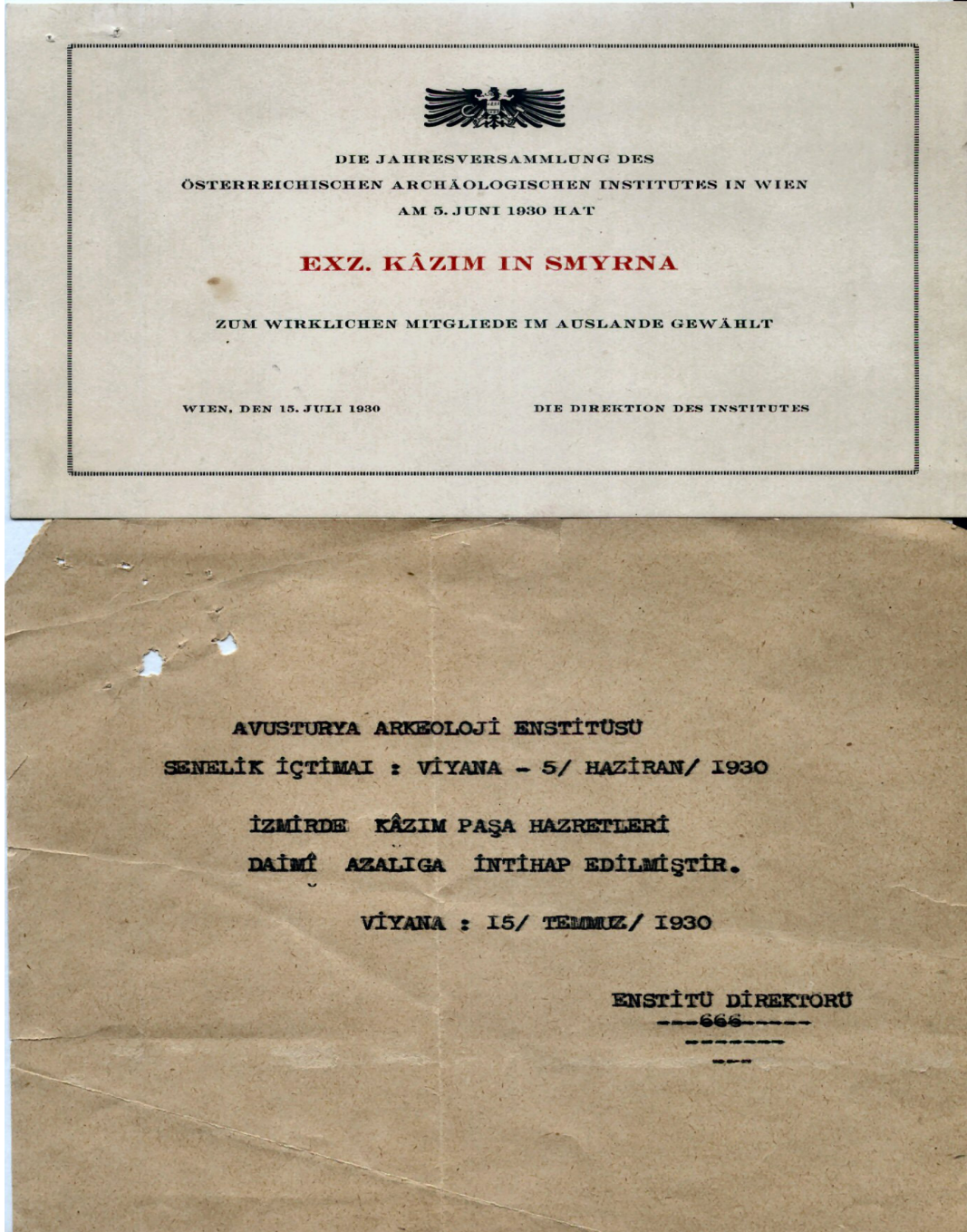
s. 5; “Edirne Etnografya Müzesi Bu Hafta Açılıyor”, 20 Kasım 1936, s. 8; “Edirne’de Talebe Yurtları”, 28 Ekim 1937, s. 2; Trakya Köylüsü, 22 Eylül 1936, s.8.

EKLER

Ek 1. “Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa (İnönü) ile Fahrettin (Altay) ve Kâzım Miralayların Fotoğrafi ”, Orhan Dirik, **Babam General Kâzım Dirik ve Ben** , İstanbul 1998, s. 38.

Ek 2. “ Kâzım Paşa'nın İzmir Valiliği vazifesine başlaması üzerine kazalara, nahiyelere gönderdiği resmi yazı”, MSB, DMA, Envanter No: 368.

Ek 3. “Viyana arkeoloji müzesinin daimi üyeliğine Kâzım Paşa’nın kabulüyle ilgili Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından gönderilen belge”, MSB, DMA, Envanter No: 375.

T.C.
Maarif Vekâleti

Müzeler DAIRESİ
85006 Umumi
Hususi

Ankara: 6 / 6 / 1982
Hulâsa: Takdirname

Kâzım Paşa Hazretlerine
İzmir Valisi

Garbî Anadoludaki Tarih ve San'at eserlerini korumak için İzmir Asarı Atika Muhipler Cemiyetini tesis, Tarih ve Yurt bilgisi duygusunu arttırmak gayesile gençleri harabeleri ziyarete teşvik ve rehberliği bizzat deruhte buyurmanızı, İzmir Müzesinin yükselmesi için sarfettiğiniz gayretini takdir ederim Efendim.

H. Z.

Maarif Vekili
Mat

Halim
Maarif

17/6/1972

M. A. C. Mey

(Hangi daire evrakına cevap teşkil ettiğinin tasrihi rica olunur.)

ZİMMET
2906
Balya

T.C.
MAARİF VEKÂLETİ
MÜZELER DAİRESİ
Nº
446 Bekle

Ek 4. “ İzmir’de Asarı Atika Muhipler Cemiyeti’ni kurması ve tarih duygusunu sevdirmek için sarfettiği gayretten dolayı Maarif Vekaleti Müzeler Dairesinin yolladığı takdir yazısı”, MSB, DMA, ,Envanter No: 348.

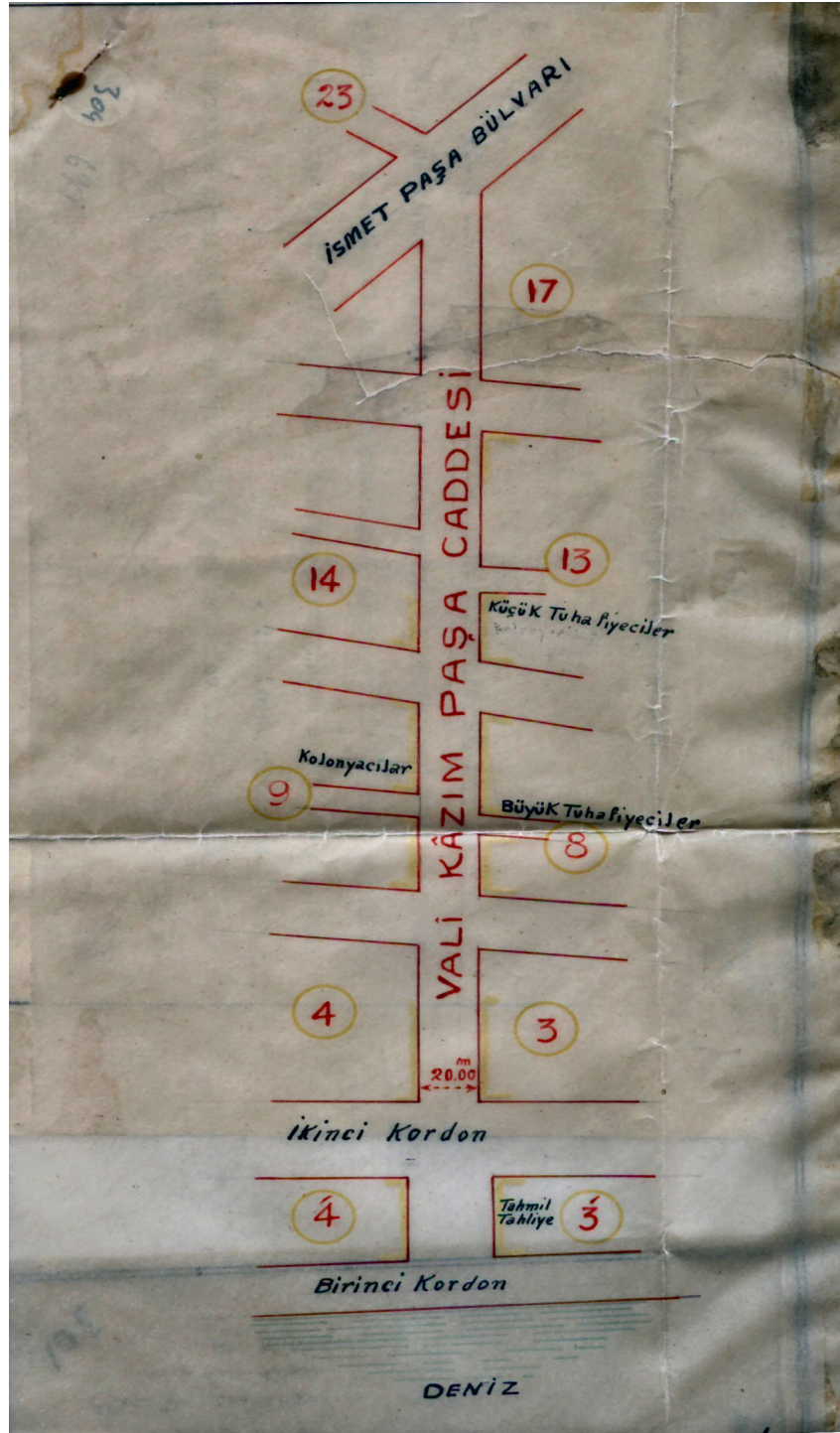
Ek 5. “Kâzım Dirik İzmir Panayırını (Fuarını) açarken” **AKŞAM**, 25 Ağustos 1935.

Ek 6. “İzmir Panayırından bir görüntü”, **KARINCA**, S. 4, Eylül 1934.

Ek 7. “General Kâzım Dirik’in ölümünden sonra hakkında yazılan gazete haberi”,
AKŞAM, 5 Temmuz 1941.

Ek 8. “İzmir’de Kâzım Dirik adına verilen Vali Kâzım Paşa caddenin krokisi”, MSB, DMA, Envanter No: 337.

Kâzım
Dirik oldu
K. Atatürk
10/XII/1934

Ek 9. “Atatürk tarafından el yazısıyla Kâzım Paşa’ya Dirik soyadının verilmiş belgesi”,
MSB, DMA, Demirbaş No: 329.

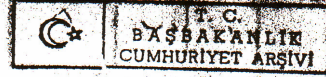
T. C. BAŞVEKALET Kararlar Müdürlüğü	KARARNAME	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI	
Sayı: 2 150			
Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mintakalarında nafıa ve iskân işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için II64 no. lu kanunun hükmüne göre mezkûr mantakada " Trakya Umumi Müfettişliği" namile ikinci bir umumi müfettişlik teşkili ve bu umumi müfettişliğe ait ilişik kadronun tasdiki; Dahiliye Vekillığının 19/2/934 tarih ve 679 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 19/2/934 toplantısında kabul olunmuştur.			
19/2/934			
REİSİCÜMHUR			
<i>Gayi M. Hemal</i>			
Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
<i>[Signature]</i>	<i>S. Suraçlı</i>	<i>[Signature]</i>	<i>S. Kano</i>
Ha. V.	Ma. V.	Mf. V.	Na. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.
<i>[Signature]</i>	<i>S. Rıfık</i>	<i>Mi Rana F.</i>	<i>[Signature]</i>
030 18 01 02 42 8 10			

Ek 10. "Trakya Umum Müfettişliği'nin kuruluşu ile ilgili kararname", BCA, BKKK, 19/2/1934, No: 02.42.8.10, Sayı: 2-150.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü

Sayı: 2
303

KARARNAME

19/2/934 tarih ve 2/150 sayılı kararname ile teşkili kararlaştırılan Trakya Umumi Müfettişliğine İstanbul Meb,usu İbrahim Tali Beyfendinin tayini; Dahiliye Vekilliğinin 18/3/934 tarih ve 3626 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 18/3/934 te kabul olunmuştur .

18/3/934

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. <i>[Signature]</i>	Ad. V. <i>[Signature]</i>	M. M. V. <i>[Signature]</i>	Da. V. <i>[Signature]</i>
Ha. V. <i>[Signature]</i>	Ma. V. <i>[Signature]</i>	Mf. V. <i>[Signature]</i>	Na. V. <i>[Signature]</i>
İk. V. <i>[Signature]</i>	S. İ. M. V. <i>[Signature]</i>	G. İ. V. <i>[Signature]</i>	Zr. V. <i>[Signature]</i>

050 00 01 02 43 15 7

T. C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Müdürlüğü

Sayı:

2
3065

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Açık bulunan Trakya Umumî Müfettişliğine İzmir Valisi Kâzım Dirik'in, İzmir Valiliğine Bursa Valisi Fazlı Güleğ'in, Bursa Valiliğine Yalova Kaymakamı Şefik'in tayinleri Dahiliye Vekilliğinin 9/8/1935 tarih ve 6831 ile vaki teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/8/1935 tarihinde tasvip ve kabul edilmiştir.

Reisicumhur

K. Atatürk

Başvekil

J. İsmi

Adliye Vekili

S. Savaş

M. Vekili

K. Çelikkaya

Dahiliye Vekili

S. Kaya

Hariciye Vekili

S. P. Oras

Maliye Vekili

F. Özgür

Maarif Vekili

S. Arıkan

Nafia Vekili

A. Çetinkaya

İktisat Vekili

M. Şişir

Sihhat ve İhtimal M. Vekili

S. R. Aydın

Ziraat Vekili

M. Şişir

G.ve in. Vekili

K. Arıkan

68 18 01 02 57 64 1

Ek 13. “Trakya Umum Mufettişlik Binası Edirne”, www.Atatürk.net

İbrahim Tali Bey
Bu sabah gidiyor

İlk iş olarak Edirne - İstanbul yolu yapılacak

1. Tali Beyin beyanâtı

Trakya umumî müfettişî İbrahim Tali Bey, müfettişlik kadrosunu bitirmiştir ve bu sabah refakatindeki zevat ve Dahiliye vekâleti muhasebecisi Edip Bey de olduğu halde otomobil ile Edirneye hareket edecektir. Kendisine Kırklareli ve Edirne nafîa mühendisleri de refakat edecektir. İbrahim Tali Bey muharririmize şu beyanatta bulunmuştur:

Trakya ikinci umumî müfettişî İbrahim Tali Bey

leti muhasebecisi Edip Bey de olduğu halde otomobil ile Edirneye hareket edecektir. Kendisine Kırklareli ve Edirne nafîa mühendisleri de refakat edecektir. İbrahim Tali Bey muharririmize şu beyanatta bulunmuştur:

Ek 14. “Trakya Umum Müfettişî İbrahim Tali Bey’in Edirne’ye gidişi ile ilgili gazete haberi”, **MİLLİYET**, 22 Nisan 1934.

G. Kâzım Dirik
Ege Yurdunda

Genel Enspektör bugün Trakyaya gidiyor

General Kâzım, Ege gençler arasında

Şehrimizde bulunan Trakya Genel Enspektörü General Kâzım Dirik dün öğleden evvel bazı ziyaretlerde bulduktan sonra Dolmabahçe sarayında Başbakan İsmet İnönü’ü ziyaret etmiş ve saat 13.30 da İzmir liselerinden yeti-tgenler kurumu tarafından Şehzadebaşında serfine verilen öğle yemegine gelmiştir. Yemekte Üniversitede okuyan kız ve erkek talebelerle, gazeteciler, Mülkiye Enspektörlerinden Feyzi Gürel ve Romanya göçmenlerinden bir heyet hazır

(Aarkas 2 nci sahifede)

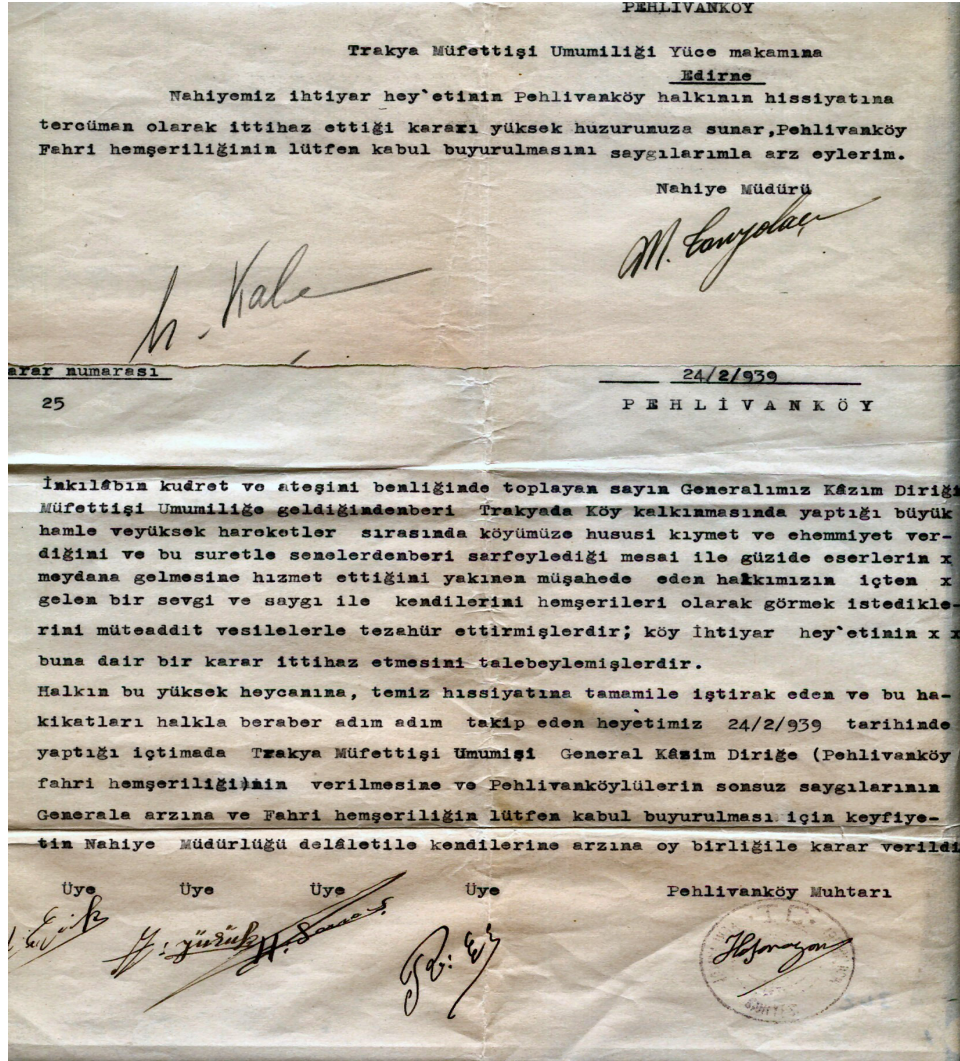
Ek 15. “General Kâzım Dirik’in Edirne’ye gidişi ile ilgili gazete haberi”,

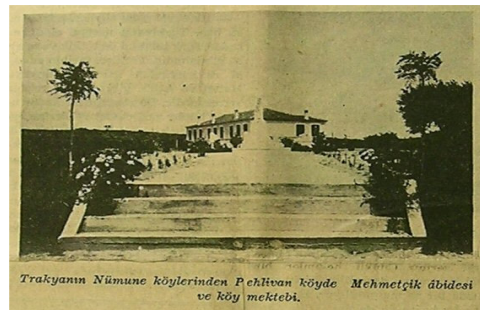
Ek 16. “General Kâzım Dirik döneminde Trakya’da yapılan faaliyetlerle ilgili gazete haberi”, **CUMHURİYET**, 19. Nisan 1937.

Ek 17. “Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik’in göçmenleri ziyareti”, **YEDİ GÜN DERGİSİ**, C. 9, No: 233, Ağustos 1937.

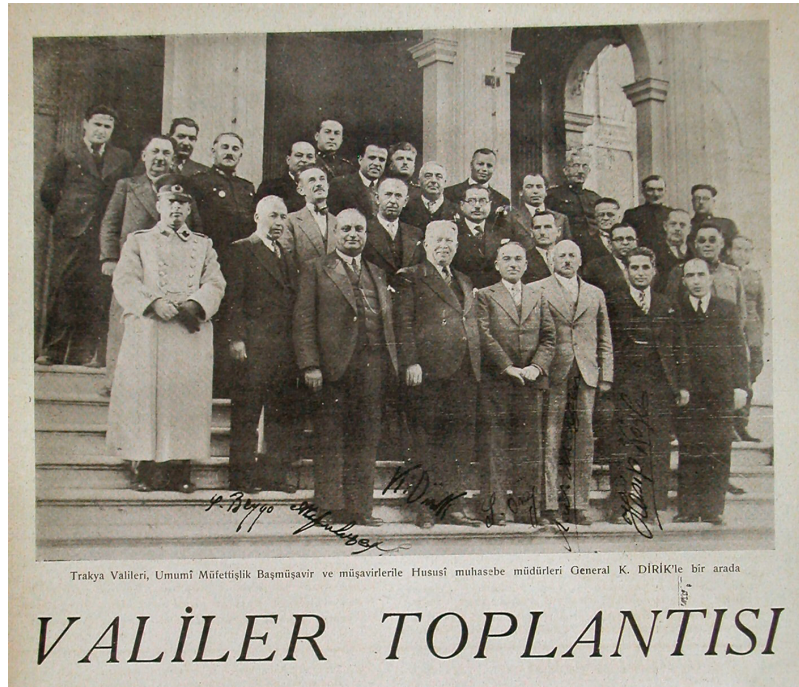
Ek 18. "Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik'in Pehlivan köy fahri hemşeriliğine kabul buyurması ile ilgili belge", MSB, DMA, Envanter No: 342.

Ek 19. "Kâzım Dirik'in Pehlivan köy'e yaptığı hizmetlerle ilgili gazete haberi" TAN, 21 Ağustos 1936.

Ek 20." Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik Paşa'nın 1936 yılında çekilmiş fotoğrafı, Orhan Dirik, **Babam General Kâzım Dirik ve Ben** , İstanbul 1998, s. 76.

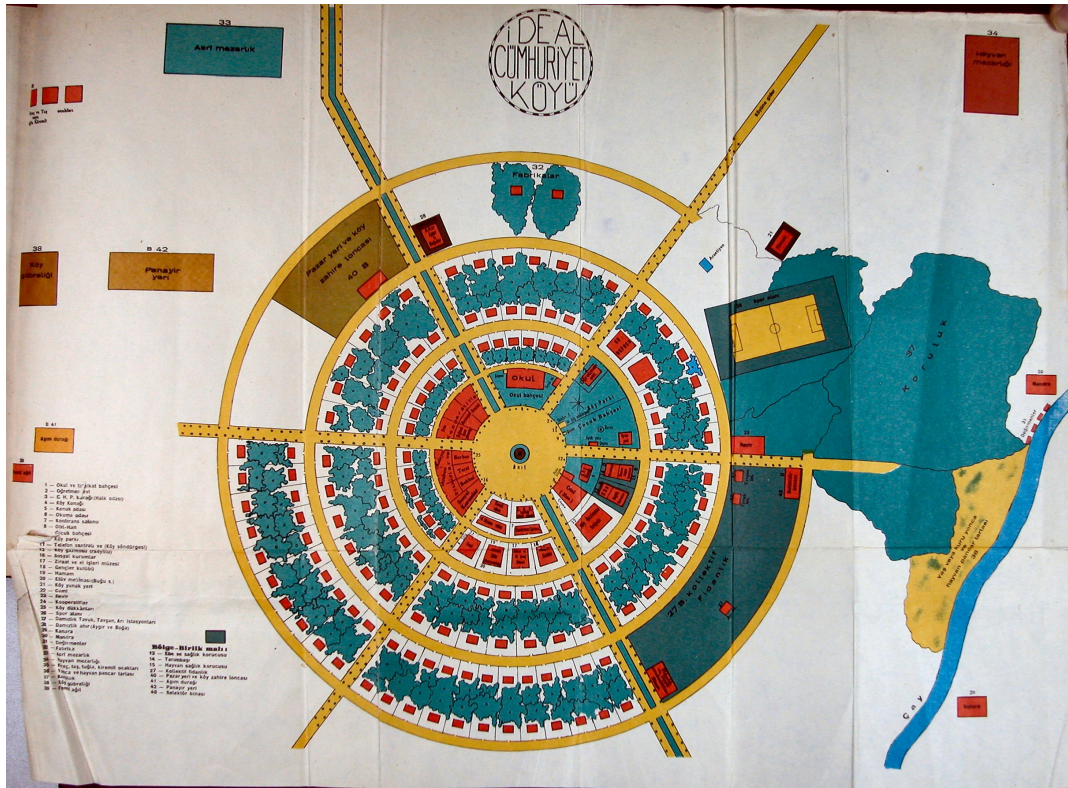
Ek 21. "Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik'in Trakya valileri ve bürokratlarıyla çekilmiş fotoğrafı" **TRAKYA DERGİSİ**, S.17, Aralık 1937.

Ek 22. “Trakya Umum Müfettişliği Konağı”, **TRAKYA DERGİSİ**, S.17, Aralık 1937.

Ek 23. “Trakya Umum Müfettişliği Konağının 1949 yılında hastaneye çevrilmiş bugünkü hâli.”

Ek 24. “ Kâzım Dirik tarafından 1937 yılında hazırlanan İdeal Cumhuriyet Köyü Planı”, Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara 1972.

ESKİ ve YENİ

TÜRK HALICILIĞI

V E

CİHAN HALI TIPLERİ PANORAMASI

Yazan: GENERAL KÂZİM DİRİK

Trakya Umûmî Müfettişi

Türk Tarih Kurumu orursal üyesi ve Berlin, Viyana Arkeoloji Enstitüleri daimî üyesi

Halicilik Kongresi münasebetile iktisat Vekâletince bastırılmıştır.

Bayazit Genel Kitaplığı
Kayıt No. 38263

HER HAKKI MAHFUZDUR

ALÂEDDİN KIRAL BASIMEVİ

İSTANBUL

1938

Ek 25. "Kâzım Dirik'in halıcılık üzerine kaleme aldığı kitabının kapak kısmı", Kâzım Dirik, **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması**, İstanbul 1938.

T. C.
 DAHİLİYE VEKÂLETİ
 M. S. M. U. M.
 I. Ş. M. Mıamelât
 Sayı

Özü :

4/7/94I

Edirne vilâyetinden alınan 3/7/94I tarih ve 6065
 sayılı ~~tez~~ suretidir

Trakya umumi müfettişi General Kâzım Dirik bu sabah
 saat 7/45 de Karaciğer iltihabı ve safra kesesi has-
 talığından vefat etmiştir.

Ailesinin arzusu üzerine cenazesi bu gün saat 10/30
 da İstanbul Gülhane hastahanesine nakl edilecektir.

Arz eylerim. H.Kalem 2/12/8 IIS

Trakya umumi müfettiş Y.Sabri Öney .

aslı gibidir

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısı ile hangi daire ve şu beden yazıldığının konulması rica olunur.

Ek 26. "Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik'in Ölüm Raporu",
 İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Kâzım Dirik Dosyası, Sicil No:1643.

T. C.
MÜNAKALÂT VEKÂLETİ
P. T. T. U. M.

(Örnek : 251/1)

TELGRAF

Adres: *Bayan maide*
değir meşhur
gurel Karam deşkur esi
edine

Yol
Servis İşaretleri

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mes'uliyet kabul etmez

EDİRNE
3-7-1941

İLK MERKEZ	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ HUSUSİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
			Tarih	Saat			Tarih	Saat	
	30598		317	12			317	52	3

güçide. ask adasının bayan esinin
Karam deşkur Pâdimü Bist
cağı müteessur etti. aca müzi (Parlanu
Sape me cacuk edarınış de salur Pâre
teledüşy emur ler deldim.
ismet in önü

Ek 27. "Maide Hanıma İsmet İnönü'nün çektiği taziye telgrafı", MSB, DMA, Envanter No: 358.

T. C.
MÜNAKALÂT VEKÂLETİ
P. T. T. U. M.

(Örnek : 251/1)

TELGRAF

Adres: *gencsal*
Karam deşkur esi
maide deşkur edine

Yol
Servis İşaretleri

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mes'uliyet kabul etmez

EDİRNE
3-7-1941

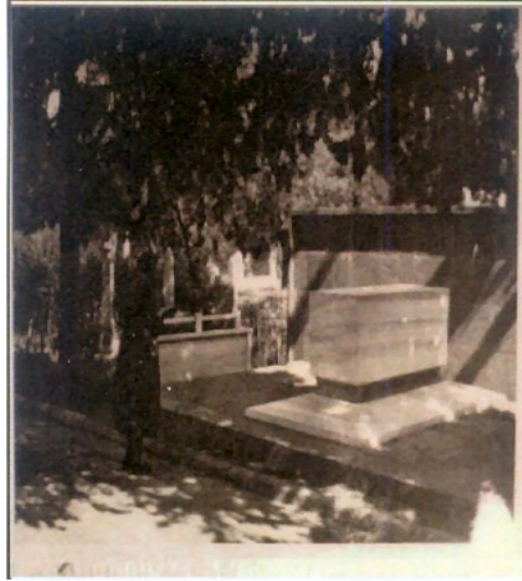
İLK MERKEZ	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ HUSUSİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
			Tarih	Saat			Tarih	Saat	
	30638		317	13			317	56	3

gencsalın ruhatı münascheti Teosun
gencsalın ruhatı Belchur sağıganış
olmuş 21 31 71 94 Tarih 67203
Sape ldu
gen Kur Bak
marşal Fezi
Çakmak

Ek 28. "Maide Hanıma Mareşal Fevzi Çakmak'ın çektiği taziye telgrafı", MSB, DMA, Envanter No: 359.

Ek 29. "Kâzım Dirik'in Cenazesi ile ilgili gazete haberi", VATAN, 5 Temmuz 1941.

Ek 30. "Kâzım Dirik'in vasiyeti üzerine gömüldüğü İzmir Altındağ'daki mezarı"

Ek 31. “Kâzım Dirik’in Devlet Mezarlığı’na nakledilen mezarı”.

SICIL No. 1643

2

Adı ve sanı : Kâzım Paşa (Dirik)				
Babasının adı ve sanı : Hasan				
Anasının adı : Hüsnüye				
Doğduğu yer : Manastır				
Doğduğu tarih : 1297				
Milliyeti : Türk				
Nüfus sicilinde kayıtlı olduğu yer : İzmir				
Devlet işine girdiği tarih : 5/Kân.sani/315				
TAHSİLİ		Vesikasının		
		Cinsi	No.	Tarihi
5/Kânunusani/315 tarihinde Mektebi harbiye-den mülazımı sanilikle neş'et etmiştir .		Wudafai milliye ve. mua. zatiye		11/4/926
(Kurmey) Olduğu ve 328 de Bu rutbeyi ihraz ettiğ Milli Mudafaa Vekâleti Zat İşleri Dairesi Reisi ğinin 6/8/936 Günlü ve II72 sayılı yazısında - bildirilmiştir .Kendisi (Tum General) Olduğu da bu yazıdan anlaşılmiştir .		Da. sinin küyeyi muva- zahası		16/11/926
Konusduğu ecnebi lisanları :				
Derecesi :				

Adı : Kâzım Paşa

Sicil No. 1643

Ek 32. "General Kâzım Dirik Paşa'nın Sicili", İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Kâzım Dirik Dosyası, Sicil No:1643.

Ek 33. “General Kâzım Dirik’e ait madalya ve nişanlar” MSB, DMA.

MADALYA ve NİŞANLARI

22

Aldığı tarihteki Memuriyeti	N e v i	Vesikasının		Sebepleri
		No.	Tarihi	
Trakya Umumi Mü- Fettişi	Beşinci mecdi Dördüncü osmani Üçüncü Osmani Gümüş liyakat Gümüş imtiyaz Alman demir salip, Avusturya merit Karadağ (Danilo) Babasından mün- takil Plevne madalyası. İstiklâl madal- yesi . Altun liyakat madalyası. Garan kurua nişanı		28/5/938	Yunan Kırallı majeste

Adı :

Sicil No.

Emlak Sult. - Ankara

Emlak Sult. - Ankara

Ek 34. "General Kâzım Dirik'in madalya ve nişanlarının adları", İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Kâzım Dirik Dosyası, Sicil No: 1643.

DİZİN

A

Abdullah Alpdoğan · 75
 Abdurrahman Şeref Bey · 67
 Abidin Bey · 59, 62
 Abidin Özmen · 74, 113, 114
 Adana · 8, 57, 75, 76
 Adolf Ferrier · 50
 Afet İnan · 93, 94, 144
 Afyon · 30
 Alaşehir · 48
 Ali Fuat Cebesoy · 2, 17, 18, 26, 28
 Ali İhsan (Sabis) · 2
 Ali Rıza Paşa · 13
 Ali Şevket Öndersev · 14
 Aliye · 10
 Almanya · 4, 40, 45, 96
 Alpullu · 88, 102
 Alsancak · 54, 65
 Amasya · 17, 18, 19
 Amerika · 45, 52, 96
 Anadolu · 11, 12, 15, 16, 17, 21, 22, 26, 30, 31, 38,
 54, 57, 60, 61, 65, 73, 89, 119, 120, 122, 123
 Ankara · 1, 2, 3, 7, 8, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20,
 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 38, 40, 42,
 43, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 60, 61,
 62, 63, 64, 67, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 85, 88, 91,
 93, 94, 95, 101, 107, 108, 110, 111, 112, 119, 120,
 121, 122, 123, 124, 125, 126, 144
 Antep · 75, 76
 Ardahan · 27, 28, 29
 Arıburnu · 2, 12
 Arif Müfid Mansel · 88, 90
 Arnavutluk · 2
 Arslan Tufan · 44, 49
 Artvin · 27, 28
 Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti · 51, 52
 Atatürk · 1, 2, 11, 12, 13, 15, 19, 20, 21, 24, 26, 27,
 28, 30, 34, 46, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 67, 78,
 82, 85, 93, 94, 105, 106, 108, 109, 119, 120, 121,
 122, 123, 124, 125, 135
 Avrupa · 46, 51, 83
 Avusturya · 52, 130
 Aydın · 56, 63, 66
 Ayvacık · 103
 Aziz Bey (Akyürek) · 39
 Aziz Oğan · 53

B

Babaeski · 91, 98, 107
 Bafra · 15
 Balıkesir · 57, 59, 63, 66
 Balkan Savaşı · 7
 Bandırma · 13, 14, 15
 Başur · 32
 Batman · 32

Batum · 11, 27, 29, 30
 Bayındır · 41, 50, 55, 56
 Behçet Uz · 9, 42, 111
 Bekir Sami Bey · 26
 Bergama · 42, 45, 50, 52, 54, 56
 Berlin · 52
 Beşinci Umumî Müfettişlik · 75, 76
 Beyoğlu · 7
 Biga · 91, 98, 103, 107
 Birinci Umumî Müfettişlik · 74, 76, 121
 Bitlis · 19, 32, 33, 34, 35, 37, 74, 76, 122
 Bizans · 54
 Bolşevik · 26, 29
 Bonavantür F. Slaars · 52
 Bornova · 44, 55
 Bozcaada · 103
 Brest-Litovsk Antlaşması · 11
 Bulgaristan · 98, 100
 Bursa · 57, 58, 70, 101
 Bursalı Mehmet Tahir · 2
 Büyükkarıştıran · 107

C

Cafer Tayyar · 62
 Cavit Bey · 6, 62
 Celal Bayar · 48, 71, 102
 Celalettin Arif Bey · 24, 25
 Cemal Paşa · 7, 8, 9, 12, 62, 115, 120
 Cenevre · 50
 Cevat Abbas Gürer · 14, 20, 124
 Cibranlı Halit Bey · 35
 Cumhuriyet Halk Fırkası · 37, 63, 64, 65, 65, 66, 125

Ç

Çaka · 90
 Çanakkale · 2, 8, 11, 75, 76, 78, 84, 87, 90, 103, 104,
 107
 Çankaya · 19, 24, 57, 120
 Çardak · 107
 Çatalca · 7, 94
 Çerkezköy · 94
 Çeşme · 54, 61
 Çopur Hilmi · 57, 58, 62
 Çorlu · 94, 98, 100, 106
 Çoruh · 75, 76

D

Darülhadis · 87
 Darülkura · 87
 Demirköy · 106
 Didim · 52
 Diyarbakır · 32, 35, 37, 38, 73, 74, 76, 126
 Dolmabahçe Sarayı · 71
 Dördüncü Umumî Müfettişlik · 75, 76

E

Edirne · 54, 71, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 139
 Efes · 52
 Ege · 63, 66, 71, 89, 122, 126
 Elazığ · 35, 73, 74, 75, 76
 Enver Paşa · 3, 9, 115
 Ermeniler · 27, 28
 Ermenistan · 27, 28, 29
 Ersan Dirik · 4
 Erzincan · 19, 35, 75, 76
 Erzurum · 9, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 28, 35, 37, 75, 76, 120, 121, 122

F

Fahrettin Altay · 22, 30, 111, 112
 Faik Aybars · 14
 Falih Rıfık Atay · 11, 12, 19, 24
 Fazlı Güleç · 70
 Ferik Abdullah Paşa · 3
 Ferit Nomer · 109
 Fethi Okyar · 37, 63, 64, 65, 66, 126
 Fethi Tevetoğlu · 1, 2, 11, 20, 78
 Fevzi Akıncılar · 112
 Filistin · 8
 Foça · 42, 56
 Fransızlar · 16

G

Garzan · 32
 Gazi · 45, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 106, 107
 Gazze · 10
 Geçkinli · 105
 General Kâzım Dirik · 1, 70, 71, 90, 102, 104, 110, 111, 116, 117, 126, 142
 General Voroşinov · 69
 Gerze · 15, 32
 Giritli Şevki · 58, 62
 Gölcük · 56
 Gümrü · 28
 Gümüşhane · 14, 75, 76
 Gürcistan · 27, 28, 29
 Gürcü · 27, 28, 29, 57, 59, 60, 62
 Gürcüler · 28, 29

H

Hacı Musa · 34, 35, 36, 37
 Hafız Hakkı · 2
 Hakkari · 37, 74, 76
 Hakkı Haydar Bey · 67
 Harbiye Nezareti · 12, 20
 Hasan Tahsin Bey · 2
 Hasköy · 88, 105
 Hasnanlı Halid · 36
 Havsa · 104, 105

Havza · 12, 16, 17, 18, 125
 Hayrabolu · 106
 Hikmet Gerçekçi · 15
 Hilmi Bey · 28, 62
 Hilmi Erdim · 30
 Hüseyin Avni Bey · 24, 25
 Hüsnü Kılıç · 2
 Hüsvrev Gerede · 2, 20, 18, 19, 20

I

I. Dünya Savaşı · 8, 11, 115
 İğdir · 28

İ

İbrahim Tali Öngören · 14, 74, 78, 124
 İhsan Paşa · 39
 İkinci Umumî Müfettişlik · 74, 76
 İnebolu · 15
 İngiliz · 2, 13, 16
 İngilizler · 48
 İngiltere · 34
 İshak Avni · 112
 İsmail Canbolat · 62
 İsmail Canbulat Bey · 5
 İsmail Gün · 1, 23, 41, 85
 İsmail Hakkı Durusu · 13
 İsmail Hakkı Ede · 14
 İsmet İnönü · 2, 37, 38, 48, 61, 64, 66, 128
 İstanbul · 1, 3, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 34, 37, 40, 41, 42, 46, 47, 52, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 66, 71, 73, 75, 78, 81, 86, 87, 88, 90, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 142, 146
 İstiklâl Mahkemesi · 38, 61
 İşkodra · 3, 4, 5, 6
 İtalyanlar · 48
 İttihat ve Terakki (Cemiyeti) · 2, 5
 İzmir · 1, 2, 4, 7, 11, 14, 17, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 82, 86, 88, 89, 90, 93, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 111, 112, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 134, 149
 İzmir Esnaf ve Ahali Bankası · 47

K

Kağızman · 28
 Kâmil Erdeha · 1
 Kanal · 8, 9
 Kara Kemal · 57, 61, 62
 Karaağaç · 82, 87, 99, 102
 Karabel · 56, 69, 70
 Karaburun · 41, 56
 Karadağ · 6, 7
 Karadeniz · 13, 15
 Kars · 28, 29, 75, 76
 Karşıyaka · 43, 44, 50, 55, 57, 58, 59

Kavala'lı Mehmet Ali Paşa · 2
 Kâzım Bey · 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17,
 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32
 Kâzım Dirik · 1, 2, 3, 4, 5, 7, 11, 14, 16, 21, 22, 23,
 24, 30, 31, 32, 33, 39, 41, 42, 48, 49, 50, 53, 55,
 68, 69, 70, 71, 72, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90,
 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115,
 116, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128,
 132, 133, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 146,
 147, 149, 150, 151, 152, 153
 Kemal Doğan · 14
 Kâzım İnanç · 11
 Kâzım Karabekir · 2, 17, 19, 21, 23, 24, 27, 28, 29
 62
 Kâzım Orbay · 2, 75
 Kâzım Özalp · 2, 37
 Kemal Talat Karaca · 42
 Kemalpaşa · 42, 45, 50, 55, 56
 Kemeraltı · 58, 111
 Keşan · 98, 105
 Kırklareli · 75, 76, 78, 84, 88, 91, 99, 104, 106, 107,
 116
 Kinderhaym · 45
 Konya · 18, 30, 31, 57, 75, 121
 Kudüs · 8

L

Laz İsmail · 57, 58, 59, 62
 Lofça · 2
 Lüleburgaz · 87, 88, 99, 107
 Lütfi Kırdar · 112

M

Mahmut Ankara · 1, 15, 23, 85
 Mahmut Ekrem Bey · 15
 Mahmut Muhtar Paşa · 7
 Mahzar Müfit Kansu · 23, 38
 Maide Hanım · 3, 7
 Makedonya · 1, 3, 7
 Malatya · 35
 Malkara · 90, 106
 Manastır · 1, 2, 3, 5, 6, 115
 Manisa · 63, 66, 99
 Mardin · 37, 74, 76
 Mareşal Fevzi Çakmak · 2, 111, 148
 Mehmet Aldan · 1, 33
 Mehmet Arif Bey · 14
 Memduh Atasev · 15
 Menemen · 45, 51, 56
 Menzil Müfettişliği · 8, 9, 10, 115
 Meriç · 100, 101, 105
 Mersin · 75, 76
 Meşrutiyet · 6, 7
 Milet · 52
 Mondros Mütarekesi · 11
 Moskova · 26, 27, 28, 29
 Muammer Ruşen · 4
 Mudanya · 57
 Muhittin Üstündağ · 90
 Muratlı · 94, 126

Mustafa Kemal · 2, 4, 6, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18,
 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 30, 32, 34, 37, 45, 57,
 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 115, 119, 120, 122, 125,
 128
 Musul · 34
 Muzaffer Kılıç · 14, 20, 124
 Mümtaz Tünay · 14
 Münir Bey · 19
 Mürefte · 103
 Mürsel Paşa · 38

N

Niyazi Mergen · 92
 Nurettin Bey · 2

O

Ohri · 6
 Orhan Dirik · 1, 4, 22, 40, 55, 110, 112, 128, 142
 Osmanlı · 3, 8, 46, 54
 Osmanlı Devleti · 8, 46
 Otta Berg. 52
 Otta Walter. 52

Ö

Ödemiş · 45, 48, 50, 56

P

Pangaltı · 12
 Pehlivan köyü · 106, 141
 Pınarhisar · 106
 Piran · 35
 Plevne · 2
 Pontus Cemiyeti · 15

R

Rasim Bey · 62
 Rauf Orbay · 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 62
 Recep Peker · 90, 108, 109
 Refet Bele · 2, 15, 16, 17, 19, 62
 Refik Saydam · 14, 20
 Remzi Bucak · 77
 Reşit Soyer · 1
 Rize · 57, 75, 76
 Romanya · 71, 96, 98
 Rumeli · 2, 3
 Rus · 29
 Ruslar · 29, 48
 Ruşen Bey · 8

S

Sabri Öney · 110

Sakız · 58
 Salih (Omurtak) · 2
 Salih Zeki Paşa · 5
 Salihli · 48, 55, 56
 Samsun · 1, 2, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20, 62, 78, 115,
 120, 123, 124, 125
 Sarı Efe · 58, 59, 62
 Sarıkamış · 27, 28
 Selahaddin Demirkan · 52, 53
 Selanik · 5, 7, 103
 Selçuk · 54, 56, 67
 Selçuklu · 54
 Serbest Cumhuriyet Fırkası · 66
 Servet Yesari · 6
 Seyhan · 75, 76
 Siirt · 32, 35, 36, 37, 74, 76
 Sina Çözü · 8
 Sinanlı · 88
 Sinop · 15
 Sivas · 15, 18, 19, 23, 119
 Sovyet · 26, 27, 28, 119
 Suriye · 8
 Süloğlu · 105
 Süreyya Bey (Örge Evren) · 38

Ş

Şah Rıza Pehlevi · 67
 Şakir Paşa · 11
 Şam · 8, 9, 10
 Şaşal · 42, 43, 116
 Şerefli · 100
 Şevket Süreyya Aydemir · 22
 Şevket Turgut · 17
 Şeyh Sait · 33, 34, 35, 38, 39, 73, 120
 Şirinyer · 54
 Şükran Dirik · 4
 Şükrü Kaya · 48, 81

T

Tahsin Uzer · 75
 Takrîr-i Sükûn Kanunu · 38
 Tarsus · 57
 Tekâlif-i Millîye · 30
 Tekirdağ · 75, 76, 78, 81, 84, 87, 90, 99, 102, 103,
 104, 106, 107, 116, 125, 127
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası · 34,62
 Tiflis · 11, 27
 Tire · 42, 45, 50, 56
 Tokat · 6, 14, 19
 Torbalı · 50, 54, 55
 Trabzon · 29, 30, 75, 76
 Trakya · 70, 71, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108,
 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 119, 120, 121,

122, 123, 124, 125, 126, 127, 136, 137, 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 147
 Trakya Umum Müfettişi · 85, 93, 102, 103
 Trakya Umum Müfettişliği · 70, 78, 81, 82, 84, 95,
 101, 113, 116, 117, 124, 125, 136, 143
 Tunceli · 35, 75, 76
 Turan Dirik · 4
 Turgutlu · 48
 Turhal · 4
 Turhan · 40
 Türk · 1, 2, 3, 5, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 24, 26, 27,
 28, 29, 38, 40, 44, 46, 51, 52, 53, 57, 61, 66, 71,
 73, 78, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 105, 111, 115,
 117, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 146
 Türkiye · 7, 11, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 39, 44, 46, 48,
 57, 61, 63, 83, 90, 94, 97, 116, 117, 119, 120, 121,
 122, 123, 125, 144

U

Umumî müfettişlik · 75, 98
 Umumî Müfettişlikler · 75, 76, 77, 123, 127
 Urfa · 36, 37, 74, 76, 77
 Urla · 56
 Uzunköprü · 87, 100, 101, 105

Ü

Üçüncü Umumî Müfettişlik · 75, 76
 Üsküp · 5, 106
 Üsteğmen Abdullah · 14
 Üsteğmen Hayati · 14

V

Vahdettin · 11, 12, 13
 Van · 34, 35, 36, 37, 74, 76
 Vasfi Süsoy · 14
 Vehbi Demirel · 70, 81
 Viyana · 52, 130
 Vize · 88, 91, 106, 107

Y

Yahudiler · 81
 Yalova · 63, 66
 Yamanlar · 41, 43
 Yusuf Kemal · 28
 Yusuf Ziya · 35

Z

Ziya Hurşit · 57, 58, 59, 60, 62
 Zübeyde Hanım · 12

